

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

ТКБ: 65.9 (2 ТОҶИК) + 65.9 (2) 09+65.5+65.2Я2
ТДУ 339+338.43+334.73 (575.3)
Д-13



Бо ҳуқуқи дастнавис

ДАВЛАТОВ НАСИМҶОН САЙДАҲТАМОВИЧ

**ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ФАЗОИ МУСОИДИ СОҲИБКОРӢ ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи
ихтисоси 08.00.06 – Иқтисодиёт ва идоракунии тибқи самтҳои фаъолият
(08.00.06.06 – Иқтисодиёти соҳибкорӣ)

Рохбари илмӣ:

д.и.и., дотсент

Муқаддасзода Ф.М.

Душанбе-2025

Аломатҳои шартӣ

1. ММД - Маҷмуи маҳсулоти дохила;
2. МММ - Маҷмуи маҳсулоти миллӣ;
3. ТБМ - Ташкилоти байналхалқии меҳнат;
4. СМРҚТ- Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон;
5. СМР-2030- Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030;
6. СУС -Созмони Умумиҷаҳонии Савдо;
7. ҲРҮ - Ҳадафҳои рушди устувор;
8. ВМКБ - Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон;
9. ИМА - Иёлоти Муттаҳидаи Амрико;
10. АОНПҚТ –Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;
11. ИДМ- Иттиҳоди давлатҳои мустақил;
12. ATS (Applicant Tracking System) -Системаҳои ҷалб ва идоракунии истеъдодҳо;
13. CRM (Customer Relationship Management) - Идоракунии муштариён;
14. HRIS - Системаи иттилоотии захираҳои инсонӣ;
15. ДБА- Дастаи барномаҳои амалӣ;
16. БРСММ- Барномаи рушди Созмони Миллалӣ Муттаҳид

МУНДАРИЧА	Саҳ.
Муқаддима.....	4
Боби 1. Асосҳои илмӣ назариявӣ ташаккули фазои мусоиди соҳибкорӣ.....	15
1.1. Нақш ва мавқеи соҳибкорӣ дар низоми иқтисоди бозорӣ.....	15
1.2. Моҳият ва аҳаммияти ташаккули фазои мусоиди соҳибкорӣ.....	34
1.3. Асосҳои методии арзёбии фазои мусоиди соҳибкорӣ сармоягузорӣ.....	52
Боби 2. Вазъи муосир ва хусусиятҳои ташаккули фазои мусоиди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	69
2.1. Таҳлил ва баррасии рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	69
2.2. Арзёбии ташаккули асосҳои институтсионалии рушди бахши хусусӣ.....	95
2.3. Тақмили заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ фазои соҳибкорӣ ва ҷалби сармояи хусусӣ ба рушди соҳаҳои иқтисоди миллий.....	115
БОБИ 3. Самтҳои асосии таъмини фазои мусоиди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	125
3.1. Таҳияи концепсияи рушди соҳибкориву сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	125
3.2. Моделсозии иқтисодӣ риёзии дурнамои нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар робита бо рушди бахши хусусӣ.....	139
3.3. Самтҳои афзалиятноки рушди фазои мусоиди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	149
Хулоса.....	160
Рӯйхати адабиёт.....	163

МУҚАДДИМА

Мубрам будани мавзуи таҳқиқот. Дар марҳилаи шиддат гирифтани хавфу таҳдидҳои глобалӣ ба иқтисоди давлатҳои рушдбанда фазои мусоиди соҳибкорӣ боиси пешрафти бахши хусусӣ ва таъмини устувори рушд ва рақобатпазирии соҳаҳои иқтисоди миллий мегардад. Дар баробари ин, дар ҳалли мушкилоту масъалаҳои мубрами муносибатҳои бозорӣ ва тараққиёти босуботи соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар давлатҳои дорои низоми ноустувори иқтисодӣ рушди соҳибкорӣ тавассути фароҳамсозии фазои мусоиди соҳибкорӣ ва ҷалби сармояи хусусӣ нақши калидӣ дорад.

Барои беҳтар гардонидани шароити фаъолияти соҳибкорӣ дар давраи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбирҳои мухталифе ба амал бароварда шуда, мушкилот ва муаммоҳои мавҷуда тадриҷан ҳаллу ҷасл гардида истодааст. Дар баробари фароҳамсозии заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ, амалисозии хусусигардонии амволи давлатӣ, таҳия ва татбиқи барномаҳои давлатӣ, инчунин бо иқдоми бевоситаи Асогузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз соли 2007 инҷониб дар мамлакат бо иштироки соҳибкорону сармоягузори ватаниву хориҷӣ, шарикони рушд ва институтҳои молиявии ҷаҳонӣ, инчунин ҷомеаи шахрвандӣ-шуроӣ машваратӣ оид ба беҳтарсозии фазои мусоиди соҳибкорӣ самаранок фаъолият дорад.

Бояд зикр намуд, ки маҳз соҳибкорӣ ба рушди ҳамаи бахшҳои фаъолияти иқтисодӣ мусоидат ва суботи низоми иқтисодии мамлакатро таъмин менамояд, инчунин дар ҳалли масъалаҳои қонеъсозии талаботи ҷомеа бо молу хизматрасониҳои гуногун, таъсиси ҷойҳои корӣ ва дар ин замина болоравии сатҳи некуаҳволии мардум дар ҷомеа боис мегардад. Рушди фаъолияти соҳибкорӣ имкон медиҳад, ки як қатор хизматрасониҳо ва уҳдадорҳои иҷтимоӣ бар души соҳибкорон вогузор гардида, давлат сарчашмаҳои нави даромади бучетиро пайдо намояд.

Манфиатҳои давлат ва ҷомеа аз рушди соҳибкорӣ тақозо менамояд, ки фазои мусоиди фаъолият фароҳам оварда шавад, зеро сатҳи рушди

соҳибкорию самагузорӣ дар иқтисоди дилхоҳ мамлакат, хусусан дар низоми иқтисодии ноустувор ба вазъи фазои соҳибкорӣ вобастагии мустақим дорад.

Таҳлило собит менамоянд, ки бо вучуди дастоварду пешравиҳои ноилшуда, омили мазкур ҳоло ҳам ба талаботи муосири фаъолият ва рушди соҳибкорӣ дар мамлакат қонеъкунанда намебошад. Ҳамин тавр, дар арзёбиҳо ва радабандиҳои байналмилалӣ, аз ҷумла доир ба фазои соҳибкорию сармагузорӣ мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сатҳи як қатор кишварҳои шабеҳ поён қарор дошта, андешидани тадбирҳои мушаххасро талаб менамояд.

Аз тарафи дигар, ба андешаи мо, усулҳои мавҷудаи арзёбие, ки аз ҷониби як қатор созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ва гурӯҳҳои гуногуни таҳқиқотию таҳлилӣ истифода гардида истодааст, асосан ба ҷанбаҳои алоҳидаи марказонидашуда, аз ҷумла бисёр таҳқиқотҳо бо пурсишҳои сотсиологӣ қоршиносони алоҳида така менамояд, ки натиҷаҳои ислоҳотҳои иқтисодии амалишуда ва маҷмуи ҷараёнҳои амалишавандаро пурра фарогир намебошад.

Маҳз, мавҷуд набудани механизми мониторинги фазои фаъолияти соҳибкорӣ, ки ҳамаи тағйироту омилҳои алоҳидаро арзёбӣ намуда, самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатии соҳаро муайян менамояд, муҳиммиати мавзӯи таҳқиқотиро дар арзёбии ташаккули фазои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад.

Сатҳи таҳқиқи масъала. Моҳияти соҳибкорӣ ва нақши он дар иқтисодиёт аз ҷониби мутахассисону қоршиносони институтҳои байналмилалӣ молиявӣ (Бонки ҷаҳонӣ, Бонки Осиёи рушд, Ҳазинаи байналмилалӣ асёр, Корпоратсияи байналмилалӣ молиявӣ ва ғ.) ва дар қорҳои илмӣ олимону таҳқиқотчиёни кишварҳои гуногун, аз ҷумла А.Смит [58,59], П.Давидссон, [93], А.Маршалл [119], Й.Шумпетер [173] ва монанди инҳо, инчунин масъалаҳои ташаккули фазои соҳибкорӣ ва таъсири он ба ҷанбаҳои гуногун дар қорҳои таҳқиқотии С.Ю.Глазьев [22], Д.С.Делмонд [95], Р.Кантилон [103], А.З.Гусов [92], Л.В.Санина [30,31], М.А.Эскиндаров

[179] ва дар масъалаҳои назариявӣ методологии ташаккули фазои соҳибкорӣ, аз ҷониби В.Д.Базилевич [82], О.Дашкиевич [94], П.В. Друкер [97,98,99], Ф.Котлер [114], Р.Коуз [115], Р.М.Нуреев [127,133,167], М.Портер [13] ва ғ. мавриди омузиш қарор гирифта, дар ин ҷода саҳми арзишманд гузошта шудааст.

Аз ҷониби дигар, ба таҳқиқи ҷанбаҳои институтсионалии фаъолияти соҳибкорӣ қорҳои илмӣ О.В.Федоренко [199], В.Н.Рущий [144], А.Н.Макаревич [120] ва ғ. бахшида шудаанд.

Инчунин, ҷанбаҳои ахлоқии фаъолияти соҳибкорӣ ва риояи мантиқии ризоияти манфиатҳои ҷомеа ва бахши хусусӣ дар асарҳои К.Маркс [118], М.Х.Моррис [122], А.Н.Асаул [62], А.В.Лопатин [196] ва монанди инҳо мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз оғози ба даст овардани Истиқлолият ва қабули Конституцияи мамлакат таҳти роҳбарии хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ислоҳоти фарогир амалӣ гардида, заминаҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва асосҳои концептуаливу барномавии ташкилу фаъолияти озоди бахши хусусӣ ва рушди соҳибкорӣ фароҳам оварда шудаанд.

Дар таҳқику пешрафти асосҳои назариявӣ методии рушди соҳибкорӣ дар иқтисодиёт ва ҳалли масъалаву мушкилоти мавҷудани соҳибкорӣ, инчунин хусусиятҳои рушди соҳибкорию сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор олимони тоҷик, аз ҷумла И.Аминов [60,79], Ш.Дӯстбоев [100], Н.Қ.Қаюмов [105], С.Қ.Комилов [110,111,112], Ф.М.Муқаддасзода [65], Р.К.Раҳимов [139,140,141], Р.К.Рачабов [68.69,132], А.Рауфӣ [134,135,136, 137], Т.Р.Ризоқулов [143], Л.Х.Саидмуродов [146], Қ.Қ.Толибов [198], Ҳ.Н.Фақеров [71,163,164], Ф.Р.Шаропов [74, 75] ва дигарон қорҳои назаррас ба анҷом расонидаанд.

Ҳамзамон, рушди иқтисодии ҳамаи давлатҳои ҷаҳон ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва саҳми назарраси он дар ҷорисозии инноватсияҳо дар иқтисодиёт, таъмини нишондиҳандаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, аз ҷумла шуғли

аҳоли вобастагии калон дорад. Дар шароити торафт зиёдшавии аҳолии мамлакатҳои ҷаҳон ва норасоии захираҳои мавҷуда барои ноил шудан ба рақобатпазирии иқтисодӣ, таъмини талаботи рузафзуни мардуми сайёра ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли зарурати боз ҳам беҳтар кардани фазои соҳибкорию сармоягузорӣ ба миён меояд.

Масъалаҳои назариявӣю методологии рушди соҳибкорӣ, аз ҷумла фазои мусоиди соҳибкорӣ дар қорҳои илмӣ Д.Амонова [190], З.Ҳ.Қодирова [108], С.Ҳ.Ҳабибов, [166,167,168], С.Ҷ.Қомиллов [110,111,112], А.Солиев [149], Д.Н.Дадоматов [192], З.А.Ҷураева [96] ва бисёри дигарон дида мешаванд.

Дар баробари ин, масъалаҳои робитаи фароҳамсозии фазои мусоиди соҳибкорӣ ва рушди бахши хусусӣ дар шароити низоми иқтисодии ноустувор мубрам боқӣ монда, таҳқиқоти тому фарогир дар ин ҷода вучуд надорад.

Аз ҷониби дигар, дар арзёбиҳои институтҳои байналмилалӣю молиявӣ доир ба фазои соҳибкорӣ дар кишварҳои гуногуни олам, хусусан Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муайян кардани мавқеи давлатҳо номуайяниву норасоҳои мушаххас арзи ҳастӣ доранд. Махсусан, ин ба мадди назар гардидани омилҳои милливу минтақавӣ, хусусиятҳои хоси соҳибкорию миллий ва аз ҳад зиёд ба давлат мансуб донишҳои мушкилоту масъалаҳои рушди соҳибкорӣ вобастагӣ дорад.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Муҳтавои қори илмӣю анҷомдодашуда бо барномаҳои давлатӣю рушди соҳибкорӣ, аз ҷумла ҳадафҳои “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” мутобиқ мебошад.

Ҳамчунин, мавзуи таҳқиқот дар доираи нақшаи дурнамои қорҳои илмӣю таҳқиқотӣю Донишгоҳи давлатӣю тичорати Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 аз рӯйи мавзуи “Таҳияи самтҳои асосӣю стратегияи рушди савдои дохилӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкорию инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаҳри Душанбе барои солҳои 2021-2030 (РБ 0121ТҶ1206), ки дар Муассисаи давлатӣю “Маркази миллии патенту

иттилоот”-и Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст, иҷро гардидааст.

Баҳснокии методологияи арзёбии нақш, мавқеъ ва таҳлили самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин аҳаммияти зиёди рушди соҳибкорӣ дар ҷодаи амалисозии ҳадафҳои стратегии рушди иқтисоди миллӣ, аз ҷумла саноатикунони босуръати мамлакат интиҳоби мавзуи таҳқиқот, объект, мақсаду маром ва вазифаҳои кори диссертатсиониро муайян кардаанд.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ аз омӯзиши асосҳои илмию назариявии таъмини фазои мусоиди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва асосноккунии роҳҳои такмили заминаҳои меъёрӣ, иқтисодӣ ва институтсионалии он бо мақсади баланд бардоштани самаранокии фаъолияти бахши хусусӣ ва ҷалби сармоягузорӣ ба иқтисоди миллӣ иборат мебошад.

Вобаста ба мақсади гузошташуда зимни таҳқиқот **вазифаҳои зерин** муайян ва ҳаллу фасл карда шуданд:

- омӯзиши асосҳои назариявӣ ва илмӣ фазои мусоиди соҳибкорӣ дар низоми иқтисоди бозорӣ ва таъсири он ба рушди иқтисоди миллӣ;
- таҳлили тамоюлҳои асосии рушди соҳибкорӣ ва шароитҳои мавҷуда барои пешбурди фаъолияти бахши хусусӣ дар кишвар;
- арзёбии заминаҳои институтсионалӣ ва ҳуқуқӣ барои рушди фазои мусоиди соҳибкорӣ;
- мушаххассозии омилҳои таъсиррасон ба рушди фазои соҳибкорию сармоягузорӣ;
- таҳияи тавсияҳо ва асоснок намудани самтҳои афзалиятноки рушди фазои соҳибкорӣ;

Объекти таҳқиқ - фазои мусоиди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун муҳити институтсионалӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ки шароити рушди фаъолияти соҳибкориро фароҳам меорад.

Мавзуй таҳқиқ - Муносибатҳои иқтисодӣ, ташкилӣ ва институтсионалӣ дар раванди ташаккул ва рушди фазои мусоиди соҳибкорӣ, инчунин механизмҳо ва воситаҳои танзими давлатӣ дар ин самт.

Фарзияи таҳқиқ ба тасаввурот оид ба ташаккул ва рушди фазои мусоиди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, маҳз амалӣ намудани маҷмуи тадбирҳои зарурӣ оид ба ташаккул ва рушди фазои мусоиди соҳибкорӣ дар қатори дигар омилҳо, метавонад ба рушди соҳибкорию сармоягузорӣ ва баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии иқтисоди мамлакат мусоидат намоянд. р

Ҳамзамон бо ин, фароҳамсозии фазои мусоиди соҳибкорӣ омили калидии рушди босуботи субъектҳои иқтисодӣ дар марҳалаи кунунии рушд ба ҳисоб меравад, зеро танҳо фазои мусоиду созгор сатҳи ҳавасмандии ҷаҳолияти соҳибкориро дар низоми муосир ба рушди бахшҳои воқеии иқтисодӣ инъикос менамояд ва ҳуди мафҳуми «рушди соҳибкорӣ» дар илми муосири иқтисодӣ, хусусан дар низоми гузариши иқтисодӣ бозорӣ моҳияти рушди босуботи иқтисодиро равшан нишон медиҳад.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро қорҳои гуногуни илмӣ олимони ватанию хориҷӣ, методика ва қорқардҳои илмӣ онҳо, маводи қонфронсҳои илмию амалӣ, таҷрибаи истифодаи имқониятҳои бахши хусусӣ дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, маводи омӯрӣ ва адабиёти илмию амалӣ ва инчунин, санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимқунандаи фазои соҳибкорӣ ташкил медиҳанд.

Асосҳои методи таҳқиқот. Қанбаҳои методи таҳқиқи ташаккул ва рушди фазои соҳибкорӣ муқаммал қардонида шудааст, қи дар омӯзиши мантиқӣ ва ҳамбастагии маҷқеи соҳибкорӣ дар низоми иқтисодии қишварҳои муҳталиф бо мақсади истифодаи онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода меёбад.

Дар натиҷаи омӯзиши мантиқии қанбаҳои методи арзёбии фазои соҳибкорӣ дар таҳлилҳои Бонқи Қаҳонӣ, Бонқи Аврупоии тақдид ва тараққӣёт, Институти созмонҳои гуногуни қаҳонӣ, ҳамбастагии маҷқеи

соҳибкорӣ дар низоми иқтисодии кишварҳои мухталиф мушаххас карда шуда, доир ба мушкилоту камбудии истифодаи онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шуданд.

Сарчашмаи таҳқиқот. Манбаи иттилоотии таҳқиқот Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар», «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, додашудаҳои расмӣ Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи андози назди ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар сохтору мақомоти дахлдор, Маркази қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи таҳлилии, ки дар нашрияҳои даврӣ chop шудаанд, маводи воқеии дар монографияҳои алоҳидаи олимони нашршуда ва натиҷаҳои таҳқиқоти шахсии таҳқиқгари мавзӯи диссертатсияи мазкур ташкил медиҳанд.

Инчунин, дар диссертатсия маводи иттилоотии сохтору мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ, ки ба масъалаҳои рушди соҳибкорӣ вобастагӣ доранд, истифода карда шудаанд.

Барои ҳалли вазифаҳои дар диссертатсия гузошташуда, усулҳои гуногуни таҳлили иқтисодӣ, ба монанди усули системавӣ-таркибӣ, сабабу натиҷа, усули омӯзиши омилҳо, эксперти-таҳлилӣ, иқтисодӣ-математикӣ, иҷтимоӣ, алоқамандии хусусиятҳои миқдорию сифатӣ ва ғ. истифода шудаанд.

Пойгоҳи таҳқиқ. Диссертатсия дар Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон дар давоми солҳои 2018-2024 иҷро гардидааст.

Навгониҳои илмӣ диссертатсия аз таҳқиқоти фарогири ҷанбаҳои назариявӣ амалии ташаккул ва рушди фазои мусоиди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат буда, дар натиҷа мушкилоту муаммоҳои мавҷуда мушаххас карда шудааст, ки барои мукамалсозӣ ва бартарисозии монеаҳои рушди соҳибкорӣ дар мамлакат мусоидат менамоянд. Ноилшавӣ ба

рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва дар ин замина таъмини ҳадафҳои стратегияи миллии рушд асосҳои концептуалии диссертатсияро ташкил медиҳанд.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти илмӣ, ки нағзҳои илмӣ онро инъикос менамоянд, иборат мебошанд:

- нақш ва аҳамияти фазои мусоиди соҳибкорӣ дар низоми иқтисоди бозорӣ ҳамчун як омилҳои калидии рушди иқтисоди миллии омӯхта шудааст. Дар шароити низоми нави муносибатҳо аҳамияти фазои мусоид ва ташаккули фаъолияти соҳибкорӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, нуктаи назари муаллифӣ баён гардидааст;

- тамоюлҳои асосии рушди соҳибкорӣ ва шароитҳои мавҷуда барои пешбурди фаъолияти бахши хусусӣ дар Тоҷикистон таҳлил гардидаанд. Бо истифода аз усулҳои таҳлили динамикӣ ва муқоисавӣ, равандҳои рушди соҳибкорӣ дар кишвар дар давраҳои гуногуни иқтисодӣ баррасӣ шуда, омилҳои калидӣ, иқтисодӣ ва нақши давлат дар дастгирии бахши хусусӣ арзёбӣ шудаанд. Аз ҷумла заминаҳои институтсионалӣ ва ҳуқуқии таъсиррасон ба рушди фазои мусоиди соҳибкорӣ дар Тоҷикистон арзёбӣ гардидааст. Тавасути таҳлили муқоисавии низоми институтсионалӣ ва ҳуқуқии кишвар бо меъёрҳои байналмилалӣ, аз ҷумла стандартҳои Созмони Милали Муттаҳид, Бонки ҷаҳонӣ ва Форуми иқтисодии ҷаҳонӣ, баъзе норасоӣҳои қонунгузориҳои миллии муайян карда шудаанд;

- бо истифода аз таҳлилҳои миқдорӣ ва сифатӣ, инчунин, баррасиҳои назариявӣ ва амалӣ, зарурияти такмили механизми ҳамкорҳои муассисаҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ барои рушди фазои соҳибкорӣ зикр гардидааст. Тавсияҳои пешниҳодшуда ба таҳкими заминаҳои ҳуқуқӣ, коҳиши монеаҳои маъмурӣ ва баланд бардоштани самаранокии сиёсати давлатӣ дар самти дастгирии соҳибкорӣ равона шудаанд;

- самтҳои афзалиятноки рушди фазои мусоиди соҳибкорӣ дар шароити иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда шудаанд. Бо истифода аз усулҳои таҳлили стратегӣ, моделсозии иқтисодӣ ва таҷрибаи муваффақи байналмилалӣ, омилҳои дохилӣ ва берунае, ки бештар ба рушди соҳибкорӣ

таъсир мерасонанд, муайян ва дараҷабандӣ шудаанд. Муайян карда шудаас, ки барои рушди босуръати фазои мусоиди соҳибкорӣ равона кардани тавачҷух ба суботи қонунгузорӣ, беҳтарсозии инфрасохтори молиявӣ ва саноатӣ, дастгирии соҳибқории хурду миёна, инчунин ҷалби сармоягузорҳои мустақими хориҷӣ ба соҳаҳои афзалиятнок, аз ҷумла саноату кишоварзӣ, энергетикӣ ва технологияҳои инноватсионӣ аҳаммияти назаррас дорад.

Нуктаҳои асосии ҳимояшаванда:

1. Муайян кардани нақш ва аҳаммияти илмию назариявии фазои мусоиди соҳибкорӣ дар шароити ташаккули низоми муносибатҳои нави иқтисодӣ;

2. Таҳлили динамикӣ ва тамоюлҳои муқоисавии шароитҳои рушди бахши хусусӣ, бо таъкиди нақши омилҳои ҳуқуқӣ, молиявӣ ва маъмурий дар Тоҷикистон;

3. Дар асоси таҳлилҳои миқдорӣ ва сифатӣ, ҳамзамон баррасии назариявию амалӣ, зарурияти такмилдиҳии механизми ҳамкории муассисаҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ барои рушди муҳити соҳибкорӣ;

4. Асоснокунии самтҳои афзалиятноки рушди фазои соҳибкорӣ ва сиёсати иқтисодӣ, ба монанди рушди инфрасохтор, дастгирии соҳибқории хурду миёна ва ҷалби сармоягузориҳои мустақим.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқ. Таҳқиқоти илмии мазкур ҳамчун замина барои коркардҳои назариявию методологии минбаъда оид ба таҳқиқи фазои мусоиди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири он ба рушди соҳибқориву сармоягузорӣ метавонад хизмат намояд.

Инчунин, муқаррароти назариявии қори диссертатсиониро дар ҷараёни таълим аз рӯйи фанҳои “Асосҳои соҳибкорӣ”, “Сармоягузорӣ”, “Микро ва Макроиқтисодиёт”, “Иқтисоди миллӣ”, “Фаъолияти иқтисоди беруна” ва ғ. метавон васеъ истифода намуд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқоти илмӣ дар он ифода мегардад, ки ҳулосаҳои назариявӣ ва пешниҳодҳои илман асоснокардашуда дар диссертатсия метавонанд дар фаъолияти Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва

идораи амволи давлатӣ, ки мақоми салоҳиятдор доир ба рушди соҳибкориро ба уҳда дорад ва дигар сохтору мақомоти дахлдори давлатӣ зимни таҳияи нақшаву барномаҳои рушди соҳибкорӣ дар мамлакат ва ҳалли масъалаву мушкилоти рушди фаъолияти соҳибкорӣ васеъ истифода карда шаванд.

Мутобиқати мавзуи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ.

Мавзуи диссертатсия ба бандҳои 8.1 – Рушди назария ва методи соҳибкорӣ; таҳияи методикаи ташкили фаъолият дар шаклҳои мухталифи соҳибкорӣ; 8.4- Пешгӯйкунии тағйиротҳои сохтории рушди соҳибкорӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ; 8.6- Ташаккул ва рушди шаклҳои гуногуни соҳибкорӣ: аз рӯйи нишонаҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ; миқёси фаъолият; намуди фаъолияти соҳибкорӣ (истеҳсолӣ, тиҷоратӣ, молиявӣ, миёнаравӣ ва ғ.); 8.8- Танзими давлатӣ ва дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ; 8.11- Нақшагирии стратегӣ ва пешгӯйкунӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ; 8.15 – Ташаккул ва рушди фазои фаъолияти соҳибкорӣ; 8.18. – Маблағгузорӣ дар пешбурди самараноки фаъолияти соҳибкорӣ ва 8.21. – Соҳибкории инноватсионӣ ва рушди он дар соҳаҳои иқтисодӣ мутобиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Саҳми шахсии муаллиф дар муайянкунии мақсад, предмет ва объекти таҳқиқот, дар асосноккунии номгӯйи вазифаҳои таҳқиқот ва ҳалли онҳо, пешниҳод ва амалӣ намудани муқаррарот то марҳилаҳои, ки истифодаи онҳо барои ҷанбаҳои ташкилию иқтисодии муҳити мусоиди соҳибкорӣ ва рушди онро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имконпазир мегардонанд, зоҳир мегардад.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Натиҷаҳои таҳқиқот дар конференсияҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ, аз қабili конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир: масъалаҳои муҳими рушди иқтисодӣ инноватсионӣ,”. - Душанбе, 2019; VII конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир: масъалаҳои муҳими рушди иқтисодӣ инноватсионӣ,”.- Душанбе, 2019; конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Рушди хизматрасониҳои бозори молиявӣ Тоҷикистон ва

Полша”. - Душанбе, 2019; конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ таҳти унвони “Муаммоҳои рушди иқтисоди миллӣ дар шароити ҷаҳони пасокоронавирусӣ”. - Душанбе, 2021 гузориш дода шуданд. Инчунин, натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар конференсияҳои илмию назариявӣ ва илмию амалӣ дар Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон дар солҳои 2018-2024 пешниҳод шудааст.

Натиҷаҳои тадқиқот. Дар фаъолияти Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин дар ҷараёни таълими Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон ҳангоми омодамоии мутахассисони соҳаи соҳибкорӣ мавриди татбиқ қарор дода шудаанд.

Хулоса ва пешниҳодоти муаллифи диссертатсия дар ташкили раванди таълими Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон ҳангоми гузаронидани машғулиятҳо, таҳияи барномаҳои таълимӣ ва корӣ аз рӯйи ихтисоси «Иқтисодиёт ва идора дар корхонаҳо», «Бизнес-маъмуриятчигӣ», «Маркетинг» ва ғайра татбиқ шудаанд.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқот дар 11 мақолаи илмӣ дар ҳаҷми 8,5 ҷ.ч., аз ҷумла 6 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои аз тарафи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон эътирофшуда нашр гардидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, тавсифи умумии кор, се боб, хулоса ва 201 рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат аст, ки дар 181 саҳифа таҳия гардида, дар он 19 ҷадвал, 19 расм ва 13 диаграмма пешниҳод шудааст.

БОБИ 1. АСОСҲОИ ИЛМИЮ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ ФАЗОИ МУСОИДИ СОҲИБКОРӢ

1.1. Нақш ва мавқеи соҳибкорӣ дар низоми иқтисоди бозорӣ

Дар замони муосир таҳқиқоти илмӣ ва асарҳои олимони кишварҳои гуногун нишон медиҳанд, ки фаъолияти соҳибкорӣ, хусусан соҳибкориҳои хурду миёна дар муносибатҳои иқтисодӣ муайян карда шудааст, ки он, пеш аз ҳама дар муносибатҳои ғайримуқаррарию инноватсионӣ ва ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ҳангоми пешбурди соҳибкорӣ зухур меёбанд.

Соҳибкориҳои хурду миёна нисбат ба соҳибкориҳои калон дар баробари афзалиятҳои чандирӣ, суръати баланди мутобиқшавӣ бо шароитҳои зудтағйирёбандаи берунӣ, истифодаи босуръати навгониҳо, ташаккулёбии устуворшавии табақаи миёнаи аҳоли ва таъмини аҳоли бо шуғли доимӣ мусоидат мекунад.

Дар баробари ин, рушди соҳибкорӣ ба ташаккулёбии хусусиятҳои мусбат ва самтгирии арзишманди шахсият дар ҷомеа тавассути иҷрои корҳои созандагиву бунёдкорӣ ва амалҳои хайру эҳсонкорӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тавр, соҳибкорӣ на танҳо вазифаҳои иқтисодиро иҷро мекунад, балки бо ҳамаи ҷанбаҳои ҳаёти инсон муносибати бевосита дорад.

Нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ки моҳияти моддии муносибатҳои ҷамъиятиро инъикос мекунанд, нишон медиҳанд, ки ҷӣ гуна хоҳишҳои номаҳдуди иҷтимоӣ бо имкониятҳои маҳдуди иқтисодӣ амалисозӣ мешаванд. Ин нишондиҳандаҳо, аз ҷумла меъёри андозбандӣ, пардохтҳои бучетиву иҷтимоӣ, намудҳои дастгирии бучетӣ ва хароҷотҳо дар соҳаҳои маориф, тандурустӣ, фарҳанг ва ғайра барои таҳлили ин равандҳо муҳим мебошанд.

Дар байни эҳтиёҷҳои иҷтимоии табақаи соҳибкори аҳоли, механизми манфиатҳои бахши хусусӣ нақши муҳимро дар амалисозии фаъолияти соҳибкорӣ мебозад. Ин имкониятҳо омилҳои асосии рушди соҳибкориро муайян мекунанд.

Омили асосии шурӯъ кардани фаъолияти соҳибкорӣ барои фардияти алоҳида, қобилиятҳои психологияи иқтисодӣ мебошад, ки бо таваккал ва ба барои ба даст овардани бурд кӯмак мерасонад.

Зарурати таҳқиқи ҳамаҷонибаи назарияи соҳибкорӣ, ба андешаи мо, ба он вобаста аст, ки аввалан таърихи рушди афкори иқтисодӣ оид ба масъалаҳои соҳибкорӣ, хусусан офаридаҳои олимони соҳаи иқтисод, ки бевосита таҳқиқ карда, сахми худро ба назарияи соҳибкорӣ гузоштаанд, бояд аз назари мутобиқат ба сатҳи муосири пешрафти илму техника ва муносибатҳои субъектҳои иқтисодӣ омӯхта, объективона арзёбӣ гарданд.

Аз ҷониби дигар, мушаххассозии мафҳуми соҳибкорӣ дар робита ба рушди концептуализу институтсионалии он имкон медиҳад, ки нақш ва мавқеи соҳибкорӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ амиқ карда шавад.

Аз ҷониби файласуфони қадим ва олимони машҳур омӯзишу таҳлили нуктаи назариявӣ собит менамояд, ки ҳанӯз аз замони қадим фалсафа ва масъалаҳои назариявӣ амалии мубодилаи мол ва муносибатҳои тиҷоративу соҳибкорӣ мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст ва онро дар ин замина ба назарияи классикӣ ва муосири рушди соҳибкорӣ чудо кардан мумкин аст.

Бояд зикр намуд, ки дар замони қаблӣ назарияи классикии соҳибкорӣ асосан масъалаҳои муайянсозии махсусиятҳо ва хусусиятҳои умумии соҳибкорию фарогир буда, бо камолоти зеҳнии инсоният ва пешрафти илму техника муносибатҳои соҳибкорӣ махсусиятҳои ба худ хосро доро гардидааст. Дар натиҷа назарияи соҳибкорӣ то андозае мукамалтар гардида, фаъолияти соҳибкорӣ аз шуғли хусусӣ то ба меҳнати пардохташавандаи соҳибкорро фарогир мебошад.

Омӯзишу таҳлили анҷомдодашудаи мо нишон дод, ки пайдоиши соҳибкорӣ ҳамчун шакли хосаи фаъолият ба пайдошавии муносибатҳои оддии истеҳсолӣ ва мубодилаи молӣ (бо усули бартерӣ) робита дошта, бавучудои аввалан нишону аломатҳои ибтидоии он дар соҳаи аграрӣ мебошад.

Маҳз, амалисозии муносибатҳои оддии истеҳсолӣ ва хочагидорӣ, инчунин мубодилаи мол байни одамон, соҳибкориро ташаккул дода, асосҳои тақсироти меҳнат ва муносибатҳои истеҳсолиро таъмин намуда ва дар натиҷаи он фаъолияти соҳибкорӣ боиси рушди истеҳсолоти кишоварзӣ, олооти меҳнат ва шикор гардида, сарчашмаҳои молӣ ва пайдошавии муносибатҳои молию пулӣ ба рушди соҳибкории тижоратӣ мусоидат намудааст.

Таърихи пайдоиш ва рушди назарияи соҳибкорӣ нишон медиҳад, ки соҳибкорӣ дар баҳши кишоварзӣ оғоз ёфта, бо гузашти вақт аз шаклҳои оддии мубодилаву тижорат, интиқолу дастрассозии молу маҳсулот то ба рушди хунармандиву соҳаи саноат ва баъдан шаклҳои инноватсионии он расида, ба тараққиёти бисоҳаи баҳши соҳибкорӣ боис гардидааст.

Ба назар мерасад, ки назарияи рушди соҳибкорӣ дар асоси натиҷагирӣ аз таҷрибаи ҷамъоваришударо, ки дарбаргирифтаи рушди қувваҳои истеҳсолӣ, пайдоиши шаклҳои моликият, муносибатҳои бозорӣ ва мудохилаи давлат дар қонуниятҳои иқтисодӣ мебошад, то андозае тақмил ёфтааст ва ин раванд ба пайдоиши консепсияҳои муосири рушди назарияи соҳибкорӣ оварда расонидааст.

Тибқи адабиётҳои илмӣ иқтисодӣ масъалаҳои соҳибкорӣ ҳанӯз дар марҳалаҳои аввали консепсияи рушди назарияи соҳибкорӣ, аз ҷумла дар таҳқиқотҳои илмӣ олимону файласуфони Рим ва Юнони қадим баррасӣ карда шудаанд. Масалан, Ксенофонт (444-355 пеш аз милод) дар асари худ “Ҳонасозӣ” доир ба хочагии хусусии ғуломдорӣ ақидаҳои худро баён намуда, афзоиш додани арзиши моликиятро ҳамчун ҳадафи фаъолияти соҳибкорӣ баррасӣ карда, зикр намудааст, ки агар заминро нигоҳубин намоӣ, арзиши он зиёд мешавад»[83].

Аз тарафи дигар, Платон (428-348-347 пеш аз милод) фаъолияти соҳибкорию бо назардошт ба он, ки пайгирии ба даст овардани фоида дар давлати идеалӣ оромию низомиро ҳалалдор менамояд, инкор кардааст.

Вобаста ба ин, ақидаҳои гуногуни пешниҳоднамудаи Аристотель (384-322 пеш аз милод)-ро баён карда, хоҷагии ғуломдорӣ оилавии нимнатуралӣро ҳамчун идеал баҳодихӣ кардааст. Дар баробари ин, аз дигар тараф, намудҳои пайдоишу зухурёбии соҳибкорӣ молиявӣ, ба мисли талош варзидан барои сарватманд шудан, ҷамоварӣ пул ва судхӯриро қотелона зери танқид қарор додааст, ки ба назари мо дар ҳамон замон муҳрам ва муҳим арзёбӣ мегардид.

Идеяҳои асосӣ муҳими фаъолияти хоҷагидорӣ ратсионалӣ дар давраи Рими Қадим, чи тавре ки дар давраи Юнони Қадим мавҷуд буд, зарури муҳим ва марбут ба ҳамон давра буданд. Аксарияти намоёндогони Рими Қадим, ба мисли Ситсерон ва Сенека, муҳимияти моликиятро ҳамчун заминаи асосии муносибатҳои соҳибкорӣ муаррифӣ намудаанд, ки ин дар марҳилаи оянда ба ташаккули ҳуқуқҳои римӣ замина гузоштааст.

Дар давраи сипаришуда дар натиҷаи рушди муносибатҳои иқтисодӣ тижоратӣ мафҳумҳои бозор («маркет», «маркетинг», «мерчендайзинг») ва монади инҳо пайдо шуда, то ба имрӯз васеъ истифода мегарданд.

Омӯзиш ва баҳодихии фикру андешаҳои намоёндогони мактабҳои классикии Юнон ва Рими қадим паҳлӯҳои гуногуни фаъолияти хоҷагидорӣ ва рушди онҳо, хусусан фаъолияти хоҷагии хонаводагиро доир ба шаклҳои гуногуни истеҳсолот ва тижорат, дар бар гирифтааст. Илова бар ин, дар маркази диққати онҳо фикру андешаҳои консепсияҳои ратсионалӣ доир ба фаъолияти хоҷагидорӣ қарор дошт. Дар ин давра озодии иқтисодии рушдкарда бо муайян намудани ҳуқуқи озодиҳои субъектҳои фаъолияти хоҷагидорӣ (фаъолияти соҳибкорӣ) таъмин гардида буд. Дар дигар кишварҳои қадимӣ, аз қабилҳои Ҳиндустони қадим, Ҳитойи қадим, Египт консепсияҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ, ки дар «Артхашастре» (асри IV то мелод, Ҳиндустон), инчунин, таълимоти Конфутсий (солҳои 551-479 то мелод, Ҳитой) хотирнишон гардидаанд. Тибқи ин консепсияҳо ҳазинаҳои подшҳӣ ва роҳҳои ғанигардонии дороии онҳо, дар соҳибкорӣ ҷорӣ намудани меъёрҳои ахлоқӣ, махсусгардонии фаъолияти меҳнатӣ ва низоми бозорӣ

барои танзими фаъолияти хоҷагидорӣ, аз ҷумла диққати асосӣ ба васоити фармоишҳои давлатӣ, равона гардидааст.

Аз ин рӯ, ба назар мерасад, ки дар таълимоти зикршуда, диққати асосӣ ба самаранокии идоракуни ва хоҷагидории давлатӣ нигаронида шудааст, дар ҳоле ки масъалаҳои соҳибкорӣ хусусӣ дар маркази диққат қарор нагирифтаанд.

Таҳлилҳо собит менамоянд, ки дар асри VI дар баробари пайдоиши дини Ислом ва китоби муқаддаси он масъалаҳои гуногуни соҳибкорӣ, хусусан пешбурди тичорати молҳо, хусусан ҳуқуқи ӯҳдадориҳо аз нигоҳи ҳаққоният ва ноҳақӣ фарогир шуда, амалисозии қарордодҳои тичоратӣ бо ризоияти байниҳамдигарӣ таъкид гардидааст[28]. Аз ҷумла, тибқи ҳадиси паёмбари мусулмонон Муҳаммад (с.а.) инсофу бовичдонӣ дар тичорат ба баракату ғоида мусоидат мекунад. Зикр мегардад, ки аз 10/9 баракат дар тичорат ва кишоварзӣ буда, боқӣ дар чорводорӣ мебошад.

Ардак Нусипханулӣ вобаста ба одоби тичорат зикр менамояд, ки дар шарияти исломӣ аввалан, мавзуи тичорат бояд иҷозатшуда (дар дини ислом ба молҳои зараровар ва дуздидашуда иҷозат дода намешавад) бошад, сониян бовичдонона ва сидқан рафтор кардан, роҳ надодан ба арзиши барзиёди мол, раҳму сабуқӣ ба истеъмолкунандагон, камбудиву нуқсони ҷойдоштаро рӯирост баён кардан,[28] дар тарозу ва андозакунӣ ҳаққоният нишон додан[28], роҳ надодан ба ноҳақ интизори зиёдшавии қимат, нигоҳ доштани мол дар анборҳо, саҳтгирӣ накардан дар тичорат таъкид мегардад.

Аз ҷониби дигар, дар асрҳои миёна назарияи соҳибкорӣ доир ба соҳибкорӣ оғоз гардида, дар он эътиқоду таълимотҳои динӣ, махсусан муносибатҳои манфӣ барои ғундкунии дорой ва фаъолияти соҳибкориро таълимоти христианӣ ҷонибдорӣ менамуд, дар меҳвари тавачҷуҳӣ онҳо қарор гирифта буд. Бо вучуди он, ки маҳдудиятҳои динӣ дар ҳамон давра вучуд доштанд, рушди соҳибкорӣ хусусӣ ба миён омада, дар охири асри XV ва аввали асри XVI аввалин бонкҳо ва иттиҳодияҳои тоҷирон ба вучуд омаданд. Ба андешаи мо, ин раванд яке аз заминаҳои асосии рушди

соҳибкорию хусусӣ дар ҳамон давра ба ҳисоб мерафт, зеро ақасарияти ташкилотҳои бонкӣ ва иттиҳодияҳои истеҳсолию тиҷоратӣ пайдо гардиданд.

Яке аз намоёндагоне, ки ба мисли дағар соҳаҳо дар ташаккул ва рушди соҳибкорӣ нақши калидӣ гузоштаанд, ин намоёндагони давраи ислоҳотгаро ба шумор мераванд. Дар ин марҳила аввалин консепсияҳо доир ба хусусияту одоби соҳибкорӣ, ба монанди бовиҷдонӣю меҳнатдӯстӣ, инчунин, садоқат ба ўҳдадорӣҳо, ба вуҷуд омаданд. М.Лютер (1483-1546), Ж.Кальвин (1509-1564) яке аз пешсафони намоёндагони ҳаракати ислоҳотгароӣ ба шумор мераванд, ки асарҳои онҳо бо дарназардошти рӯҳияи таълимоти христианӣ ба нашр расидаанд, бо таври пинҳонӣю махфӣ аз амалишавии фаъолияти соҳибкорӣ ҷонибдорӣ кардаанд[117], [118].

Нуқтаи назари Ж. Калвина аз тарафи иқтисоддон Б. Франклин (1706-1790) такмил дода шуда, шиори маъруфу мондагорӣ «вақт - пул аст» аз ҷониби Франклин пешкаш карда шудааст.

Дар навбати худ, донишмандони англис Т.Гоббс (1588-1679), инчунин, Ч.Локк (1632-1704) асосҳои назарии муносири соҳибкориро вобаста ба рушди назарияҳои либералистӣ дар Аврупо пешкаш кардаанд. Бояд ҳаминро зикр намуд, ки дар ин марҳила онҳо бештар ба мавҷуд будани моликияти хусусӣ, озоду мустақилона қабул намудани қарорҳо, дар интиҳоби истеъмоли озод будан ва манфиатҳои шахсиро пешкаш кардаанд. Дар навбати худ онҳо ба яке аз хусусиятҳои поягии фаъолияти соҳибкорӣ – таваккали соҳибкорӣ диққати махсус зоҳир намудаанд, ки ин ҳам яке аз таҳқиқотҳои поягии онҳо ба шумор меравад. Дар умум, донишмандони англис тавонистанд як чанд махсусиятҳои асосии фаъолияти соҳибкориро вобаста ба талаботҳои замони худ асоснок намуданд.

Дар таҳқиқотҳои асосии Р.Декарта (1590-1640), Б. Спинозӣ (1632-1677), А. Смит (1723-1790), Ч.С. Милл (1806-1873) ва Ч. М. Кейнс (1883-1946) тибқи назарияҳои соҳибкорӣ, нуқтаҳои назари либералистӣ бештар дарҷ гардидаанд. Бояд қайд намуд, ки дигаргуниҳои равишҳои концептуалӣ доир ба рушди назарияҳои соҳибкорӣ дар қорҳои таҳқиқотӣ ба марҳилаҳои асосии

рушд, инчунин, мукаммал гардонидани назарияҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ вобаста мебошад. Бояд гуфт, ки дар ин марҳила аз ҷониби донишмандони илми иқтисод А. Смит., Д. Рикардо ва дигарон идеяҳои асосии назарии соҳибкорӣ барои таҳаввулот дар равишҳои концептуалӣ пешниҳод гардидааст.

Дар асосии омӯзиш ва баҳодиҳии назарияҳои зикршуда, ки аз ҷониби олимон-донишмандони гуногун пешкаш гардидаанд, метавон хулоса намуд, ки рушди назарияҳои соҳибкорӣ ва пайдоиши онҳо вобаста аз; ҳолати муносибатҳои истеҳсолӣ; тақсимои меҳнат; самаранок истифода намудани захираҳои табиӣ; ба яке аз хусусияте, ки бо махсусиятҳои болозикр алоқамандӣ дорад - сатҳи рушди иқтисодиёт; мебошад.

Агар Р.Кантилон [103] мафҳуми соҳибкорро вобаста ба ташаббускорӣ ва таваккалнокии табиати фаъолияти он, ҳамчун шуғли хусусӣ бо даромади номуайяний арзёбӣ карда бошад, аз нигоҳи Адам Смит [58] соҳибкор ҳамчун молики сармоя барои амалисозии дилхоҳ ғояи тиҷоратӣ ва гирифтани фоида ба таваккали иқтисодӣ меравад.

Таҳлили адабиёти иқтисодӣ нишон медиҳанд, ки иқтисодчии машҳури Фаронсавӣ Р. Кантилон ва пайравони ӯ соҳибкориро бо хавфу таваккал алоқаманд кардаанд [103]. Ба андешаи Р. Кантилон соҳибкор шахсе аст, ки қобилияти пешбинӣ ва дарки хавфро доро буда, бо мақсади гирифтани фоидаи иловагӣ ба амалисозии имкониятҳои худ қодир мебошад.

Жан Батист Сей [147] соҳибкориро аз нигоҳи идоракунии захираҳо бо мақсади истифодаи имкониятҳои истифоданашуда, ҳамчун субъекти иқтисодие арзёбӣ намудааст, ки омилҳои истеҳсолиро ҳамбаста намуда, захираҳоро аз соҳаи маҳсулнокиву фоиданокиаш паст ба соҳаҳое, ки натиҷаи бештарин медиҳанд, равона месозад (фоидаву даромад).

Аз нуқтаи назари Ж.Б Сэй ва А. Маршалл функцияи соҳибкор аз он иборат аст, ки омезиши ратсионалии омилҳои истеҳсолӣ (сармоя, замин ва меҳнат)-ро амалӣ карда, даромади меъёрии соҳибкорӣ ба даст меорад [119]. Бояд зикр намуд, ки концепсияи соҳибкорию Б.Ж Сей доир ба омезиши

ратсионалии омилҳои истеҳсолиро Й. Шумпетер рушд дода, зикр менамояд, ки низоми иқтисодӣ қобилияти худрушдкуниро танҳо дар ҳолати таъсири мутақобилаи ғайриоддии омилҳои истеҳсолӣ доро мебошад [173].

Карл Менгер фарқияти соҳибкорро аз одамони оддӣ бо он ифода намудааст, ки манфиатҳои иқтисодии дорои имконияти мубодила дар бозорро ба вучуд меоранд.

Ба ақидаи Й.Шумпетер соҳибкор ҳамчун фарди фаъоли ба вучудорандаи имкониятҳо, истифодабарандаи комбинатсияҳои инноватсионӣ, ки моҳияти он дар вайронсозии бунёдкоронаи қонунҳои классикии бозорӣ ифода меёбад. Дар таҳияи назарияи соҳибкорӣ дар заминаи назарияҳои мавҷуда рушди мантиқии мафҳум ва вазифаҳои соҳибкорӣ консепсияи соҳибкорию Й. Шумпетер ҳамчун асосноктарин ва назарияи бардавом эътироф гардидааст.

Дар тадқиқоти «Назарияи рушди иқтисодӣ» Й. Шумпетер мафҳуми соҳибкорию ҳамчун “функсияи универсалии дилхоҳ сохти иқтисодӣ”-и иборат аз амалисозии комбинатсияҳои нав баён намудааст [173].

Аз ҷониби дигар, И. Тюнен ва Ф. Найт. мафҳумҳои “соҳибкор” ва “соҳибкорӣ”-ро бо таваққули пешбинишанда саҳт алоқаманд кардаанд. Фрэнк Найт зикр менамояд, ки: «ҳавасмандии соҳибкорон дар заминаи се нукта: имкониятҳо - таваққули – мукофот ба вучуд меояд, зеро онҳо барои истифода намудани самараноки омилҳои иқтисодӣ, афзоиши арзишҳо, сарфаи афзоианда ва тавлиди арзишҳо соҳибкорро рӯҳбаланд мегардонанд» [161], [123].

Фридрих фон Хайек соҳибкорро ҳамчун таҳлилгаре, ки дорои имконияти ҷустуҷӯ ва фаъолият, Питер Друкер ҷанбаҳои имконияти пешбиникунии тамоюлҳои бозорӣ ва саривақт ба он эътибор додани соҳибкорон, Шапиро бошад, соҳибкорро аз нигоҳи мавқеи шахсӣ иҷтимоӣ ҳамчун муайянсозандаи боварибахшии ҳодисаҳо дар асоси ҳулосабарории оқилона дар робита аз дарки хоҳиш ва ҳадафмандӣ тавсиф намудаанд.

Израэль Кирцнер қобилияти истисноии соҳибкорронро дар дарк ва дарёфти имконияти мусоиди гирифтани фоида, хусусан табдилдиҳии иттилоот ба пулро зикр намудааст [106].

Ба андешаи С.Ҷ. Комилов: «Соҳибкорӣ ба ташкили фаъолияти иқтисодии шахсӣ нигаронида шудааст, ки мақсади он ба даст овардани фоида мебошад. Ин чараён ҳамчун раванди тағйирёбанда бо қобилияту имкониятҳои соҳибкорӣ баҳодиҳӣ мегардад ва онро метавонем ҳамчун яке аз захираҳои иқтисодӣ фаъолияти соҳибкориро ба назар гирифт. Он метавонад ба суръати рушди иқтисодӣ ва фаъолиятҳои инноватсионӣ, инчунин, сармоягузорӣ таъсир расонад»[112].

Аз ин нуктаи назар, Й. Шумпетер қобилияти соҳибкориро бар иловаи назарияи иқтисодии классикӣ ҳамчун чорум омили истехсолӣ ҳисобидааст.

Дар така ба нуктаи назари Й. Шумпетер зарур аст, ки ҳамчояшавии бефосилаи навини чунин омилҳо бояд ба вуқӯъ оварда шаванд.

Ба андешаи мо фаъолияти соҳибкорӣ – ин фароҳамсозии шароитҳои ҳавасмандсозандаи институтсионаливу инфрасохторӣ ва заминаҳои меъёрии ҳуқуқии дастгирикунанда барои фаъолияти соҳибкорӣ ва инчунин муносибати воқеан шарикӣ бо соҳибкорону сармоягузoron мебошад. Дар ин ҳолат ризоияти манфиатҳо ба вучуд омада, самараи бисёрҷониба (синергетикӣ ба амал меояд).

Ба шумори комбинатсияҳои навин, ин гурӯҳҳои ташкилоти иқтисодӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ дохил мешаванд:

- тайёр кардани неъматҳои моддии нав барои истеъмолкунандагон, ки то ҳол номаълум буданд, ё эҷоди сифати нави неъматҳои моддии қаблан маъруф.;
- ҷорӣ намудани усулҳои нави бозистехсолкунӣ, ки инноватсияҳо дар чараёни истехсолот ё истифодаи тиҷоратии маҳсулотро дар бар мегирад.
- азхудкунии бозорҳои нав ё сегментҳои нави бозор;
- ба даст овардани сарчашмаҳои нави ашёи хом;
- ҷорисозии усулҳои нави ташкили кор (меҳнат) ва ғ.[173].

Дар мачмуъ, ақидаи Й. Шумпетер оид ба он, ки соҳибкорон субъектҳои хоҷагидоре мебошанд, ки комбинатсияҳои нави гуногунро дар ҷараёни азнавистеҳсолкунӣ фаъолони истифодабаранда мебаранд. Ба андешаи мо танҳо дар шароити рақобати озод ва иқтисоди бозории ташаккулифта қобили дастгирӣ мебошад.

Аз ҷониби дигар, нуктаи назари Й. Шумпетер доир ба он, ки ҳукуки моликият аломати моҳиятан калони соҳибкорӣ намебошад, ба андешаи мо баҳснок боқӣ мебошад, зеро дар шароити муосир, хусусан дар низоми иқтисодӣ ноустувор танҳо ҳукуки моликият ҳавасмандии соҳибкоронро ба сармоягузорӣ ва таваккали соҳибкорӣ афзун менамояд.

Дар ин ҷода барҳақ зикр шудааст, ки яке аз хусусияти ҷалбкунанда ғанӣ будани феномени соҳибкорӣ ба ҳисоб рафта, он дар навбати худ сабаби мавҷуд набудани фаҳмиши умумӣ оид ба мафҳуми соҳибкорӣ мебошад[173].

Аз нуктаи назари мавсуф мафҳуми «соҳибкор» бо функцияҳо ва қобилиятҳои махсуси шахсиятҳо дар муҳити муайяни сохти ҷамъиятӣ аниқ мешавад. Агар субъектҳои хоҷагидорӣ комбинатсияҳои навро амалӣ наkunанд, онҳо аз ҳисоби соҳибкорӣ хориҷ мешаванд.

Ин нуктаи назар ба андешаи мо, низ ҳоси иқтисоди бозории ташаккулифта буда, дар марҳалаи гузариши иқтисодӣ ба “сармоядоршавии бенизом” ихтилофи мафҳуми бахши хусусӣ ва соҳибкориро возеҳ менамояд.

Функцияи соҳибкориро одамоне иҷро карда метавонанд, ки дорони қобилият, ҳиссиёт ба навагонӣ (инноватсияҳо) ва қобилияти амалисозии онҳо мебошанд, яъне меҳнати соҳибкор нисбат ба субъекти муқарарии хоҷагидор меҳнати сифатан нава ва навоар буда, аз истифодаи комбинатсияҳои нава дар ҷараёни азнавистеҳсолкунӣ на танҳо ғоида, балки ғоидаи барзиёд ба даст меорад.

Таҷрибаи солҳои аввали гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дурустии бисёр нуктаҳои зикршударо амалан тасдиқ менамояд, зеро аксари мардум дар таассуб ба ҳамсолону нафарони ошно ба соҳибкорӣ машғул гардиданд, вале дар давоми беш аз ду даҳсолаи сипаришуда танҳо

нафарони бошумори дорои хислатҳои зикршуда дар маҷрои соҳибкорӣ роҳёб гардиданд.

Мувофиқи адабиётҳои иқтисодӣ дар ин самт саҳми Л.Мизес, Й.Кирснер, Ф.Хайек арзишманд буда, онҳо функсияи навобаронаро дар ҷараёни бозорӣ дар робита ба рақобати рушдёбанда бо муайянсозии тағйиротҳо дар афзалиятҳои талаботи харидорон, истифодаи тарзҳои номуайяни истеҳсоли молҳои машҳур ва имкониятҳои пешниҳоди молҳои нав мушаххас кардаанд [106].

Саҳми арзишманди олимони зикршуда иборат аз он аст, ки конъюнтура ва рақобати бозориро на ҳамчун ҳолати ба ҳамаи субъектҳои муносибатҳои бозорӣ маълум, балки ҳамчун ҷараёни дорои номаълумҳои бисёр исбот карданд, ки маҳз соҳибкорон қувваи пешбарандаи ҷараёни бозорӣ мебошанд, яъне хусусан соҳибкорон дар хариди молҳои заруриву ҷолиб бо нархҳои мувофиқ ба истеъмолкунандагон мусоидат мекунанд.

Мукамалсозии назарияи соҳибкорӣ аз ҷониби П.Друкер, Б. Карлоф, Б. Санто ва дигарон идома дода шуда, онҳо парадигмаи зарурат ва имконияти муттаҳидсозии соҳибкорӣ ва менечментро пешниҳод намудаанд. Дар қисмати дигари таҳқиқоти хеш П.Друкер қайд намудааст, ки «...фаъолияти инноватсионӣ ин воситаи махсусест, ки ба соҳибкор истифодаи тағйиротҳоро ва табдилдиҳии онҳо ба имкониятҳои нав барои, масалан, кушодани бизнеси нав ё хизматрасноии нав имкон медиҳад»[97].

Дар маҷмӯъ, психологияҳои иқтисодии соҳибкорон бо хусусиятҳои муайян ифода ёфта, ба онҳо зудтағйирёбандагӣ, муоширати хос, фаъолнокӣ, пешво будан, қобилияти пешбинӣ доштан, варианти алтернативии ҳалли масъалаҳо, шуҳрату худбоварӣ ва дарки манфиатнокии ниҳой хос мебошад.

А.О. Билинов. ба ин масъала дар қорҳои таҳқиқотии хеш диққат дода қайд намудааст, ки: «агар омили «психологияи иқтисодӣ» зиёдтар дар вобастагӣ бо паҳлуҳои фардӣ инъикос гардад, он гоҳ мо метавонем ба ҷанбаҳои субъективии соҳибкорӣ таваҷҷӯҳ намоем. Ба ин маъно, омили макроиқтисодӣ, махсусан модели “гомосотсиоэкономикус”, ки бо самтҳои

бозори муосир пайванд дорад, бояд асосан ба монетаҳои “муътадилии ҷории манфиатҳои иқтисодӣ” дахл дошта бошад. Ин модел ба фаҳмидани муносибатҳои мураккаби байни воқеиятҳои иқтисодӣ ва ҳиссиёти инсонӣ кӯмак мекунад»[84].

М. Х. Моррис ва С.П. Люис дар таҳқиқоти худ, муайян намуданд, ки «...дар 75 тавсифи муосири мафҳуми соҳибкориро таҳлил намуда, ба хулоса расидаанд, ки дар 41 ҳолат истилоҳи “сохтан” ва “истифодаи офариниш” истифода шудааст, дар 40 ҳолат “бизнеси нав” ва “корхонаҳои нав” мавриди зикр қарор гирифтааст. Илова бар ин, дар 39 ҳолат “инноватсия” ва “маҳсулоти нав”, дар 31 ҳолат “истифодаи имкониятҳо”, ва дар 25 ҳолат “номуайянӣ”, “таваккал”, “идоракунии таваккал”, “фоида” ва “манфиати хусусӣ” нишон дода шудаанд» [122] ва дар охир, 22 ҳолат комбинатсияҳои нави захираҳо, воситаҳои истеҳсолот ва идоракунии ифода шудаанд.

Ҷадвали 1.1. - Таҳаввули мафҳум ва махсусиятҳои соҳибкорӣ дар адабиёти илмӣ иқтисодӣ

Муаллиф	Нуктаи назар	Махсусиятҳо
Р.Кантилон (Cantillon 1755, Hamilton 1876, Knight 1921)	Соҳибкор шахсе аст, ки қобилияти пешбинӣ ва дарки хавфро доро буда, бо мақсади гирифтани фоидаи иловагӣ ба амалисозии имкониятҳои худ қодир мебошад.	1. қобилияти пешбинӣ; 2. дарки хавф; 3. гирифтани фоидаи иловагӣ;
И Тюнен. Ф Найт.	Робитаи устувори мафҳумҳои “соҳибкор” ва “соҳибкорӣ” бо таваккалҳои пешбининашанда	Пешбиниҳои хавфу таваккалҳо
Ж.Б Сэй . А Маршалл.	Функсияи соҳибкор аз он иборат аст, ки омезиши ратсионалии омилҳои истеҳ, солӣ (сармоя, замин ва меҳнат)-ро амалӣ карда, даромади меъёрии соҳибкорӣ ба даст орад	Комбинатсияи оқилонаи омилҳои истеҳсолӣ (сармоя, замин ва меҳнат); озодии истеҳсолот ва соҳибкорӣ даромади меъёрии соҳибкорӣ;
Шумпетер Йозеф Алоиз (8.02.1883 – 8.01.1950), профессори Донишгоҳи Гарвард	Консепсияи рушди соҳибкорӣ. Соҳибкорон субъектҳои хоҷагидоре мебошанд, ки комбинатсияҳои нави гуногунро (инноватсияҳо (1930)) дар ҷараёни азнавистеҳсолкунӣ фаъолона истифода мебаранд.	Функсияи соҳибкориро одамоне иҷро карда метавонанд, ки дорои ҳисият ба навоарӣ (инноватсияҳо) ва қобилияти амалисозии онҳо мебошанд. Ҳуқуқи моликият аломати моҳиятан калони соҳибкорӣ намебошад.

Л. Мизес Й. Киртснер Ф. Хайек	Функсияи навоваронаро дар чараёни бозорӣ дар робита ба рақобати рушдбанда бо муайянсозии тағйиротҳо дар афзалиятҳои талаботи харидорон, истифодаи тарзҳои номуайяни истеҳсоли молҳои машҳур ва имкониятҳои пешниҳоди молҳои нав мушаххас кардаанд.	Конюктура ва рақобати бозориро ҳамчун чараёни дорои номуайянии исбот карданд, ки соҳибкорон қувваи пешбарандаи чараёни бозорӣ мебошанд.
П. Друкер Б. Карлоф Б. Санто	Парадигмаи зарурат ва имконияти муттаҳидсозии соҳибкорӣ ва менечмент	Муттаҳидсозии соҳибкорӣ ва менечмент.
У.А. Люис ва ҷонибдорони самти назарияи неоклассикӣ	Концепсияи дуалистӣ дар иқтисодиёт; шартӣ рушдро дар таъба захираҳои дохилӣ пешниҳод намудаанд. Дар маркази концепсияи У.Люис соҳибкор ҷойгир шудааст.	Аз нигоҳи ба даст овардани ғоидаи ниҳой амал мекунад ва ғоидаи ниҳой тақисимоти сармоягузориҳо ба соҳаҳои иқтисодиёт муайян намуда, суръати рушди онро таъмин мекунад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф [97, 103, 106, 119, 123, 161, 173].

Таҳлили адабиёти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкорӣ дар доираҳои муқаррарнамудаи қонунҳо ба таври зайл, аз қабилӣ бо истифодаи меҳнати кироӣ, бе истифодаи меҳнати кироӣ; бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ ва бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ амалӣ мегардад [146].



Расми 1.1. - Соҳибкорӣ ва амалишавии шаклҳои он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ.

Моҳияти соҳибкорӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ бо табиат ва аломатҳои он ҳамчун намуди махсуси равияи хоҷагидорӣ вобаста буда, қобилияти истифодаи сарчашмаи имконпазири манфиат аз ҷониби субъектҳои хоҷагидорро нишон медиҳад.

Ҳамин тавр, ҳамчун шахси соҳибхитиёр соҳибкор ба таъмини шароити устувор барои амалисозӣ ва рушди функцияҳои соҳибкории худ барои давраи

дарозмуддат азму талош мекунад. Дар талоши истифодаи самараноки захираҳо ва ба даст овардани фоидаи баландтарин муҳолифат ба вучуд меояд ва ҳалли ин ҳолат дар муқарраршавии меъёри қобили қабули фоида мебошад. Яъне соҳибкории қалобона ва соҳибкории бовичдонона ба якдигар муҳолифат карда, дар натиҷа ҳадафҳои рақобатпазирӣ ва устувории мавқеъ дар бозор тақозо менамояд, ки нигоҳи дурбинона арзи ҳастӣ намояд.

Вале тавре, ки зикр мегардад маъмулан азму талоши субъектҳои соҳибкорӣ, аз ҷумла дар бахши фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ бо мушкилоти муайян ва монеаҳои ин фазо, махсусан маҳдудиятҳои дорои хусусияти институтсионалӣ: монеаҳои танзиму иҷозатдиҳӣ, инчунин мавҷуд набудани речаи махсусгардонидашудаи андозбандӣ барои сохторҳои наватъсисии соҳибкории дар самтҳои афзалиятноки иқтисодиёт фаъолияткунанда ва аз ҷониби дигар махсусиятҳои вобаста ба захираҳои маҳдуд: маҳдудияти маблағгузориҳо дар доираи дастрасӣ барои таъмин бо қувваҳои имкониятҳои худӣ: худмаблағгузорӣ ва маблағгузориҳои ҳамшарикӣ ва маҳдудият дар захираҳои меҳнатии зарурие, ки дар бозори меҳнат мавҷуд мебошад ва аз рӯи арзиш дастрасии онҳо дучор мегарданд[92].

Дар робита ба нақш ва мавқеи соҳибкорӣ дар низоми иқтисоди бозорӣ дар адабиёти илмӣ, аз ҷумла таҳлилу таҳқиқоти илмии зиёди мутахассисону олимони тоҷик арзи ҳастӣ доранд.

Ба андешаи мо, ҳар як таҳқиқот то андозае бо махсусиятҳои фарқкунандаи худ ҷабҳаҳои субъективӣ ва обьективиро доро мебошад.

Масалан, З.Ҷӯраева ва дигарон зикр менамоянд, ки рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба мисли давлатҳои дорои иқтисоди пешрафта на бо роҳи эволюсионӣ, балки дар натиҷаи барҳамҳамдиҳии низоми маъмуриву фармонфармой ва табодули онҳо ба иқтисоди бозорӣ ба вуқӯъ омадааст [96].

Ба ҳамин монанд аз ҷониби олимони рус зикр мегардад, ки дар тафовут аз кишварҳои дигар, ки ташаккулёбии институти бахши хусусӣ ва институти ширкат бо роҳи эволюсионӣ ба вучуд омадааст, дар Федератсияи Россия онҳо бо таври стихиявӣ пайдо шудаанд [156].

Ба андешаи мо, нуктаи назари олимони рус то андозае ба шароити ташаккулёбии бахши соҳибкорӣ мутобиқ буда, солҳои аввали истиқлолият ҷомеа соҳибкорро бо истилоҳи русии “фарсовшик ва челнок” ифода мекард ва бинобар мукамал набудани заминаҳои меъёрии ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ муҳолифатҳои манфиатҳои давлат, бахши хусусӣ ва ҷомеа арзи ҳастӣ дошт.

Дар таҳлили мазкур дар қатори мушкилоти фаъолияти соҳибкорӣ заминаи сусти меъёрию ҳуқуқии соҳибкорӣ, ки ҳуқуқҳои моликият ба воситаҳои истеҳсолот ва маҳсулоти ниҳии фаъолият, фазои номусоиди сармоягузорӣ ва суръати баланди таваррум зикр гардидааст, ки баҳснокии амиқро доро мебошад.

Зеро ислоҳоти иқтисодӣ дар Тоҷикистон дар ин самт то андозае амалӣ гардида, асосҳои дастгириву рушди соҳибкорӣ фароҳам оварда шудааст. Давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳавасманди рушди устувори соҳибкорӣ, хусусан соҳибкориҳои истеҳсолӣ буда, дар баробари дигар кӯмаку дастгириҳо имтиёзҳои муайян дар ин ҷода фароҳам оварда истодааст.

Ба андешаи мо, мушкилоти асосии рушди соҳибкорӣ дар амалисозиву татбиқи меъёрҳои мавҷуда, бинобар норасоии касбияту малакаи ҳуди соҳибкорон ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мебошад.

Таҳлили адабиёти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки дар қатори дигар мушкилоти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин ба рушди низоми идоракунии хавфҳо дар сохторҳои соҳибкорӣ тавачҷӯх зоҳир гардидаанд [150].

Дар робита ба ин, Э. де Сото зикр менамояд, ки “монсаи асосӣ минтақаҳои камбизоати ҷаҳон дар роҳи расидан ба тараққиёти бемайлони сармоядорӣ надоштани қобилияти ба вучуд овардани сармоя мебошад”[153].

Дар баробари ин, профессор А. Рауфи: «нақши соҳибкориҳои ӯҳдабароро дар тараққиёти иқтисоди инноватсионӣ муҳим арзёбӣ намуда, барҳақ зикр намудаанд, ки соҳибкориҳои истеҳсолӣ ҳанӯз мавқеи муайяни ҳудро дар дохил ва хориҷи кишвар пайдо накардааст»[134].

Дар маҷмӯъ, дар шароити кунии Ҷумҳурии Тоҷикистон нерӯи зехнӣ ва қобилият ва истеъдоди соҳибкорон, инчунин тафаккури андешаронии онҳо то андозае аз соҳибкорони кишварҳои пешрафта тафовут дорад. Ба андешаи мо, муносибати соҳибкорон дар фаъолияти рӯзмараашон ба марҳалаи таърихии “сармоягунокунии ваҳшиёна” рост омада, падидаҳои дигари номатлуб ба монанди иқтисоди пинҳонӣ ва коррупсия аз омили мазкур сарчашма мегиранд.

Аз ҷониби дигар, дар шароити кишварҳои рӯй ба тараққӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи рушди низоми бонкӣ ва муносибатҳои сармоягузори бонкӣ ба иқтисодиёт то ба ҳол қонеъкунанда намебошад.

Дар ин ҷода мо ҷонибдори нуктаи назари олимони тоҷик доир ба ташаккулдиҳии кластерҳои минтақавии бонкӣ ҳамчун яке аз роҳҳои ҳамоҳангсозии манфиатҳои минтақа ва бахши бонкдорӣ мебошем [56].

Ба андешаи мо соҳибкор ин “фардест, ки дорои нерӯи солим ва рӯҳияи табиӣ соҳибкорӣ, ҷасорати амиқ, дарки тавозуни таваккал ва ғайбаҳои манфиат, ҳиссиёти пешбиникунии, нигоҳи охирибин, одоби муоширату роҳбӣ ба дилҳо ва муҳимтар аз ҳама муносибати боварибахш мебошад”.

Аз ҷониби дигар, соҳибкорӣ дар низоми иқтисодии ноустувор ҳамчун муҳаррики таъминкунандаи рушди иқтисоди миллӣ, сарчашмаи асосии даромади буҷети давлатӣ, воситаи паст кардани фишори иҷтимоӣ ба давлат, ташаккулдиҳандаи табақаи миёна дар ҷомеа ва устуворсозандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ хизмат мекунад.

Бояд қайд намуд, ки ташкил намудани муҳити мусоиди соҳибкорӣ яке аз омехҳои муҳиму асосӣ барои ҷойгир намудани навоҳариҳо, инчунин, барои болоравии иқтисоди миллии кишвар ва рақобатпазирии он мавқеи асосиро ишғол менамояд (ҷадвали 1.2).

Ба андешаи мо, соҳибкорӣ – ин амалу иқдомест, ки бо таваккали хоҷагидорӣ ҳам радиф буда, истифодаи оқилонаи захираҳои иқтисодии маҳдудро бо нияти бадастории даромад ва афзоиш додани дороиҳою сармоя тақозо менамояд.

Чадвали 1.2. - Асосҳои назариявӣю функционалӣ ва махсусиятҳои соҳибкорӣ

Назарияҳо	Функсияҳо	Махсусиятҳо	Ҳадафҳо	Хавфҳо
1. Назарияи инноватсияҳо Й. Шумпетер (1934) 2. Аз ҳолати номутовозинӣ таъсис меёбад ва фаъолияти он тамоюл ба мутавозиниро таъмин мекунад. Назарияи неоавстриягӣ (Киртснер) 3. Назарияи азнавҷойгиркунии захираҳо (Шултс). 4. Равишҳо ва муносибати омезишӣ (синтезшуда)	• қорисозии инноватсияҳо (Й Шумпетер); • таъмини тамоюлҳо барои баробарвазнӣ (Киртснер); • аз нав ташаккулдиҳии захираҳо (Шултс). • ба худ гирифтани хавфу таваккал (Р. Кантлон, О Гамилтон, Ф. Найт);	• қараёни сохтани истеҳсоли моли нава, ки арзиш дорад; • қараёни эҳтимолии қабули масъулияти молиявӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоӣ; • қараёнест, ки дар натиҷа даромадҳои пулӣ ва қаноатмандии шахс ба даст меояд.	• истеҳсоли молҳо ва хизматрасонӣ; • ғоида; • ҳадафҳои иҷтимоӣ; • рушди бизнес.	Хавфҳои дохилӣ; Хавфҳои беруна (сатҳи рушди иқтисодӣ миллӣ, сатҳи таваррум, бекорӣ, шароити сиёсӣ, ҳолати бозори сармоя, хавфи асбӯрӣ ва ғ.).

Сарчашма: таҳияи муаллиф [97, 103, 106, 119, 123, 161, 173].

Аз рӯйи табиати иқтисодӣ соҳибкорӣ бевосита ба хоҷагии бозорӣ алоқаманд буда, маҳсули он ба ҳисоб меравад (чадвали 1.3).

Чадвали 1.3. – Фаъолияти соҳибкорӣ, хусусиятҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии он

Функсия	Моҳият	Аломату принципҳо	Ҳадаф
Иқтисодӣ	категорияи иқтисодӣ	ташаббускорӣ бо таваккали хоҷагидорӣ алоқаманд	истиқодаи сарчашмаи имконпазири манфиат
	табиати иқтисодӣ	ба хоҷагии бозорӣ алоқаманд аст	гирифтани даромад ва афзоиш додани моликият
Созанда	хусусияти муборизӣ	қараёнсозандаи мубодила зимни иштирок ҳамчун сохтори ягонагии гардиши хоҷагидорӣ	гирифтани манфиати иловагӣ
	хусусияти ҷамъиятӣ	механизми қонеъсозандаи талаботи ҷамъиятӣ	истеҳсолоти молӣ барои мубодила
Ҷамъиятию иҷтимоӣ	тағйирдиҳандаи институтсионалӣ	механизми қорисозии инноватсияҳо ва қомёбиҳои илмию техникаӣ	беҳтарсозии самаранокӣ истеҳсолот, сифати қору хизматрасониҳо
	устуворсозандаи фазои сиёсӣю иҷтимоии қомеа	шуғли қусусӣ, ташкили қойҳои қорӣ, таъмини талаботи бозор	Беҳтар қардани вазъи иқтисодӣю молиявӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф [97, 103, 106, 115, 119, 123, 161, 173, 176].

Бояд тазаккур дод, ки фоида сарчашмаи даромади соҳибкор ва пешрафти фаъолияти он ба ҳисоб рафта, ҳамчун омили истифодаи самараноки захираву имкониятҳо, арзёбии имкониятҳои сармоягузорӣ ва арзёбии муваффақиятҳо ва ҳавасмандсозандаи руҳиву равонӣ хизмат мекунад, яъне дар умум дар зинаҳои ҳадафҳои соҳибкор фоида мавқеи асосиро ишғол менамояд.

Тибқи адабиётҳои илмӣ иқтисодӣ ширкатҳо ҳамчун субъекти иқтисодӣ ба фаъолияти истеҳсолӣ машғул буда, (дар қабули қарорҳо оид ба чӣ тавр ва дар кадом ҳаҷм истеҳсол кардан, дар кучо, ба кӣ ва бо кадом нарх фурӯхтани маҳсулот) хоҷагидорӣ мустақилро доро мебошад [176].

Дар баробари ин, Р. Коуз шаклҳои ташкилии соҳибкорӣ хурду миёнаро ҳамчун стихиявӣ, яъне фаъолият тавассути механизмҳои бозорӣ ва шаклҳои ташкилии соҳибкорӣ калонро ҳамчун нақшавӣ, ки тавассути якҷоясозии амалҳо дар асоси дастуру фармоишҳои соҳибмӯлк (соҳибкор) арзёбӣ карда, зикр менамояд, ки ширкат ин системаи муносибатҳост, ки зимни он самти истифодаи захираҳо аз соҳибкор вобаста мебошад ва пайдошавии ширкат ба зарурати кам кардани хароҷоти трансаксионӣ вобаста мебошад [115].

Тавассути чараёнҳои институтсионалӣ дар ҷомеаи муосир муносибатҳои иқтисодӣ бо муносибатҳои иҷтимоӣ ба ҳам пайванд меёбанд. Ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ аз ҷумла, омилҳои танзими давлатии иқтисод ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ кумак мекунад.

Имконияти пешбарандаи рушди иқтисодиётро ташаккул ва мукамалсозии табақаи миёна ҳамчун раванди тезтағйирёбандаи муттаҳидии соҳибкорӣ ва инноватсияҳо вобаста ба низоми инноватсионӣ (сармоягузориҳо ба навовариҳо) муҳайё месозад.

Дар кишвар барои таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ сармоягузорӣ ва афзоиши ҳаҷми он дар асоси “барномаҳои миёнамҳулати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020, 2021-2025”, ҳамчунин, ташаккули муҳити соҳибкорӣ сармоягузорӣ ҳамчун вазифаи стратегӣ ва омили муҳим мавриди ҷорачуӣ қарор гирифтааст.

Зикр намудан зарур аст, ки «..бо назардошти аҳамияти бузурги соҳибкорӣ дар рушди иқтисоди миллӣ вазифа ва самҳои асосии барномавии пешбинишуда, аз ҷумла афзоиши ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ барои рушду нумӯи соҳибкорӣ дар соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ, беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар саноат, комплекси агросаноатӣ ва дар бахшҳои суғуртаву сайёҳӣ, тақмили иқтидори инфрасохторӣ, дастгирии давлатии самтҳои афзалиятноки рушди соҳибкорӣ дар минтақаҳо ва ташаккули низоми институтсионалии дастгирии соҳибкорӣ то ҳанӯз мубрам боқӣ мебошанд» [4].

Сиёсати иқтисодии давлат самти дигари рушди соҳибкорӣ мебошад. Таҳлилҳои мо нишон медиҳанд, ки соҳибкорӣ ҳамчун институти иқтисодӣ дар давраҳои гуногуни таърихӣ вобаста ба сохти ҷамъиятӣ ташаккул ёфта, бо дарназардошти фазои мавҷуда фаъолияти махсуси худро роҳандозӣ кардааст.

Дар кишварҳои гуногуни олам бо дарназардошти муҳимияти рушди соҳибкорӣ ва нақши пешбарандаи он тадбирҳои гуногун ба роҳ монда шудааст: Аз ҷумла:

- ✓ дар иқтисодиёт ҳамкорӣҳои давлат ва бахши хусусӣ дар шаклҳои гуногун;
- ✓ фароҳамсозии заминаҳои меъёрию ҳуқуқӣ;
- ✓ амалисозии консепсия ва барномаҳои давлатии дастгирии рушди соҳибкорӣ;
- ✓ шарикӣ бевосита дар амалисозии лоиҳаҳои муҳими сармоягузорӣ;

Хусусияти дигари рушди соҳибкорӣ ин ташаккулёбӣ ва мукамалшавии табақаи миёна дар ҷомеа буда, омили ҷараёни босуръати муттаҳидшавии соҳибкорӣ ва навовари роҳи тавассути низоми ҷорисозии инноватсияҳо метавон вуҷуд бахшид.

Ҳамзамон бо ин, тавассути рушди соҳибкорӣ ва пешрафту тараққиёти сармояи инсонӣ (рушди моликияти зеҳнӣ), ҷорисозии манфиатҳои хусусӣ дар фаъолияти эҷодӣ дороиҳои ғайримоддӣ ба дороиҳои моддӣ табдил дода мешаванд.

Дар маҷмуъ, метавон хулоса намуд, ки рушди иқтисодиёт дар низоми иқтисодии бозорӣ ва торафт шиддат гирифтани рақобати минтақавию глобалӣ дар муносибатҳои тичоративу молиявӣ аз рушди соҳибкориву сармоягузорӣ вобастагии калон дорад. Маҳз, дастгирии рушди соҳибкорӣ аз ҷумлаи масъалаҳои таъминкунандаи рушди устувор ва рақобатпазирии иқтисоди миллии ҳар як кишвар маҳсуб меёбад. Барои ноилшавӣ ба рушди устувори соҳибкорӣ дар шароити тараққиёти ноустувори иқтисодӣ ва зарурати таъмини рақобатпазирии иқтисоди миллий бояд фазои мусоиди фаъолият ҳукмрон бошад ва танҳо дар ин ҳолат соҳибкор фаъолияти созандаву навоваронаашро бо таваккали натиҷа дилпуруна роҳандозӣ карда метавонад.

1.2. Моҳият ва аҳаммияти ташаккули фазои мусоиди соҳибкорӣ

Ташаккул ва рушди мунтазами фаъолияти соҳибкорӣ дар замони муосир бо таъмини шарту шароитҳои муфид ва омилҳои таъсиргузор вобастагии мустақим дорад.

Таҳлили адабиётҳои илмӣ ва татқиқоти гуногуни олимону коршиносони соҳа нишон медиҳад, ки муҳайёсозии имконияту шароити инфрасохторӣ ва заминаҳои мусоид боиси ҷалби сармояи дохиливу хориҷӣ ба иқтисодиёт гардида, бахши хусусӣ дар ҳалли масъалаҳои рушди иқтисодиву иҷтимоии давлатҳо саҳми калон мегузорад.

Мафҳуми фазои фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун шароитҳои институтсионалӣ, сиёсӣ ва танзимкунӣ, инчунин омилҳои ҳоси кишвар, ки имкониятҳо ва ҳавасмандихоро ба соҳибкорону сармоягузoron пешниҳод менамод. Дар заминаи таҳлили омилҳои зерин одатан фазои фаъолияти соҳибкорӣ арзёбӣ карда мешавад: [187].

- ✓ шароитҳои макроиқтисодӣ;
- ✓ дастрасӣ ба омилҳои истеҳсолӣ (маблағгузориҳо, инфрасохтор, дастрасӣ ба қувваҳои кории соҳибтахассус ва монанди инҳо);
- ✓ шароитҳои заминавии андозбандӣ;

- ✓ шаклу усулҳои танзими давлатӣ ва монеаҳои маъмурӣ;
- ✓ вазъи институтҳои ғайрирасмӣ: коррупсия, безопасность, таҷрибаи кор, низоми судб ва ғ.;
- ✓ муносибатҳои байниҳамдигарии баҳши хусусӣ ва ҷомеа.

Дар робита ба ин, Н.Ш. Валиев қайд кардааст, ки фазои фаъолияти соҳибкорӣ «ба «муҳити бозорӣ», «муҳити хоҷагидорӣ», «муҳити сармоягузорӣ» ва «муҳити соҳибкорӣ» шомил мебошад. Дар саҳифаҳои адабиёти иқтисодии илмӣ хориҷӣ бошад бештар «муҳити корӣ» ва «муҳити ташкилот (фирма)» зикр мегардад ва дар адабиёти ватанӣ истилоҳоти «муҳити соҳибкорӣ» ва «муҳити сармоягузорӣ» бештар васеъ истифода мегардад» [87].

Дар доираи ин масъала, зикр намудан зарур аст, ки дар қиёс бо калимаҳои муҳити хоҷагидорӣ, сармоягузорӣ, бозорӣ, чунин ба назар менамояд, ки вожаи фазои мусоиди соҳибкорӣ бештар бо ҳадаф ва мазмуни мавзӯи таҳқиқоти мо мувофиқ аст. Ҳарчанд, нуқтаи назари олимони иқтисодшинос доир ба ин мафҳум гуногунпаҳлу мебошад, новобаста аз ин, дар идомаи таҳқиқоти хеш мо мақсад гузоштем, ки як чанд нуқтаи назари олимони доир ба ин мафҳум муфасссал таҳлилу баррасӣ намоем.

Аз ҷумла, В.В. Гребеник, С.В. Шкодинский, «муҳити соҳибкорӣ»-ро бо чунин тарз шарҳ додаанд: «ҳолати мусоиди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ ва шахрвандӣ-ҳуқуқӣ бояд дар назар дошта шавад, ки барои шахрвандони қобили меҳнат озодии иқтисодиро барои машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ, ки барои қонеъ кардани талаботи ҳамаи субъектҳои иқтисоди бозорӣ равона шудааст, таъмин намояд»[91].

Бояд зикр намуд, ки ин масъала то андозае баҳсталаб мебошад, зеро яке аз омилҳои асосии рушди соҳибкорӣ ин бештар ниёз доштан ба шароити мусоид мебошад. Зеро таъмини шарту шароити мусоид ва ҳавасмандсозанда метавонад ба раванди ташаккули рушди соҳибкорӣ таъсири назаррас гузорад.

Аз ин нуқтаи назар, зери мафҳуми фазои мусоиди соҳибкорӣ омилҳо ва шароитҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ ро фаҳмида мешавад, ки барои ноилшавӣ ба

самаранокии фаъолияти соҳаҳои истеҳсолию хизматрасонӣ ва тичоратӣ мусоидат менамояд. Барои расидан ба ин самараи иқтисодӣ мустақилияти фаъолият, коҳишдиҳии сатҳи хавфу хатари сармоягузорӣ, кафолати ҳуқукии масъулияти ҷонибҳо ва таъмини ҳавасмандии соҳибкорон муҳим мебошад.

Ба андешаи Лапуста М.Г. «муҳити соҳибкорӣ - ин дар бахшҳои иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ ҳуқукии мамлакат шароити солим ва муҳити мусоиду мувофиқ мебошад, ки барои аҳолии қобили қор озодии иқтисодиро таъмин мекунад, то онҳо метавонанд дар фаъолияти соҳибкорӣ машғул шаванд ва эҳтиёҷоти субъектҳои иқтисоди бозори қонеъ намоянд» [64].

Коршиноси шинохта А. Н. Асаул изҳор доштааст: «фазаи соҳибкорӣ – ин маҷмӯи шароитҳо ва омилҳои мебошад, ки ба тағйироти вазъи фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ таъсир мерасонад ва барои қабули қарорҳои идоракунӣ дар бораи истифода ва бартараф намудани онҳо зарурӣ пеш меорад» [62]. Бояд ҳаминро қайд намуд, ки ин омилҳо метавонанд ба фаъолияти соҳибкорӣ таъсир расонанд, аммо муҳити дохилӣ низ бояд доимо таҳлил ва ҳулосабардорӣ шавад.

Ба андешаи мо, фазаи фаъолияти соҳибкорӣ маҷмӯи омилҳои гуногунсамт мебошад, ки ба дохилӣ ва берунӣ тақсим мешаванд. Ин омилҳо метавонанд дар марҳилаи муайяни вақт ва фаза барои ташаккули рушди самарабахши фаъолияти соҳибкорӣ дар сатҳи кишвар, вилоят ва шаҳру ноҳия, инчунин, соҳаҳои иқтисодӣ ва дигар қорхонаю ташкилотҳо заминаҳои боэътимод ба вуҷуд биёрад.

Дар ин ҷода А.П. Латкин дар таҳлил ва пажӯҳишҳои худ дар соҳаи соҳибкорӣ таъкид мекунад, ки шароити ташаккули муҳити соҳибкорӣ метавонад таъсири мусбат ва манфӣ ба фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дошта бошад. Вай бар ин бовар аст, ки танҳо тавассути таҳлилҳои иқтисодӣ метавон ин таъсирҳоро муайян намуд [87].

Ҷадвали 1.4. – Моҳияти иқтисодии муҳити соҳибкорӣ

Олимони хориҷӣ ва ватанӣ	Тафсири иқтисодии муҳити соҳибкорӣ
Н.А. Асаул, М.П.Войнаренко, П.Ю.Ерофеев	«Зери мафҳуми муҳити соҳибкорӣ - маҷмуи шароит ва омилҳои фаҳмида мешавад, ки таъсир ба фаъолияти соҳибкорӣ ва қабули қарорҳои идоракунӣ доранд. Ин муҳит ба соҳибкорон кӯмак мекунад, то бо таҳлили чунин омилҳо, бартараф кардани мушкilot ва мутобиқшавӣ ба тағйирот, самаранокии фаъолиятҳои худро беҳтар созанд» [62].
О. Дашкевич	«Муҳити соҳибкорӣ ба омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва технологӣ дахл дорад, ки асосан берун аз доираи назорати субъектҳои соҳибкорӣ қарор доранд. Ин омилҳо метавонад таъсири мусбат ё манфӣ ба фаъолияти соҳибкорон расонанд ва боиси тағйирот дар қарорҳои идоракунӣ ва стратегияҳои рушд гарданд» [94].
А.Н.Макаревич	«Муҳити соҳибкорӣ ба ду самти асосии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ тақсим мешавад. Дар маҷмӯъ, муҳити иҷтимоиро ба макро ва микро муҳити алоҳида ҷудо кардан муҳим аст» [120].
М.В. Плешакова, И.В. Кудряшова	«Муҳити соҳибкорӣ берун аз Русия имкониятҳои муносибро барои рушди фаъолонаи соҳибкорӣ, хусусан, дар баҳши соҳибкорӣ хурд ва миёна фароҳам намеорад [129].
А.В. Лопатин	«Муҳити соҳибкорӣ ҳамчун як рӯйдоди тағйирёбанда, на танҳо нишонаҳои хосе дорад, ки аз ҷузъҳои таркибии он бармеоянд, балки бо соҳаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ низ алоқаманд аст, ки дар он раванди пайдоиш, рушд ва ислоҳоти субъектҳои соҳибкорӣ ба амал меояд. Рушди самаранокии муҳити соҳибкорӣ ба механизми ташкилӣ-иқтисодӣ вобастагӣ дорад, ки ба ташаккули унсурҳои институтсионалӣ ва инфрасохторӣ бо дар назар доштани хусусиятҳои ташкилӣ ва фаъолиятҳои соҳибкорӣ таъриф мешавад» [196].
С.Ҷ. Комилов	«Соҳибкорӣ ба ташкили фаъолияти иқтисодии шахсӣ нигаронида шудааст, ки мақсади он ба даст овардани фоида мебошад. Ин чараён ҳамчун раванди тағйирёбанда бо қобилияти имкониятҳои соҳибкорӣ баҳодиҳӣ мегардад ва онро метавонем ҳамчун яке аз захираҳои иқтисодӣ ба назар гирифт. Он метавонад ба суръати рушди иқтисодӣ ва фаъолиятҳои инноватсионӣ, инчунин, сармоягузорӣ таъсир расонад»[112].
А Рауфи	«нақши соҳибкорӣ ӯҳдабароро дар тараққиёти иқтисоди инноватсионӣ муҳим арзёбӣ намуда, барҳақ зикр намудаанд, ки соҳибкорӣ истеҳсолӣ ҳанӯз мавқеи муайяни худро дар дохил ва хориҷи кишвар пайдо накардааст»[134]
И Аминов.	«Фаъолияти соҳибкорӣ асосан барои гирифтани фоида нигаронида шуда, аксар маврид дар шароити номуайянии ва бо ҷой доштани таваккали баланд амалӣ карда шуда, ба вай фаъолияти босуръат хос аст» [60].

Қ.Қ. Толибов	«Тавсифи вазифавӣ ва моҳияти соҳибкорӣ инъикосгари хусусиятҳои махсуси муносибатҳои ҷамъиятию иқтисодӣ, муносибатҳои моликиятӣ бо азхудкунӣ ва татбиқи амали субъектҳои хоҷагидорӣ алоқаманд мебошад»[198].
Д.Н. Дадоматов	«Ҳолат ва рушди унсурҳои муҳити соҳибкорӣ саноатӣ ба таъсири ҳамдигарии марҳилаҳо ва афзалиятҳо вобаста аст. Ин барои муайян кардани саршавии равандҳои бухронӣ, мониторинги фаъолияти корхонаҳои соҳибкорӣ зарурӣ бошад» [192]

Сарчашма: таҳияи муаллиф тибқи сарчашмаҳои дар ҷадвал зикршуда

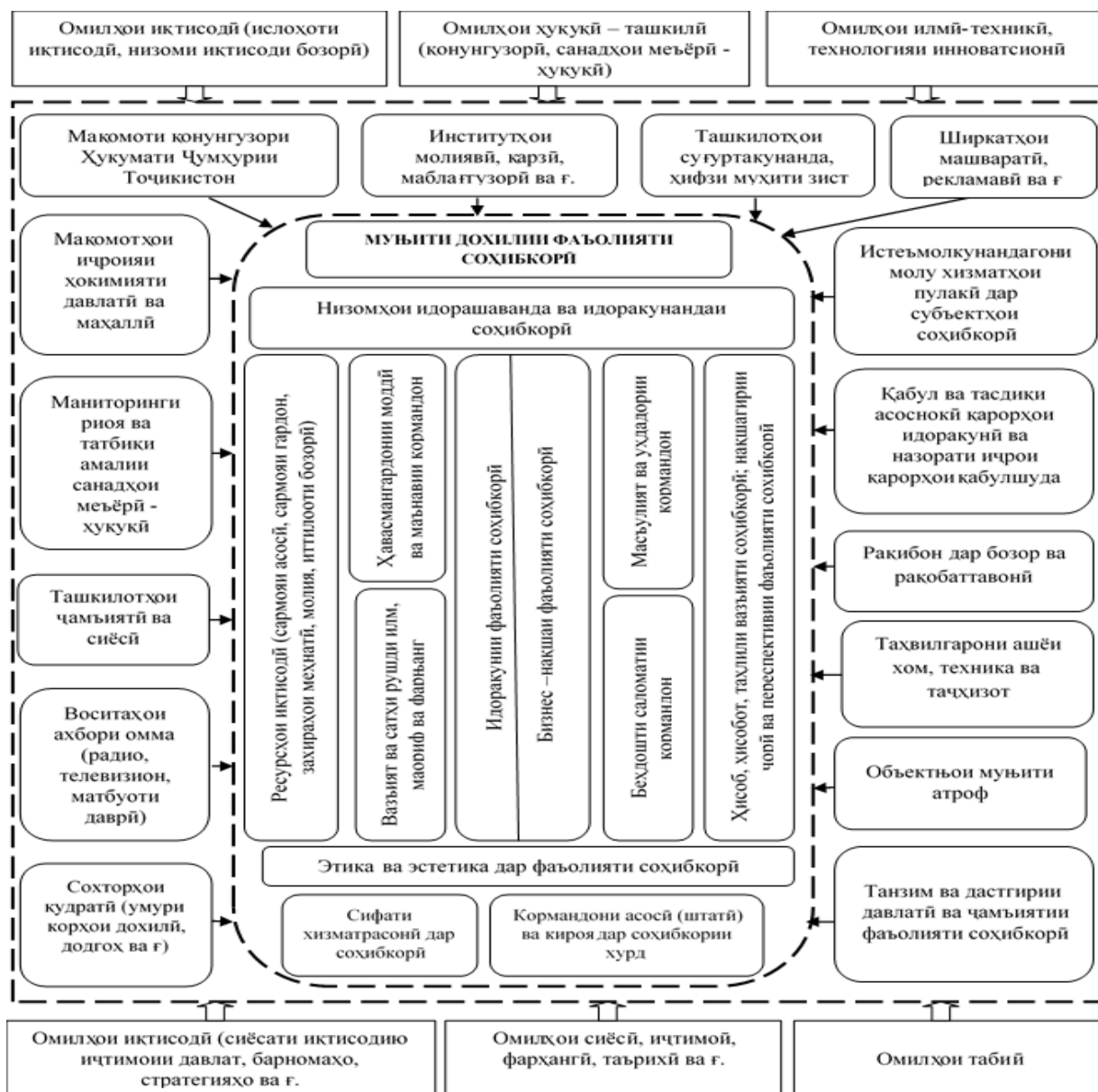
Ба андешаи мо, фазои соҳибкорӣ – ин мафҳуми фазои мувофиқ барои фаъолиятҳои соҳибкорӣ ва ҳавасманд намудани сармоягузориҳои ватанӣ ва хориҷӣ ба ҳисоб рафта, асосан ба муҳайё сохтани шарту шароити зарурӣ барои амалигардонии фаъолияти соҳибкорӣ ва омилҳои дохилӣ ва берунии таъсиррасон ба он шомил мегарданд. Бо ин мақсад зарур аст, ки дар сатҳи ҷумҳурӣ ва шаҳру ноҳияҳо, инчунин соҳаҳои иқтисоди миллӣ бояд доимо омилҳои мусоидкунандаи рушди соҳибкорӣ ва фаъолгардонии он ба назар гирифта шаванд.

Бояд зикр намуд, ки дар Тоҷикистон ба мақсади фароҳам овардани шароитҳои мусоид барои соҳибкорӣ ва арзёбии саривақтии вазъи муосир аз соли 2008 инҷониб «Шӯрои машваратӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» фаъолият дошта, ҳамчун майдони муҳимтарини муколамаи байни давлат ва бахши хусусӣ дар ташаккули сиёсати давлатӣ вобаста ба рушди соҳибкорӣ ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамояд.

Бо супориши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин шуро ба таҳлилу баррасии омилҳои дохилию хориҷии таъсиргузор, ҳамчунин ба шиносоии монеаҳои мавҷуда дар ин соҳа, диққати махсус дода, қарорҳои тавсиявии заруриро қабул мекунад. Иҷрои ин қарорҳо таҳти назорати доимии

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад, ки ба онҳо таваҷҷӯҳи махсус зоҳир мекунад.

Сохтори алоқамандии омилҳои муҳимтарини муҳити дохилӣ ва берунӣ, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ таъсир мерасонад, онро дар (расми 1.2) таҳия ва пешниҳод кардан мумкин аст:



Расми 1.2. – Омилҳои таъсиррасони дохилӣ ва берунӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ ва вобастагии элементҳои таркибии он[87]

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Бояд тазаққур намуд, ки ҳолат ва сатҳи мусоидии фазои соҳибкорӣ дар мамлакат ва минтақаҳои он ба омилҳои объективӣ ва субъективӣ вобастагӣ

дорад. Агар махсусиятҳои ҷуғрофии давлат ва шахру ноҳияҳои он, шароити захираҳои табиӣ, сохтор ва миқдори аҳоли ва махсусиятҳои тақсимои меҳнат ҳамчун омилҳои объективии муайянкунандаи фазои охибкорӣ баромад намоянд, аз ҷониби дигар сохтору ниҳодҳои давлатӣ ва фаъолияти ҳадафмандонаи онҳо, меъёру қоидаҳои ҳуқуқиву андозбандӣ, ҳадафҳои стратегии рушд, самтгирии хароҷоти давлатӣ ва муносибатҳои сохтору мақомоти давлатӣ ба сохибкорӣ ҳамчун омили субъективӣ дар арзёбии фазои сохибкорӣ ва рушди минбаъдаи сохибкорӣ нақши калон доранд.

Аз ин нуқтаи назар, фазои сохибкорӣ ин имконияту захираҳо ва қоидаҳои фаъолият дар ҳудуди муайяни маъмурии кишвар буда, таъсири мутақобили омилҳои зикршуда имкониятҳо ва шароити пешбурди фаъолияти сармоягузориву сохибкориро муайян менамояд. Аз ҷониби дигар, захираву имкониятҳо, институту ниҳодҳои мавҷуда ва қоидаву қонунҳои амалкунанда бояд ба таъмини рушди иқтисодиву иҷтимоии мамлакат ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ хизмат намоянд.

Олимони машҳури тоҷик, аз ҷумла профессорон Ҳ. Н. Фақеров [71], С. Х. Ҳабибов [72], Ф.Р. Шаропов [74], И. Аминов [60], Р.К. Раҷабов [68], С.Ҷ.Комилов [112] ва олимону иқтисоддонҳои дигари ватанӣ масъалаи таҳлили омилҳои дохилию берунӣ ва таъсири онҳоро ба субъектҳои сохибкорӣ ба таври хос мавриди омӯзиш қарор додаанд, ки натиҷаву ҳулосабардории онҳо барои рушди минбаъдаи донишҳо муфид мебошанд.

Ба андешаи мо, азбаски фаъолияти бомароми субъектҳои фаъолияти сохибкорӣ ба амалишавии ҳадафу мақсадҳояшон ва рушди иқтисодиву иҷтимоӣ минтақа ва давлат робитаи мутақобила доранд, фароҳамсозии шароити мусоид ва роҳандозии тавозуни манфиатҳои давлат, сохибкорон ва ҷомеа аз самтҳои стратегии рушди иқтисодиву иҷтимоии мамлакат ва минтақаҳои алоҳидаи он баҳисоб меравад.

Вале, равишҳои мавҷудаи олимону тадқиқикотчиёни гуногун ва созмонҳои байналмилалӣ доир ба муайянсозии фазои сохибкорӣ ба индикатору нишондиҳандаҳои алоҳида маҳдуд гардида, таъсири

синергетикии он ба рушди иқтисодиёт ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ бештар мадди назар мегарданд.

Баҳснокии муайян дар муайянсозии мафҳуми фазои соҳибкорӣ ва фазои сармоягузорӣ дар адабиётҳои илмӣ ба назар мерасанд, вале ба андешаи мо фазои мусоиди соҳибкорӣ муайянкунандаи ҷолибияти маҳалу давлат ба сармоягузорӣ мебошад.

Бо таври дигар, фазои мусоиди соҳибкорӣ ҳамчун маҷмӯи муҳити беруна ва шароитҳои фаъолияти соҳибкорӣ аз ширкатҳо вобаста набуда, барои ҷалби соҳибкорон ва қабули қарорҳо оид ба сармоягузорӣ хизмат менамояд.

Дар ин ҷода, мусоид будани шароитҳои институтсионаливу сиёсӣ ва танзимкунӣ, ки дар доираи он ширкатҳо фаъолият мекунад, боиси ҳавасмандсозии тавсеаи миқёси фаъолият тавассути амалисозии сармоягузориҳои пурмаҳсул, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва иштироки фаъол дар рақобати глобалӣ мегардад [183,184].

Тавре ки зикр мегардад, «фазои сармоягузорӣ маҷмӯи васеи омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва моддӣ мебошад, ки афзалиятҳои ҷумҳуриро барои сармоягузориҳои ватанию хориҷӣ, инчунин, шавқу рағбати ҳама намуди ширкатҳои ватаниро ба сармоягузорӣ барои рушд муайян менамояд»[36].

Аксарияти соҳибкорон қаблан имконияту захираҳо, шароитҳои мавҷуда, хароҷоти дарпешистода ва даромаду ғоидаи худро ҳисобу китоб карда, баъдан доир ба фаъолияти иқтисодии хеш дар ҳар як макони муайян қарор қабул менамояд.

Бояд таъakkур дод, ки соҳибкор табиатан шахси навоару эҷодкор буда, дилхоҳ фаъолияти эҷодиву созандагӣ ба фазои озод ва мавҷудияти низому қоидаҳои муайяну мушаххаси мусоидаткунанда вобастагии мутақобила дорад. Ба андешаи мо, дар шароити иқтисоди бозорӣ ҳар қадар шарикӣ давлат бо баҳши хусусӣ ва дастгириҳои давлатии иқдомҳои созандаи соҳибкорон рушд ёфта, инфрасохтори мусоид фароҳам гардад, ҳамон қадар фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ ба иқтисодиёт зиёд мегардад.

Вобаста ба муваффақияти байналмилалии кишвар дар ин ё он соҳа М.Портер зикр намудааст, ки ҳалли ин масъала аз чор хусусияти кишвар, ки дорои хусусияти умумӣ ва ташаккулдиҳандаи фазои фаъолият вобаста буда, дар он ширкатҳои ватанӣ рақобат мекунанд. Муҳити мазкур метавонад ба фароҳамсозии афзалияти рақобатпазирӣ мусоидат намояд ва ё баръакс ба он монеа гардад[131].

Ҷадвали 1.5. - Муайянкунандаҳои афзалиятҳои рақобатпазирӣи кишвар

	Шароит	Махсусиятҳо ва омилҳо
1.	Шароитҳои Омилӣ	Омилҳои мушаххас (ба монанди қувваи кории баландихтисоси соҳаи муайян, инфрасохтори мусоид), ки барои рақобати муваффақона дар соҳаи мазкур зарурад
2.	Шароити Талабот	Ҳолати талабот дар бозори дохилӣ ба молу хизматрасонии соҳаи мазкур
3.	Соҳаҳои наздик ва мусоидаткунанда	Мавҷудият ва ё набудани соҳаҳои наздик ва дастгирикунандаи рақобатпазир дар бозори байналмилалӣ
4.	Стратегияи ширкатҳо, сохтори онҳо ва рақибон	Шароитҳои мавҷудаи мамлакат оид ба таъсисдиҳӣ ва идоракунии ширкатҳо ва хусусиятҳои рақобат дар бозори дохилӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [131]

М.Портер барҳақ зикр менамояд, ки: «муайянкунандаҳои мазкур ҳар яке дар алоҳидагӣ ва ҳама якҷоя ҳамчун система фазоero фароҳам меоранд, ки дар он ширкатҳои давлати мазкур тавлид ва фаъолият менамоянд. Аз ҷумла, мавҷудияти захираҳо ва таҷрибаҳои зарурӣ барои дастрасӣ ба афзалиятҳои рақобатпазирӣ дар соҳа, иттилооте, ки аз он имконияти гирифтани афзалияти рақобатпазирӣ дарк ва истифода мегардад, самтҳои татбиқи захираҳо ва таҷрибаҳои дар ихтиёри ширкат буда, ҳадафҳои соҳибмулкони, менечерон ва ҳайати кории ширкатҳои рақиб ва ниҳоятан, муҳимтар аз ҳама, қувваҳое, ки барои маблағгузорӣ ба ин ё он намуди фаъолият ва навсозӣ ширкатҳоро маҷбур мекунанд»[131].

Аз ҷониби дигар, ба андешаи мо, сохтору мақомоти давлатӣ дар пурқувватсозӣ ё заиф кардани афзалиятҳои рақобатпазирӣи мамлакат нақши калидӣ доранд. Аз ҷумла, тавассути роҳандозии сиёсати зиддиинҳисорӣ,

кабули санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, самтҳои маблағгузориҳои давлатӣ ва шаффофияти хариди давлатӣ ба фазои соҳибкорӣ таъсири мусбӣ ва ё манфӣ расонида метавонанд.

Бояд зикр кард, ки дар шароитҳои иқтисоди кушоди бозорӣ ва стратегияҳои глобалӣ, инчунин пешрафти бесобиқаи илму техника ва ҷоришавии технологияҳои наватарин ҳавасмандии соҳибкорон ба сармоягузорӣ ва тавлиди молҳои рақобатпазир омили таъминкунандаи рушди иқтисоди миллӣ мебошад.

Таҳлилҳои гузаронидашуда нишон медиҳанд, ки: «дар минтақаи Осиёи Марказӣ, ба хусус дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, модели кунунии рушди иқтисодӣ асосан бар содироти захираҳои табиӣ ва истифодаи захираҳои меҳнатӣ такя мекунад. Аммо, омилҳои мазкур қобилияти таъмини рақобатпазирии кишварро наметавонанд дошта бошанд. Аз ҷумла, дар Осиёи сатҳи баландарини вобастагӣ аз ашёи хом дар кишварҳои Осиёи Марказӣ буда, ҳиссаи ашёи хом дар содироти молҳо дар солҳои 2021-2022 аз 85 фоиз бештар аст»[20].

Аз ин рӯ, ба фикри мо, сатҳи пасти сармоягузориҳо дар бахши хусусӣ, ки ба иқтисодиёт ва раванди коркарди саноатии ашёи хом то маҳсулоти ниҳоӣ дахл дорад, инчунин сохтани ҷойҳои корӣ, таъсири назаррас ба рушди устувори иқтисодиёт намерасонад. Ҳамчунин, дар робита ба баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёт, ин омилҳо натиҷаҳои қаноатбахш намедиҳанд.

Ҳарчанд даромад аз содироти ашёи хом ва захираҳои меҳнатӣ талаботи дохилиро зиёд намудааст, ин талабот асосан бо воридоти молу маҳсулоти тайёр аз кишварҳои дигар таъмин мегардад. Ин ҳолат бо стратегия ва ҳадафҳои рушди дарозмуддати кишвар созгор намебошад.

Аз як тараф, рушди ҳамкориҳои минтақавӣ ва афзоиш ёфтани воридоти молҳои истеҳсоли кишварҳои ҳамсоя метавонанд ба истеҳсолоти дохилӣ ва дар маҷмӯъ, ба устувории нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ таъсири манфӣ расонанд.

Дар баробари ин, пандемияи КОВИД-19 собит намуд, ки рушди иқтисоди рақамӣ ва тиҷорати электронӣ дар ояндаи наздик ҳукмронии мутлақ пайдо хоҳад намуд.

Ба андешаи мо, фазои фаъолият метавонад ҷолибияти соҳибкоронро ба сармоягузорӣ ба иқтисодиёт афзун ё баръакс боиси содироти сармояи соҳибкорони ватанӣ ба кишварҳои дигар гардад. Вобаста ба ин, яке аз омилҳои асосии мусоидаткунандаи рушди баҳши хусусӣ ва нақши қавии он дар рушди иқтисодию иҷтимоӣ, ҳамчунин, болоравии рақобаттавонии он дар минтақа ва ҷаҳон, ин ташаккули муҳити мусоид соҳибкории бозғамӣ, устувор ва шаффоф ба шумор меравад. Дар баробари ин, имрӯз бояд тамоми мақомотҳои дахлдори соҳавӣ барои ташкил ва ташаккули муҳити мусоид ҷиҳати рушди баҳши хусусӣ ва таъмини рақобаттавонии иқтисодиёти миллӣ чораҳои зарурии амалиро роҳандозӣ намоянд. Барои рушди соҳибкорӣ имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми шароити имкониятҳо муҳайё гардада бошад ҳам, дар ин самти муҳими иқтисод қорҳои зиёдеро ба сомон расонидан ба мақсад мувофиқ мебошад.

Барои тарғиб ва ҳавасмандсозии баҳши хусусӣ ба сармоягузорӣ, таъсиси ҷойҳои нави қорӣ ва рушди фаъолиятҳои истеҳсолӣ ва тиҷоратӣ, зарур аст, ки қоидаҳои равшан ва пешбинишаванда, шаффофияти ҳамкорӣҳои байни давлат ва баҳши хусусӣ, муносибатҳои дӯстона ва шароити яқсон барои фаъолият фароҳам оварда шаванд ва дар баробари он муҳити рақобатпазир ва озод барои ҳамаи субъектҳои соҳибкорӣ бояд таъмин гардад.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки тибқи ҳисоботи Созмони ҳамкорӣҳои иқтисодӣ ва рушд натиҷаи 10 ташаккулдиҳандаҳои фазои ҳуқуқӣ зикр гардидааст, ки барои фазои мусоиди соҳибкорӣ аҳамияти бештарро доро мебошанд. Аз ҷумла:[148] 1. заминаҳои меъёрии ҳуқуқии фаъолияти сармоягузорӣ; 2. андозбандӣ; 3. қонунгузориҳои замин; 4. амалиёти бақайдгирӣ; 5. таъмини иҷрои шартномаҳо ва танзими баҳсҳо; 6. шароитҳои фаъолияти соҳибкорон; 7. содагардонии амалиётҳои тиҷоратӣ; 8. речаи

экспроприатсия; 9. механизмҳои баромад; 10. муколамаи давлат ва бахши хусусӣ.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бисёре аз ин элементҳои муҳимми ҳукукии барои фаъолияти самарабахш ва рақобатпазири иқтисоди бозорӣ зарурӣ дар ин ё он шакл аллакай дар қонунгузори давлатҳои минтақа, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки масъалаҳои моликияти хусусӣ, сармоягузорӣ, савдо, низоми иҷозатдиҳӣ ва фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар маҷмӯи инъикос ёфтаанд. Норасоӣҳо ва муҳолифатҳо дар ин масъалаҳо, ҳамчунин мушкилоти вобаста ба таъйини дуруст ва ҳукукии доираи фаъолияти соҳибкорию сармоягузорӣ, метавонад боиси рушди соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ гардад ва дар баробари ин боиси ҳалалдор гаштани ин равандҳо мегардад.

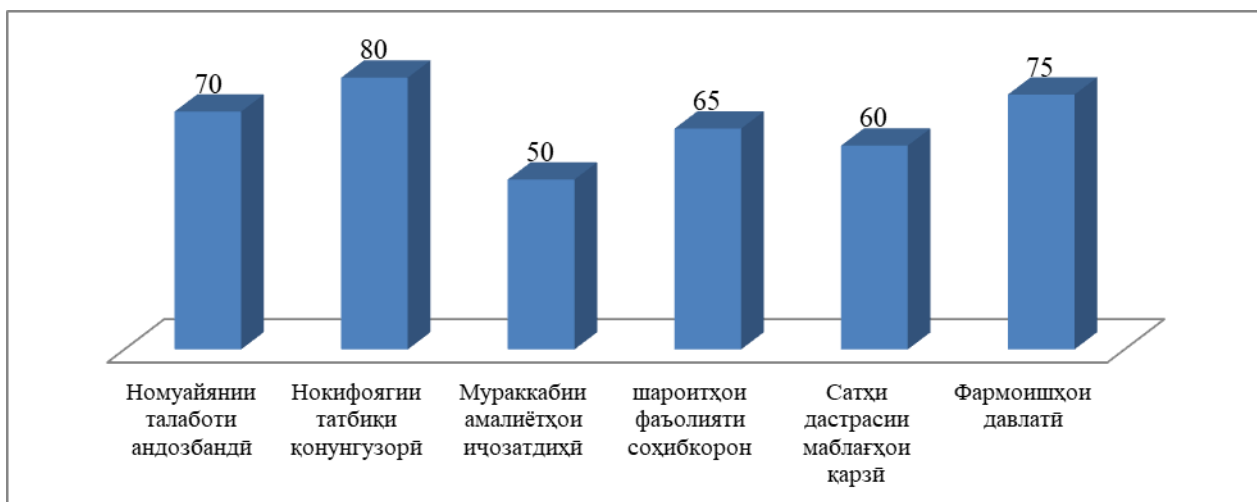
Дар баробари ин, раёбандии нишондиҳандаи озодии иқтисодӣ (Index of Economic Freedom) таҳлили иқтисоди мамлакатҳои ҷаҳонро аз рӯйи 10 нишондиҳандаи муттаҳидшуда пешниҳод менамояд: 1) ҳукуки моликият, 2) озодии аз коррупсия, 3) озодии фискалӣ, 4) иштироки давлатии дуруст, 5) озодии фаъолияти соҳибкорӣ, 6) озодии кор, 7) озодии сиёсати пулиро қарзӣ, 8) озодии тичорат, 9) озодии сармоягузорӣ, 10) озодии молиявӣ.

Аммо таҳлили самтҳои асосии фазои соҳибкорӣ нишон медиҳад, ки дар ҳоле ки шароити қонунгузорӣ расман беҳтар шудааст, субъектҳои соҳибкорӣ ба таври амалӣ дар шароити пешина ва фазои мураккаб, тағйирёбанда ва ношаффоф фаъолият мекунанд. Ин ҳолат ба рушди иқтисоди пинҳонӣ ва афзоиши ғасод дар иқтисодиёт мусоидат мекунад.

Аз нигоҳи мо, ислоҳоти фарогир ва муназзам боиси барҳамдиҳии норасоиву камбудии мавҷуда гардида, масъалаҳои мураккаб ва ҳасос дар доираи муносибатҳои муайяни ҳукуқӣ ҳаллу ғасли худро пайдо хоҳанд намуд.

Таҳқиқоти сотсиологии анҷомдодаи мо имкон дод, ки тағовутҳои байни озодии соҳибкорию расмии мавҷуда ва шароитҳои амалкунанда муайян гарданд.

Диаграммаи 1.1. - Мушкилоти рушди соҳибкорӣ тибқи арзёбии соҳибкорон



Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси пешбурди тичоратӣ

Дар асоси арзёбии нуктаи назари соҳибкорон ба фазои соҳибкорӣю сармоягузорӣ хулоса кардан мумкин аст, ки заминаҳои меъёрию ҳуқуқӣ дар самти фароҳамсозии шароитҳои озодии соҳибкорӣю сармоягузорӣ бо таври дилхоҳ фазои мусоидро фароҳам наоварда истодааст.

Соҳибкороно сармоягузoron бештар бо мушкилоти коррупсионӣ, шаффофияти нокифоя ва сатҳи пасти дастрасии иттилоот дучор гардида, дар натиҷа бархе аз шахсони ҳуқуқӣ ва ширкатҳои навтаъсис ҳамасола фаъолияти худро қатъ намуда истодаанд. Масалан, соли 2022 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз шумораи умумии соҳибкороно инфиродӣ тибқи шаҳодатнома (91045 адад), ҳамагӣ 35794 адад ё 39,3% фаъолият доштаанд.

Бояд таъakkур дод, ки тибқи хулосаҳои Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд субъектҳои соҳибкорӣ маҳаллӣ бинобар омилҳои зерин ба мушкилоти хоса дучор гардида истодаанд:

- баръакс, новобаста ба тадбирҳо барои муосир гардонидани танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ, заминаҳои ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣю инфиродӣ ва соҳибкорӣю хурд дар бисёре аз кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ то ҳол мураккаб ва номукамал (фрагменталӣ) боқӣ мемонанд. Меъёрҳои такроршаванда ва ё, баръакс, муҳолифати меъёрҳо бо яқдигар, амалӣ намудани мутобиқати ҳуқуқӣ ва меъёриро мураккаб менамоянд.

Ғайр аз ин, меъёрҳо дар фосилаҳои кӯтоҳи муддати вақт тағйир меёбанд ва давлатҳо дарк ва ба назар гирифтани манфиатҳои доираҳои соҳибкориро камтар эътибор медиҳанд. Ба таври умум, тағйирот ва қонунҳои нав бештар тавассути фармону қарорҳо, на бо роҳи шеваи мунтазам ва барномарезишуда қорӣ карда мешаванд. Дар қатори омилҳои дигар амалисозии онҳо ба мақомоти маъмурии давлатӣ мушкилӣ эҷод намуда, ғайрипайдарҳамӣ ва пешбинишавандагии тафсир ва татбиқи меъёрҳои ҳуқуқиро тавлид менамояд.

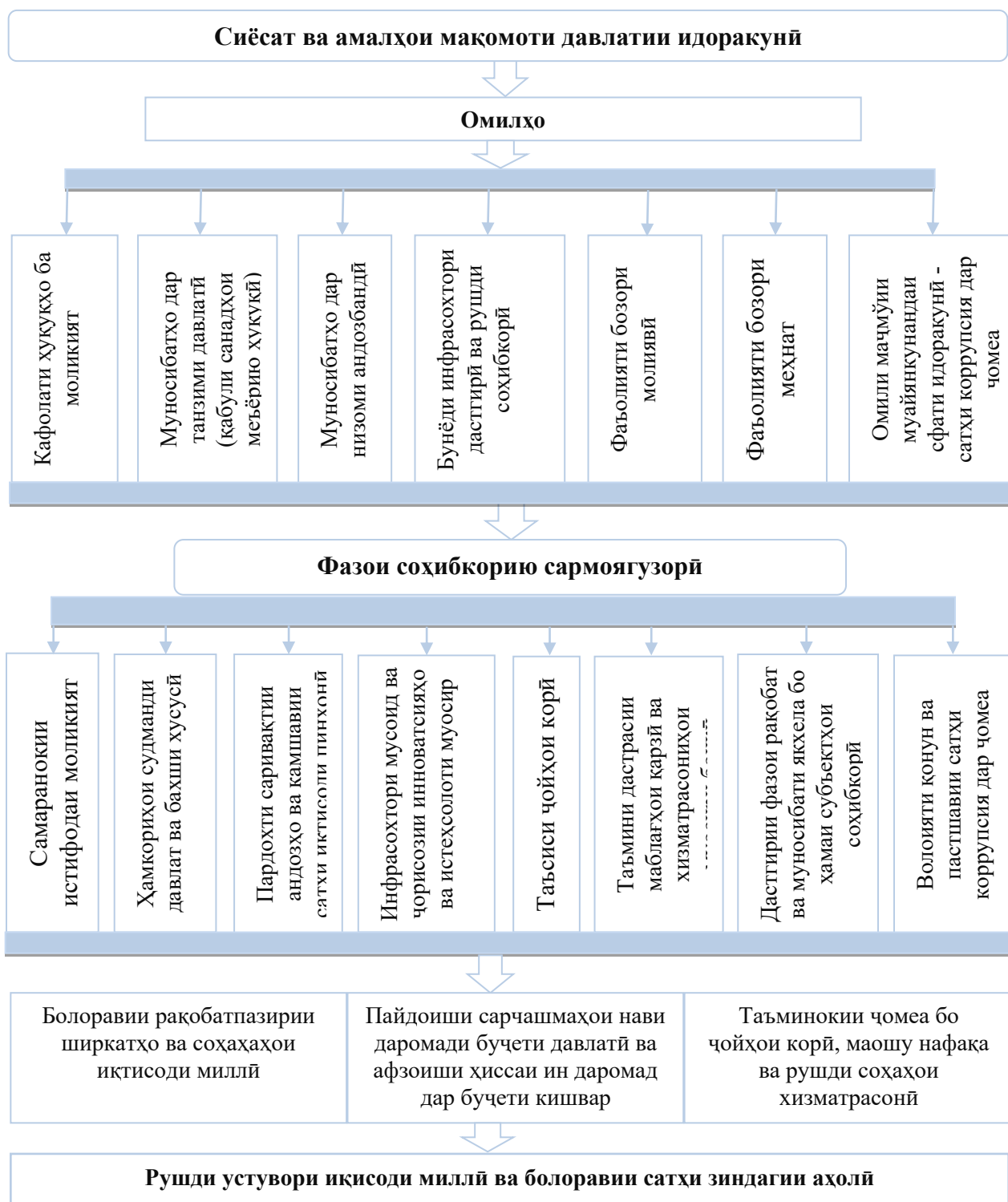
- новобаста аз ислоҳоти ҷиддӣ, ки дар бисёре аз кишварҳо, махсусан дар самти гузариш ба технологияҳои рақамии маъмуригардонии андоз, гузаронида шудаанд, сиёсати андоз ва раванди маъмуригардонии он то ҳол манбаи асосии изтиробҳои доираҳои соҳибкории минтақа боқӣ мемонад. Ин ҳолат на танҳо ба рушди сармоягузорӣ монеа эҷод мекунад, балки қалби соҳибкорон ба бахши расмӣ иқтисодиёт ва тавсеаи заминаҳои андозбандиро низ маҳдуд месозад[65].

- амалиётҳои назорати гумрукӣ ва наздисарҳадӣ то ҳол мураккаб ва гаронарзиш боқӣ мондаанд, ки ин сабаб мегардад, ки чараёни савдои минтақавӣ суғурӯ шавад ва рақобатпазирии минтақа ҳамчун нуқтаи муҳимми транзит ва маркази истеҳсолоти содиротӣ ба ҳатар афтад. Ношаффоии раванди маъмуригардонӣ ва тарифҳои баланд монеаҳои ҷиддӣ барои интегратсияи минтақавӣ эҷод мекунанд, ки дар натиҷа ҳам ба рушди соҳибкорӣ ва ҳам ба истифодабарандагони маҳсулот таъсири манфӣ мерасонанд.

- мушкилоти ҷиддӣ барои субъектҳои соҳибкорӣ дар самти танзими баҳсҳо, бахусус дар судҳои миллий, то ҳол вучуд доранд, ки сифат, адолатнокӣ ва мустақилияти раванди судӣ дар онҳо нақши муҳим мебозанд.

Дар ташаккулёбии фазои мусоидии сармоягузорӣ сиёсат ва амалҳои мақомоти давлатии идоракунии мавқеи калидӣ доранд. Ҳамзамон бо ин, аз фазои мусоиди соҳибкорӣ рушди сармоягузорӣ ва тавсеаи истеҳсолот, таъмини бучети давлатӣ рушди соҳаҳои хизматрасонии иҷтимоӣ ва ҳалли

масъалаҳои иҷтимоӣ ва дар маҷмӯъ рушди устувори иқтисоӣ ва сатҳи некуаҳволии мардум вобастагии мустақим дорад (расми 1.3).



Расми 1.3. - Вобастагии рушди устувори иқтисодӣ аз фазои соҳибкорӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Аз ҷониби дигар, тибқи арзёбии Бонки Ҷаҳонӣ фазои мусоидии сармоягузорӣ ҳамчун омили саҳмгузори ширкатҳо ба некуаҳволии ҳомаҷо хизмат менамояд, ки он иборат аз маҷмӯи омилҳои фардӣ дар ҳар маҳал, ки

имкониятҳои ширкатҳоро муайян карда, дар онҳо ҳавасмандиро барои сармоягузори самаранок, таъсиси ҷойҳои корӣ ва васеъ кардани миқёси фаъолият ташаккул медиҳад[33].

Ҳамин тавр, дар муҳайё сохтани муҳити мусоиди фаъолияти соҳибкорӣ ва муайян намудани нақш ва мавқеи кишвар ва аз дигар тараф нақши соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар таъмингардонии рақобатпазирии иқтисодӣ милли ва рушди устувори он, ба мо шароит муҳайё мекунад, ки моҳити муҳити соҳибкориро мушаххас намоем, инчунин мавриди омӯзишу баррасӣ қарор диҳем.

Ба андешаи мо, фазои соҳибкорӣ маҷмӯи шароитҳои институтсионалиро инфрасохторӣ ва заминаи меъёрии ҳуқуқии шаффофу пешбинишаванда ба ҳисоб рафта, бо паст кардани сатҳи хавфу таваккали фаъолият афзоиши ҳавасмандии соҳибкоронро ба сармоягузорӣ, ташкил ва тавсеаи фаъолият, воридоти техника ва технологияҳои навтарин, роҳандозии истехсолоти рақобатпазирӣ инноватсиониро таъмин менамояд.

Бояд зикр намуд, ки фазои соҳибкорӣ ҳамчун барометри рушди устувори иқтисодӣ хизмат мекунад. Агар фазои иқтисодӣ мувофиқ ва мусоид бошад, дар он ҳолат озодии фаъолияти соҳибкорӣ, дастрасии баробар ба ҳамаи захираҳои мавҷуда, инфрасохтор тараққӣ ёфта ва қонунгузори дастгирикунанда таъмин мегардад. Дар натиҷа, нишондиҳандаҳои рушди иқтисодӣ, аз ҷумла истехсоли молу маҳсулоти рақобатпазир ва хизматрасониҳои инноватсионӣ афзоиш меёбанд. Инчунин, зиёдшавии даромад ва ғоиди соҳибкорон ба афзоиши ҳаҷми даромади буҷети давлатӣ, бунёди иншооти иқтисодиву иҷтимоӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва беҳтар шудани вазъи савдои беруна мусоидат хоҳад кард.

Дар сурати номутавозинии заминаҳои ҳуқуқӣ ва меъёрӣ, нокифоя будани таъмини ҳуқуқи манфиатҳои соҳибкорон боиси заиф шудани эътимод ва ҳавасмандии онҳо мегардад. Ин ҳолат метавонад ба нест шудани суботи рушди иқтисодӣ, номутавозинии муносибатҳои тижоратӣ байналмилалӣ, афзоиши бекорӣ дар ҷомеа ва пастравии шароити зиндагии аҳоли оварда расонад.

Инчунин, чунин вазъият нишондиҳандаи ноқомии фазои иқтисодии соҳибкорӣ мебошад, ки эҳтиёҷ ба ислоҳот ва таҳаввулоти ҷиддии сиёсати иқтисодӣ ва ҳукукиро тақозо мекунад.

Таҳлили адабиёти иқтисодӣ таъсири ҳадафманд ба ташаккулёбии фазои мусоиди соҳибкорӣ ба омилҳои гуногун вобаста мебошад[37].

Аз ҷумла тибқи ҳадафҳои дарозмуддат омилҳои гуруҳбандӣ мегарданд, ки самтҳои ташаккули фазои мусоиди соҳибкориро муайян мекунанд. Тибқи асоси назарияи рушди соҳибкорӣ, соҳибкор асосан кӯшиш мекунад, ки фоида ба даст орад, вале дар ҳамин замина, ӯ ба таври табиӣ барои ҳал намудани масъалаҳои иҷтимоӣ тавассути қонеъ кардани эҳтиёҷоти ҷомеа низ саҳм мегузорад, яъне дар ин ҷода омили ҳадафу мақсад нақши ҳалкунанда мебозанд.

Инчунин мавқеи омили иттилоот, эътимодноки ва дастрасии он ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ вобастагии амиқ дошта, иттилоот доир ба тағйирёбии шароитҳои дохилию беруна ва дастовардҳои илмӣю техникаӣ ҷаҳони муосир ба вазъи соҳибкорию сармоягузорӣ таъсири назаррас дорад.

Дар баробари ин, омили мавҷудияти инфрасохтори дастгирикунанда, аз ҷумла институту ниҳодҳои хизматрасону таъминкунандаи фаъолият дар қабули қарори соҳибкорон нақши муассир дошта метавонад.

Дар робита ба ин, доираи фаъолияти омилҳои ташкилӣ, аз ҷумла ассотсиатсия ва иттиҳодияҳои соҳибкорон, Палатаҳои савдо ва саноат, иттифоқи касабаи соҳибкорон ҳамчун ниҳодҳои пайгирикунандаи манфиатҳои соҳибкорон барои тавсеаи фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат менамоянд.

Дар рушди соҳибкорӣ дар баробари омилҳои дар боло зикр шуда омилҳои таълимӣ, коммуникативӣ ва танзимкунандаи муносибатҳо, инчунин ҳамкориҳои дучониба ва шарикӣ судманд, ба баробари омилҳои иҷтимоӣ таъсиргузор, низ нақши муҳим ва хосса доранд.

Бояд тазаккур дод, ки маблағгузорӣ ва амалисозии барномаҳои минтақавию миллӣ доир ба беҳтар кардани фазои соҳибкорӣ ҳамчун омили ҳавасмандсозандаи рушди соҳибкорӣ хизмат мекунад.

Ба назари мо, дар шароити давлатҳои рӯйи ба тараққӣ барои он, ки рушди иқтисодиёт ба нишондиҳандаҳои иқтисодии давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон наздик гардад, зарур аст, ки сарчашмаҳои рушд комилан дигаргун карда шавад. Барои истифодаи самаранокии омилҳои истеҳсолӣ дар баробари чунин захираҳо маҳсуб мебошад; захираҳои инсонӣ; захираҳои замин ва ҳолати дастрасӣ ба он; захираҳои зеризаминӣ; ресурсҳои ҷангал; захираҳои энергетикӣ; иқтидорҳои барқӣ; захираҳои донишу таҷрибаҳо; ресурсҳои молиявӣ; инфрасохтор; амалигардонии фаъолияти самараноки ташкилотҳо зарур маҳсуб мешавад.

Дар акси ҳол, омилҳои зикршуда ба осонӣ бе самараи дилхоҳ аз як кишвар ба кишвари дигар интиқол ёфта, афзалияти рақобатпазирии иқтисоди миллиро таъмин карда наметавонанд.

Дар маҷмӯъ бо дарназардошти аҳамияти бахши хусусӣ дар таъмини рушди босуботи иқтисодиёт зарурати фароҳамсозии шароитҳои бозьтимоди сиёсӣ ва меъёрию ҳукуқии ҳавасмандсозандаи фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин фазои мусоиди инноватсионӣю сармоягузорӣ зарур мебошад.

Дар таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, соҳибкории хурду миёна саҳми муҳим ва назаррас мебозад. Фаъолият ва рушди бахши хусусӣ, бо ҳиссаи назаррас дар афзоиши буҷети давлатӣ ва эҷоди ҷойҳои корӣ, инчунин ташаккули шуғли хусусӣ, аз муҳимтарин натиҷаҳои он ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин, фазои мусоиди рушди соҳибкорӣ муҳити рақобатро рушд дода, бахши истеъмолиро тавсеа мебахшад.

Аз ин лиҳоз, ба андешаи мо шароитҳои муайяни ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ мусоидаткунанда, аз ҷумла устувори сиёсати давлатии иқтисодиву иҷтимоӣ, рӯи мушаххасу имтиёзҳои андозбандӣ,

инфрасохтори дастгирикунандаи рушди соҳибкорӣ, низоми самараноки дастгирӣ ва ҳимояи ҳуқуқҳои соҳибкорон ва роҳандозии механизмҳои бозории ҳавасмандсозада бояд фароҳам оварда шаванд.

Аз дигар тараф, таҳлили фазои соҳибкорӣ дар ҳар як минтақаи кишвар ва дар маҷмӯъ дар сатҳи макроиқтисодӣ, дараҷаи мусоид будани шароит барои амалӣ кардани ҳадафҳои рушди бахши хусусиро муайян мекунад. Ин таҳлил имкон медиҳад, ки мушкилот ва масъалаҳои мавҷуд ошкор ва барои ҳалли онҳо тадбирҳои муассир андешида шаванд.

1.3. Асосҳои методии арзёбии фазои мусоиди соҳибкорию сармоягузорӣ

Бояд зикр намуд, ки дар ҳамаи марҳалаҳои рушди назарияи илмӣ доир ба қонуниятҳои рушди иқтисодӣ, аз ҷумла мактабҳои классиқиву неокласикӣ, ҳавзаи илмии австриягӣ, назарияи кейнсӣ ва пайравони собиқу муосири он, инчунин ҷараёни институтсионалистӣ ва неоинститутсионалӣ масъалаҳои ташаккул ва рушди соҳибкорӣ таҳқиқ гардида, дар робита ба нақши соҳибкорӣ дар пешрафту тараққиёти иқтисодиву иҷтимоии давлатҳо андешаҳои гуногуни илмӣ баён карда шудаанд.

Таҳлилҳо собит менамоянд, ки ҳанӯз файласуфони Греки қадим Ксенофонт, Платон ва Аристотел ба масъалаҳои тақсимои ҷамъиятии меҳнат таваҷҷуҳи хосса зоҳир намудаанд,[74] ки ба андешаи мо, гурӯҳбандии бахшҳои иқтисодӣ ба кишоварзону ҳунармандон ва тоҷирон ҳанӯз аз замонҳои қадим нақши пешбарандаи соҳибкоронро дар рушди иқтисодӣ нишон медиҳад.

Ҳамин тавр, вобаста ба ғоидаву манфиатҳои иқтисодӣ олими англис Томас Мен сармояи тижоратиро дар мақоми аввал гузошта бошад, пас А.де Монкретен андӯшти онро ҳадафи асосии ҳунармандиҳои гуногун ва сарчашмаи ташаккулёбии ғоида арзёбӣ намудааст. Инчунин, А.Смит ва Д.Рикардо ба масъалаҳои худтанзимкунии бозор, гардиши пул, истеҳсолоти

молӣ ва савдо таваҷҷуҳ карда, нақши давлатро дар танзими чараёнҳои бозорӣ таҷдиди назар кардаанд.

Дар адабиёти илмӣ иқтисодӣ аксари масъалаҳои рушди соҳибкорӣ муосир натиҷаи муҳолифатҳои ғуншуда дар фаъолияти механизмҳои дахлдор мебошад[156].

Таҳлилу арзёбиҳои мавқеъ ва радабандиҳои фазои соҳибкорӣ як қатор махсусиятҳои методологии фарқкунандаи онҳоро муайян намуд,[107],[31]

Аз ҷумла:

- кишвар ва мавқеи баланди он дар радабандӣ барои бунёд, таъсис ва фаъолияти ташкилотҳои маҳаллӣ таҷҷасумгари имкониятҳои меъёрию ҳуқуқии мусоидаткунанда мебошад;

- Бонки ҷаҳонӣ ва гузаронидани радабандиҳои пешбурди соҳибкорӣ аз ҷониби он тибқи арзёбию баҳодиҳии даҳ меёр, ки ҳар яки он аз якҷанд индикаторҳо иборат аст, самарани баробарвазн ба мавқеи умумии кишварро нишон медиҳад.

- радабандии «Пешбурди соҳибкорӣ» (Doing business) бо омӯзиши шароитҳои пешбурди соҳибкорӣ аз рӯйи 4 сарчашмаи асосии иттилоотӣ гузаронида шудааст.

Аз ҷумла:

- а) омодагӣ ва гузаронидани пурсишҳои коршиносон ва респондентҳо;
- б) омӯхтани қонунгузории амалкунандаи давлатҳо;
- в) таҳлили меёрҳо ва қоидаҳои танзимкунандаи фаъолияти соҳибкорӣ дар кишваре, ки таҳқиқот дар он гузаронида мешавад;
- г) машварат бо мақомоти давлатӣ ва ҳукумати кишвари таҳқиқшаванда.

Бояд зикр намуд, ки таҳияи гузориши “Пешбурди соҳибкорӣ” дар ду марҳала: таҳлили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо дарназардошти тағйиротҳо аз лаҳзаи таҳқиқоти қаблӣ ва пурсиши соҳибкорон амалӣ карда мешавад.

Ҳамин тавр, “Пешбурди соҳибкорӣ - 2020” наشري 17 –уми таҳқиқоти гурӯҳи Бонки Умумиҷаҳонӣ ба ҳисоб рафта, меёрҳои ҳуқуқии ба тавсеаи фаъолияти соҳибкорӣ мусоидаткунанда ва инчунин меёрҳои маҳдуд-

кунандаи онро арзёбӣ мекунад. Таҳқиқоти мазкур нишондиҳандаҳои миқдориро истифода намуда, сатҳи мусоидии меъёрҳои ҳуқуқӣ барои фаъолияти соҳибкорӣ ва ва Ҳимояи ҳуқуқҳои моликиятро баҳодихӣ менамояд ва он имкон медиҳад, ки маълумоти 190 давлати ҷаҳонро вобаста ба тағйирёбиашон бо мурури вақт муқоиса намоем.

Таҳлилҳои мо нишон медиҳанд, ки “Пешбурди соҳибкорӣ” меъёрҳои ҳуқуқие, ки нисбат ба корхонаҳои хусусӣ аз рӯйи 12 соҳаҳои давраҳои ҳаётии онҳо таҳлил менамояд. Соли 2020-ум 10 соҳаҳои мазкур ба радабандии фазои мусоиди пешбурди соҳибкорӣ, дохил карда шудаан; «Таъсисдиҳии корхона», «Гирифтани иҷозат барои сохтмон», «Пайваستшавӣ ба шабакаҳои барқтаъминкунӣ», «Бақайдгирии моликиият», «Гирифтани қарҳо», «Ҳимояи сармоягузориҳои хурд (минеоретарӣ)», «Андозбандӣ», «Савдои байнал-милалӣ», «Таъмини иҷрои қарордодҳо» ва «Ҳалли пардохтнопазирӣ» дохил карда шудаанд.

Аз як тараф, ду нишондиҳандаи асосии арзёбии таҳқиқоти мазкур, ки «Кирояи қувваи корӣ» ва «Бастани қарордодҳо бо ҳукумат» мебошанд, дар радабандии соли 2020 шомил нагардиданд.

Ҳамин тавр, дар давраи моҳи майи соли 2018 то моҳи майи соли 2019 115 давлат 294 ислоҳоти беҳторсозандаи танзимро дар ҳамаи соҳаҳо амалӣ кардаанд. Аз ҷумла, Арабистони Саудӣ, Иордания, Того, Баҳрейн, Тоҷикистон, Покистон, Қувайт, Чин, Ҳиндустон ва Нигерия ба қатори давлатҳои дар самти беҳтарсозии нишондиҳандаҳои “Пешбурди соҳибкорӣ - 2020” ба натиҷаҳои беҳтарин ноилшуда дохил шуданд ва дар ин кишварҳо аз панҷ як ҳиссаи ислоҳоти ҷаҳонӣ амалӣ карда шудааст[38].

Таҳлилҳои мо нишон медиҳанд, ки нишондиҳандаҳои пешниҳодшуда ва дар ҷараёни таҳқиқи “Пешбурди соҳибкорӣ” барои арзёбии самаранокии низоми танзими фаъолияти соҳибкорӣ ва Ҳимояи ҳуқуқҳои моликият, инчунин барои арзёбии таъсири ин омилҳо ба корхонаро танзим менамояд:

- ин нишондиҳандаҳо дараҷаи танзимро инъикос менамоянд ва онҳо тавассути миқдори амалиётҳои, ки риояшон барои таъсиси корхонаи нав, ё

барои бақайдгирии амвол зарур буда, барои мақсадҳои тиҷоратӣ ва Ӯ интиқоли он ба шахси дигар истифода мегарданд, муайян карда мешаванд;

- тавассути онҳо натиҷаҳои танзим ба монанди вақти зарурӣ барои таъмини иҷрои қарордод, амалисозии расмиёти муфлисшавӣ ва амалиётҳои тиҷорати беруна ва хароҷотҳои ба он вобаста арзёбӣ карда мешаванд;

- ба сифати таъмини гарав мутобиқи қонунҳо доир ба амалиётҳои бо гаравтаъминшуда ин нишондиҳандаҳо сатҳи ҳимояи ҳуқуқии амвол, масалан, ҳимояи сармоягузoron аз сӯи истифода аз ҷониби роҳбарони ширкатҳо Ӯ намудҳои дороиҳоеро инъикос менамояд, ки метавонанд истифода шаванд;

- бо воситаи онҳо мусоидии қоидаҳои кирокунӣ ба кор арзёбӣ мегарданд;

- маҷмӯи муайяни нишондиҳандаҳои сарбории андозии корхона арзи ҳастӣ доранд;

Таҳлили мунақидонаи методологияи «Пешбурди соҳибкорӣ» (Doing business) собит менамояд, ки арёбиву радабандии мазкур барои кишварҳои пешрафтаи то дараҷае мутобиқ бошад ҳам, лекин ба андешаи мо, барои кишварҳои рушдёбанда мутобиқ намебошад.

Зеро маҳдудиятҳо ва номутобиқатии арзёбии мазкур дар он зухур меёбад, ки аввалан иттилооти ҷамъоваришуда ҳолат ва фазои соҳибкории шаҳри калонтарини кишварро инъикос менамояд. Аз ҷониби дигар, арзёбии коршиносони кишварҳои дар ҳоли гузариш қарор дошта, бинобар надоштани огоҳии комил аз ислоҳотҳои амалишудаистода ва маҳдудияти донишу фаҳмиши онҳо дар бисёр ҳолатҳо инъикоси воқеият шуда наметавонанд. Муҳимтар аз ҳама, аз иқтидори кадрӣ сохтору мақомоти салоҳиятдор низ вобастагии калон дорад.

Дуюм, иттилот доир ба шакли ташкилию ҳуқуқии мушаххас (асосан доир ба ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуди андозаи муайян) ҷамъоварӣ мегардад, ки ин ҳолат низ метавонад речаи танзимкунии дигар шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ ба монанди соҳибкории фардиро инъикос накунад. Яъне арзёбии қисмати ночизи фазои соҳибкорӣ барои ширкатҳо ва сармоягузoron

муҳим арзёбӣ карда мешавад. Дар шароити давлатҳои дар ҳоли гузариш ба иқтисоди бозорӣ қарор дошта ва фаъолияти бештари соҳибкории хурду миёна тавассути патент имтиёзу озодиҳои мавҷуда метавонанд мадди назар гарданд.

Сеюм, таҳқиқотҳои мазкур бо номгӯи муайяни саволҳо маҳдуд буда, на ҳамаи масъалаҳои мавҷудай соҳибкоронро фарогир мебошад, яъне таҳқиқот вазъӣ иқтисод ва сохтори низоми молиявии мамлакатро пурра фарогир намебошад.

Чорум, доираи вақти пурсиши коршиносон, ки сарчашмаҳои гуногун муҳлатҳои мухталифро дарҷ менамоянд ва истифодаи нишондиҳандаи миёна воқеиятро пурра инъикос карда наметавонад. Аз ҷониби дигар, таҳқиқот гуногунии сатҳу сохтори иқтисодии кишварҳоро ба инобат намегирад. Ба андешаи мо, чунин усули арзбӣ дар шароити иқтисоди транзитивӣ, ба ибораи “ҳарорати миёнаи беморхона” мутобиқ буда, эҳтимол фазои соҳибкории мавҷударо дуруст нишон надиҳад.

Панҷум, фарз карда мешавад, ки корхона доир ба талаботи қонунгузорӣ пурра маълумот дорад ва вақти зиёдатиҳо барои барои иҷрои амалиётҳо сарф намекунад. Ба андешаи мо, дар кишварҳои дорои иқтисоди транзитивӣ табақаи соҳибкорӣ дар ҳоли ташаккулёбӣ ва рушд қарор дошта, бинобар сатҳи кунунии таъминоти ҳуқуқиашон бештар ҳуди соҳибкорон омили ба вучуд оварандаи коррупсия мегарданд ва ё баръакс сӯистифодаи мақомоти санҷишӣ мегарданд.

Ҳамзамон бо ин, «радабанди мавқеи давлатҳо вобаста ба сатҳи шароити мусоиди пешбурди бизнес дар солҳои 2014- (Business Environment Rankings 2014-2018) сифат ва ҷолибияти фазои бизнесро дар 82 кишвари ба таҳқиқот фарогиршуда арзёбӣ мекунад» [39].

Методологияи радабандии мазкур асосан аз арзёбии 10 меъёри муҳим, ки шомили устувории сиёсӣ ва макроиқтисодӣ, имкониятҳои бозорӣ, сиёсат дар робита бо соҳибкории озод ва рақобат, сиёсати сармоягузори хориҷӣ,

назорати иқтисоди беруна ва асърӣ, андозбандӣ, сохтори молиявӣ, бозори захираҳои меҳнатӣ ва инфрасохтор мебошад.

Тибқи усули методологии мазкур, ҳар як гурӯҳи мафҳумҳои зикршударо нишондиҳандаҳои хоса фаро мегиранд. Арзёбӣ ва раддабандӣ бар асоси 5 соли охир гузаронида шуда, инчунин дурнамо барои 5 соли оянда таҳия карда мешавад. Миқдори нишондиҳандаҳо аз 5 то 16 аст, ва дар маҷмӯъ, 91 нишондиҳанда аз 1 ҳол (ҳолати ҳеле номусоид барои рушди соҳибкорӣ) то 5 ҳол (ҳолати ҳеле мусоид барои пешбурди соҳибкорӣ) арзёбӣ мегарданд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки: «қариб нисфи нишондиҳандаҳо маълумотҳои миқдорӣ (масалан, ММД) мебошанд, ки асосан аз сарчашмаҳои омори миллӣ ва байналмилалӣ гирифта шудаанд. Қисмати дигар нишондиҳандаҳо ба сифати ислоҳот ва шароити мусоид барои рушди соҳибкорӣ (масалан, сифати низоми танзими бозори молиявӣ) марбут буда, онҳо аз натиҷаҳои таҳқиқотҳои анҷомёфта ба даст омадаанд» [39]. Аз ин рӯ, мавқеи баланд дар раддабандӣ нишон медиҳад, ки фазои иқтисодӣ ва танзимӣ (аз ҷумла, сиёсати иҷозатдиҳиву иҷозатномадиҳӣ) барои рушди соҳибкорӣ мусоид ва мувофиқ мебошад.

Аз ҷониби дигар, радабандии давлатҳо оид ба фазои соҳибкорӣ ва таҳқиқоти вазии истеҳсолии корхонаҳо (Business Environment and Enterprise Performance Survey (BEEPS)) бо ташаббуси якҷояи Бонки умумиҷаҳонӣ ва Бонки аврупоии таҷдид ва тараққиёт амалӣ карда мешавад ва ҳадафи он инъикоси тассавуроти ширкатҳои дар мамлакат фаъолиятдошта оид ба дарки фазои соҳибкории мавҷуда мебошад. Таҳқиқотҳо ҳар се сол як маротиба гузаронида мешаванд, ки ин имкон медиҳад, динамикаи тағйиротҳо дар фазои соҳибкории кишварҳои дар ҳолати гузариш қарор доштара муайян ва таҳлил кард. «Радабандии мазкур оид ба доираи васеи масъалаҳо роҷеъ ба самаранокии корхонаҳо, бахши хусусӣ ва муносибатҳои он бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ, сектори хусусӣ ва ҳолати он, маблағгузӣ ва мушкилоту норасоии он, муносибатҳои меҳнатӣ ва рушди он, зерсохтор ва ҳолати мусоидати он рушди соҳибкорӣ, ҳолати коррупсия дар ҷомеа ва ҳаҷми

пардохтҳои ғайри расмӣ, инчунин оmodасозии мутахассисон ва инноватсияҳо дар шабакаи Бонки Умумичаҳонӣ маълумот пешниҳод менамояд» [40].



Расми 1.4. - Радабандии нишондиҳандаи озодии иқтисодӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [40,41].

Дар баробари ин, радабандии нишондиҳандаи озодии иқтисодӣ (Index of Economic Freedom) таҳлили иқтисоди мамлакатҳои ҷаҳонро аз рӯи 10 нишондиҳандаи ба 4 гурӯҳ муттаҳидшуда пешниҳод менамояд. Нишондиҳандаи радабандии мазкур аз 0 то 100 ҳолро дарбар гирифта, 100 ҳол озодии ниҳоиро муайян менамояд. Аз ҷумла, радабандии нишондиҳандаи озодии иқтисодӣ аз рӯи ҳисоби миёнаи арифметикии 10 нишондиҳандаи зерин ҳисоб карда мешавад (расми 1.4).

Ҳамин тавр, барои муайянсозии ҳолати воқеи мавқеи давлатҳо аз рӯи ҳолҳои гирифташон ба 5 гурӯҳ ҷода карда мешаванд:

1. дорои иқтисоди озод (аз 80 то 100 ҳол)
2. дорои иқтисоди афзалан озод (аз 70 то 79,9 ҳол),
3. дорои иқтисоди нисбатан озод (аз 60 то 69,9 ҳол),
4. дорои иқтисоди афзалан маҳдуд (аз 50 то 59,9 ҳол),

5. дорои иқтисодӣ маҳдуд (ғайриозод) (поёнтар аз 50 ҳол).

«Таҳлилҳо собит менамоянд, ки Index of Economic Freedom ин маҷмӯи нишондиҳандаҳои гуногуни инъикоскунандаи озодии иқтисодии кишварҳо буда, дар заминаи ғояҳои Адам Смит аз ҷониби маркази таҳқиқоти амрикоии “Ҳазинаи меъросҳо” (The Heritage Foundation) якҷо бо маҷаллаи “The Wall Street Journal” аз соли 1995 инҷониб амалӣ карда мешавад[54], [51]. Коршиносони фонди мазкур озодии иқтисодиро ҳамчун мавҷуд набудани муҳилои ҳукумати ё монеаҳои ба истеҳсолу тақсимоти истеъмоли молҳо ва хизматрасониҳо, ба истиснои ҳимоя ва дастгирии озодии шахрвандон арзёбӣ мекунанд» [40].

Аз рӯйи арзёбиҳои коршиносони байналмилалӣ сатҳи пасти нишондиҳандаи озодии иқтисодӣ бахшҳои заифи фазои соҳибкории кишварро возеҳ менамояд.

Ба андешаи мо, рушди устувори иқтисодӣ дар шароити давлатҳои дар ҳоли табодули сохториву рушд қарор дошта, дар баробари озодии муайян бештар ба ниҳодҳои мусоидаткунанда, инфрасохтори рушди соҳибкорӣ, сатҳи муҷаҳазгардонии технологӣ ва инноватсияҳо вобаста буда, дар рабабандии мазкур бояд ба нишондиҳандаҳои рушди маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ҳамчун натиҷаи асосӣ, сатҳи ҷорисозии инноватсияҳо дар истеҳсолот ва рушди соҳаҳои асосии мамлакат афзалият дода шавад. Дар ин ҳолат воқеияти озодии иқтисодиро то андозае нишон додан мумкин аст.

Аз ҷониби дигар, рабабандии фаъолнокии соҳибкорӣ вазни хоси корхонаҳои нав (New business density) тамоюли таъсисдиҳии корхонаҳои нав, фаъолнокии соҳибкорӣ ва ҳавасмандии пешбурди фаъолият дар фазои мавҷударо инъикос менамояд.

Рабабандии мазкур дорои аҳамияти хос буда, бо ин роҳ миқдори корхонаҳои дар як сол ба қайд гирифташударо ба сари 1000 нафар аҳолии аз 15 то 64 сола муайян карда мешавад.

Ба андешаи мо, чунин усули арзёбии фазои соҳибкорӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қисмати таҳлиливу натиҷавии нақшаву барномаҳои дастгирии рушди соҳибкорӣ қобили таваҷҷуҳ мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки «радабандии «Барометри фаъолияти соҳибкорӣ G20» ба хоҳири кӯмакрасонӣ ба давлатҳои фарогиршуда чихати муайянсозии афзалиятҳои мавҷудаи фазои соҳибкорӣ ва имкониятҳои асосӣ барои рушди минбаъда амалӣ гардидааст»[187]. Дар доираи таҳқиқоти мазкур, модели арзёбии ҳолгузори нишондиҳандаҳои кишварҳо бо истифода аз 5 меёр, ки омилҳои асосии рушди соҳибкории кишварҳоро инъикос мекунанд, татбиқ гардидааст. Ин омилҳо шомили дастрасӣ ба маблағгузорӣ, фарҳанги соҳибкорӣ, андозбандӣ ва танзим, саводноки ва таълим, инчунин чораҳои муфид барои дастгирии соҳибкорӣ мебошанд. Модели мазкур дар заминаи таҳлили маҷмӯии маълумотҳои сифатӣ аз ҷумла назарсанҷии соҳибкорон, олимони мустақил, шарикони рушд, таҳлилии ташаббусҳо ва таҷрибаҳои ҳукуматӣ ва маълумотҳои миқдории омили расмӣ амалӣ карда шудааст.

Бо дарназардошти маълумоти расмӣ ва натиҷаҳои назарсанҷии глобалии роҳбарони ширкатҳо радабандии нишондиҳандаҳои рақобатпазирии глобалӣ (The Global Competitiveness Index) бо истифода аз методологияи Форуми умумичаҳонии иқтисодӣ (World Economic Forum), ки ба омилҳои оморӣ ва динамикӣ пайваست аст, анҷом дода мешавад.

Ҳангоми ҳисоб кардани нишондиҳандаи мазкур, 3 зернишондиҳанда, ки шомили талаботи заминавӣ, пурқувватсозандаҳои самаранокӣ ва омили инноватсионӣ мебошанд, муайян карда мешаванд. Ин зернишондиҳандаҳо дар бар мегиранд 12 сутун, ки 114 нишондиҳандаи рақобатпазирӣро, ки хусусиятҳои рақобатпазирӣро инъикос мекунанд, муттаҳид месозанд.

Бояд гуфт, ки: «дар сохтори The Global Competitiveness Index маҷмӯи тағйирёбандаҳои радабандӣ 2/3 ҳисса аз ҳисоби нуктаи назари коршиносони намоёндагони бахши соҳибкорӣ, ташаккул медиҳад ин доираҳои сиёсӣ ва идоракунии давлатӣ ва 1/3 ҳисса тавассути маводҳои омили маъмул,

таҳлилҳои сотсиологӣ ва таҳқиқоти илмие, ки дар матбуоти дастрас нашр шудаанд ва аз ҷониби ташкилотҳои байналмилалӣ мунтазам амалӣ мегарданд»[188].

Бояд зикр намуд, ки: «таҳлили радабандии “Global Innovation Index”, ки аз соли 2007 инҷониб тавассути Донишгоҳи Корнел, бизнес-мактаби байналмилалии INSEAD ва ташкилоти умумичаҳонии моликияти зеҳнии WIPO, ки муассисаи махсуси Созмони Миллалӣ Муттаҳид мебошад, амалӣ мегардад, нишон медиҳад, ки мавқеи мамлакатҳо аз рӯйи сатҳи инноватсияҳо арзёбӣ карда мешавад»[42].

Ба ақидаи мо, инноватсияҳо ба таври дуруст ҳамчун омили асосии рушди иқтисодӣ ва беҳбудии иҷтимоӣ баррасӣ мешаванд. Нишондиҳандаи мазкур омилҳоеро шомил мекунад, ки барои муайян кардани онҳо 30 сарчашма истифода мешавад, ки дар миёни онҳо 5 омил тавассути назарсанҷии махсус муайян карда мешаванд.

Нишондиҳандаи мазкур ба таври миёнаи ду зернишондиҳанда ҳисоб карда мешавад. Зернишондиҳандаи аввал хусусиятҳои захираҳо ва шароити инноватсияро (Innovation Input) инъикос мекунад ва 5 зергурӯҳи омилҳоро дар бар мегирад. Зернишондиҳандаи дуюм натиҷаҳои инноватсияҳоро (Innovation Output) инъикос мекунад ва 2 зергурӯҳро дар бар мегирад. Сохтори зергурӯҳҳо ба гурӯҳҳои алоҳида тақсим мешаванд, ки ҳар кадом ба 3 зергурӯҳ ҷудо карда шудаанд, ва дар маҷмӯъ 81 нишондиҳандаро фаро мегиранд. Нишондиҳандаи мазкур бо ифодаи мутлақ муайян карда мешавад ва коэффитсиенти самаранокии инноватсияҳо ҳамчун таносуби зернишондиҳандаи 2 ба зернишондиҳандаи 1 ҳисоб карда мешавад.

Аз нуктаи назари мо радабандии зикршуда бештар инъикоскунандаи вазъи ҷорисозии инноватсияҳо дар иқтисоди пешрафтаи ҷаҳон буда, бинобар тафовути имкониятҳо, инчунин ҳолат ва воқеияти рушди инноватсионии давлатҳои дорой иқтисоди гузариш ва рушдбанда бо чунин усул арзёбӣ ва радабанди мавқеи давлатҳо мушкилоти муайян ро ба миён меорад.

«Таҳлили радабандии сатҳи коррупсия (The Corruption Perceptions Index) дар кишварҳои гуногун гувоҳи медиҳад, ки сатҳи маҷмӯи коррупсия дар иқтисодиёт бо дарназардошти баҳисобгирии намуду шаклҳои гуногуни коррупсия муақаррар карда шудаанд. Тавассути нишондиҳандаи мазкур суистифода аз мансаб, қарордодҳои пинҳонӣ ва ришва дар ҷомеа ошкор гардида, таъсири он ба харобшавии ҷомеа инъикос мегардад»[42].

Таҳиягарони радабандии мазкур барҳақ зикр менамоянд, ки тарзи муаммалӣ арзёбии сатҳи мутлақи коррупсия дар мамлакатҳо ё ҳудудҳои алоҳида мавҷуд намебошад, чунки омилҳои коррупсионӣ ҳадалимкон нисбат ба карда мешавад. Аз ин рӯ, нишондиҳандаи мазкур бо истифода аз маҷмӯи натиҷаҳои назарсанҷӣ ва арзёбиҳои қоршиносон, инчунин маълумоти ҷамъоваришуда аз сарчашмаҳои мустақил, ки ба таҳлили соҳаҳои идоракунии давлатӣ ва фазои соҳибқорӣ бахшида шудаанд, баҳодиҳӣ мегардад.

Бояд қайд кард, ки сатҳи коррупсия дар мамлакат ҳамчун омилӣ калидии муайянкунандаи фазои соҳибқориву сармоягузорӣ мебошад. Хусусан дар шароити мамолиқҳои тараққикарда, ки соҳибқорӣ хурду миёна дар онҳо зиёдтар ташаққул ва рушд дорад, афзоиши ҳаҷми коррупсия дар ҷомеа дастгирии давлатии фаъолият ва самаранокии онро зеро хатар менамояд. Дар робита ба ин, С.С. Босхолов. зикр менамояд, ки зухуроти коррупсионӣ ин мушкилоти сотсиаливу системавии вайронкунандаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва ҳудидоракунии маҳаллӣ ва инчунин бадномсозандаи намоёндагони ҳокимият ва соҳибқорон, шаҳрвандон ва ҷомеа дар маҷмӯъ мебошад[85].

Дар асоси таҳлили адабиёти муосири иқтисодӣ ва натиҷаҳои таҳлилгарону таҳқиқотчиёни алоҳида равишҳои мавҷудаи таҳқиқи фазои соҳибқорию сармоягузорию ба таври зайл ҷудо намудан мумкин аст:

Якумин, доир ба фазои мусоиди соҳибқорӣ ва сармоягузорӣ таҳқиқоти илмӣ доир ба захираву имкониятҳо ва иқтидори истеҳсолии мавҷуда;

Баъдан, тадқиқотҳои илмӣ муҳити сармоягузорию соҳибкорӣ доир ба ташаққулу мукамалгардонии институтҳои танзим ва дастгирии давлатии рушди соҳибкорӣ.

Аз ҷониби дигар, таҳлили маҷмӯии фазои соҳибкориву сармоягузорӣ, ки бештар аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ, хусусан гурӯҳи Бонки Ҷаҳонӣ амалӣ карда мешаванд.

Ҳамзамон бо ин, равияҳои минтақавӣ вазъи фазои соҳибкорӣ дар адабиётҳои илмӣ иқтисодӣ назаррас мебошанд.

Таҳқиқотҳои фазои соҳибкорӣ вобаста ба усулҳои амалисозии он махсусиятҳои фарқкунанда дошта, ки дар утоқҳои корӣ дар заминаи таҳлили маводҳои дастрасшуда ё тавассути назарсанҷии коршиносон, на ҳамаи паҳлуҳои масъаларо пурра инъикос дар бар мегиран. Бинобар ин, арзёбиҳои баргузоршуда маъмулан аз воқеият тафовутӣ хоса доранд.

Дар баробари ин, таваҷҷуҳи бештари олимону таҳқиқотчиён дар рушди соҳибкорӣ ба муносибатҳои мутақобилаи давлат ва бахши хусусӣ, инчунин хусусиятҳои фардии соҳибкор равона гардида, дар ин ҷода ягонагии томи нуқтаи назари илмӣ то ҳануз мушаххас нагардидааст.

Мо ҷонибдори ду нуқтаи назардар дар муваффақияти соҳибкорӣ м: на танҳо аз қобилияти шахсӣ ва истеъдоди соҳибкор, инчунин аз ҳолати объективии шароитҳои берунаи пешбурди фаъолият низ вобаста аст.

Бояд зикр намуд, ки то ҳанӯз дар назарияи иқтисодӣ ҳатто мафҳуми муайянкунанда дар соҳаи арзёбии дараҷаи мусоидии шароити соҳибкорӣ ниҳоятан мушаххас карда нашудааст. Аз ҷумла, мафҳумҳои фазои соҳибкорӣ, муҳити соҳибкорӣ, фазои бизнес, фазои сармоягузорӣ, иқлими соҳибкорию сармоягузорӣ бо таври гуногун истифода мебарданд.

Як қатор муаллифон ягонагии мафҳумҳои зикршударо эътироф мекунанд, вале бархеи дигар фарқиятҳои онҳоро ҷудо мекунанд, ки одатан аз ҷузиётҳои алоҳидаи ба омилҳои ба шароити пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд иборат мебошанд.

Аз нуктаи назари концепсияи фазои мусоиди соҳибкорӣ рушди фаъолияти соҳибкорӣ ба тағйирёбии таркибу шакли неъматҳои моддӣ ва тарзҳои меҳнат мусоидат мекунад. Дар натиҷаи хусусияти хоси фаъолияти соҳибкорӣ чараёнҳои иқтисодӣ вусъат пайдо мекунанд. Яъне муносибатҳои байниҳамдигарии соҳибкорӣ ва муҳити ҷамъиятию иқтисодӣ ба вучуд меояд.

Соҳибкории озод дар натиҷаи амалишавии чор гурӯҳи омилҳои ба ҳам алоқаманд, яъне сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва психологӣ метавонад ташаккул ёбад.

Ҳақиқатан, соҳибкории озод ҳамчун падидаи рушдкунада танҳо дар шароити боварии байни ҳукумат ва мардум, дар ҳамоҳангӣ бо устувории сиёсӣ, метавонад ба вуқӯъ пайвандад.

Барои рушди соҳибкорӣ «таҳлили омилҳои беруна (экзогенӣ) ва дохилии (эндогенӣ) таъсиррасон имкон медиҳад, ки дар сатҳҳои макро- ва мезоиктисодӣ нақш ва моҳияти механизмҳои расмии мавҷуда, аз ҷумла институтҳо, меъёрҳо, қоидаҳои бозӣ, ки аз ҷониби давлат муқаррар ва татбиқ мегардад, мушаххас карда шавад. Инчунин, механизмҳои ғайрирасмӣ, аз ҷумла, урфу одат, фарҳанг, муносибатҳои байниҳамдигарии соҳибкорон ва намояндагони ҳокимияти давлатӣ, механизмҳои ҳавасмандсозиву таъмини устувории рушди соҳибкорӣ дар пешрафти бахши соҳибкорӣ нақши калон доранд»[156].

Дар баробари ин, ба андешаи мо, боварию эътимоди соҳибкор ба устувории фаъолияти самаранок дар ояндаи миёнамуҳлат омили ҳавасмандсозандаи асосӣ ба шумор меравад. Барои ба вучуд овардани чунин эътимод институтҳои дахлдор бояд фаъолияти шаффофу пешгӯишаванда дошта бошанд.

Ҳангоми таҳқиқот беш аз 10 усули аз тарафи олимон пешниҳодшударро таҳлилу арзёбӣ намуда, муайян карда шудааст, ки аксари ин методикаҳо ба арзёбии ҷузъҳои алоҳидаи фазои соҳибкорӣ равона шудаанд.

Дар кишварҳои алоҳида ва минтақаҳои олам асосан имрузҳо аз методикаи арзёбии мутахассисони Бонки Ҷаҳонӣ тибқи муайянсозии фазои

пешбурди соҳибкорӣ ба омилҳои муҳити маъмурии фазои соҳибкорӣ таваҷҷуҳ менамоянд.

Аз ҷумла, нишондиҳандаҳои муҳлати бақайдгирии таъсиси корхона, дастрасӣ ба нерӯи барқ ва барқтаъминкунӣ, сатҳи сарбориҳои андозӣ, низоми иҷозатдиҳӣ, ҳуқуқҳои соҳомони минеретарӣ ва ғайра муқоисаву таҳлил мегарданд.

Аз ҷониби дигар, усули баҳодиҳии соҳибкориҳои глобалӣ “Global entrepreneurship monitor” нишондиҳандаҳои сарбориҳои маъмурӣ ва фишор ба соҳибкориро (омилҳои фазои маъмурии соҳибкорӣ) мадди назар менамояд.

Дар баробари ин, олимони ватанӣ зикр менамоянд, ки барои ноилшавӣ ба натиҷаҳои мусбӣи ислоҳоти амалишаванда дар фароҳамсозии фазои мусоиди соҳибкорӣ дар маҳалҳо мавҷудият ва кофӣ будани захираҳои молиявӣ аҳамияти зиёдтаринро доро мебошад. Аз ин нуқтаи назар, ба андешаи мо, ғоида ҳамчун сарчашмаи сармоягузорӣ, динамикаи зарароварии корхонаҳо дар иқтисодиёт, маблағгузориҳои бонкӣ дар иқтисодиёт, андӯхтҳои аҳоли ва бозори коғазҳои сармоя ва механизми мубаддалшавии андӯхт ба ба сармоя ва дигар коғазҳои қиматнок норасоии методикаи Бонки Ҷаҳониро дар ҷода нишон медиҳад[143].

Бинобар ин, усулҳои истифодашавандаи мавҷуда дар арзёбии фазои соҳибкорӣ хусусияти ҷудогона дошта, ҳамаи ҷанбаҳои фароҳамсозии фазои соҳибкориро фарогир намебошанд ва собит мекунанд, ки то ҳанӯз дар ин ҷода усули маҷмӯии мукамал мавҷуд намебошад.

Аз ҷониби дигар, таҳдиду хатарҳо ва баҳсҳои тижоратию молияви ҷаҳони муосир, аз ҷумла муҳолиаи сиёсии кишварҳо ба натиҷаҳои арзёбии созмонҳои байналмилалӣ натиҷаҳои пешниҳодшударо зерӣ савол гузошта истодаанд. Аз ҷумла, бинобар даъвои ИМА нисбат ба ғайритабии арзёбӣ гардидани индикаторҳои фазои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Мардумии Чин, Арабистони Саудӣ, АМА ва Озарбойҷон Бонки Умумиҷаҳонӣ фаъолиятро

дар ин чода катъ намуда, аз наشري минбаъдаи маҷмӯаи индикаторҳои пешбурди соҳибкорӣ худдорӣ кардааст[21].

Бояд тазаққур дод, ки рушди гуногуни соҳибкорию сармоягузорӣ дар мамлакатҳои минтақа ва ҷаҳон дар баробари омилҳои объективӣ, яъне сарватҳои табиӣ, захираҳои меҳнатӣ, мавқеи ҷуғрофӣ, бузургии бозор ва монанди инҳо, инчунин аз омилҳои субъективӣ, алаҳхусус шароити мусоиди фаъолият вобастагии калон дорад.

Таҳлилҳо собит менамоянд, ки вобаста ба омилҳои объективӣ субъективӣ дар адабиётҳои иқтисодӣ равишҳои гуногуни арзёбии фазои соҳибкорӣ арзи ҳастӣ дорад[109].

Аз ҷумла: I) аз рӯи аломати таркиби арзёбӣ (гурӯҳи омилҳои ба инобат гирифташуда):

1. Таваҷҷуҳ ба шароити таъсис ва ташкили фаъолияти соҳибкорӣ (ҳамчун фазои сармоягузорӣ)[43].

2. Таваҷҷуҳ ба шароити таъсис ва ташкили фаъолияти соҳибкорӣ, арзёбии монеаҳо барои пешбурди фаъолият[44].

3. Равиши маҷмӯӣ (комплексӣ)[88].

II) Аз рӯи аломати субъекти арзёбӣ:

1. Методҳои арзёбии фазои соҳибкорӣ дар сатҳи мамлакат[107]. Дар ин самт арзёбиҳои фазои соҳибкорию аксари институтҳои байналмилалӣ маъмулан роҳандозӣ карда мешавад.

2. Методҳои арзёбии фазои соҳибкорӣ дар сатҳи минтақаҳо ва ҳудудҳо[78].

III) Аз рӯи аломати аудиторияи арзёбишаванда

1. Арзёбӣ аз ҷониби қисмати фаъол ва манфиатдори ҷомеаи соҳибкорӣ ва роҳбарияти ширкатҳо [45].

2. Арзёбӣ аз ҷониби намоёндагони аҳолии қобили меҳнат, новобаста аз мансубият ба соҳибкорӣ [89].

3. Арзёбӣ аз ҷониби намоёндагони ҷомеаи коршиносони мустақил [46].

4. Равиши омехта, арзёбии якҷанд аудиторияҳо [25].

Ҳамзамон бо ин, дар методикаи пешниҳоднамудаи А.В. Козлов ва Е.В. Ритова, ки бо истифода аз омилҳои мавҷуда нишондиҳандаи интегралӣи фазои соҳибкорӣ пешниҳод гардидааст, ки хусусияти фарогири ҳамаи омилу ҷанбаҳо намебошад.

Ба ақидаи мо, як методикаи ягона ва дуруст барои арзёбии фазои соҳибкорӣ то ҳол мавҷуд нест, зеро мушкилоти асосӣ дар он аст, ки хусусиятҳои ҳар як кишвар ва ҳар як минтақа ё шаҳру ноҳия фарқ мекунанд.

Бо дарназардошти махсусиятҳои иқтисоди миллӣ ва дар асоси тавсеаи равишҳои арзёбии мавҷуда, пешниҳод менамоем, ки танзими давлатӣ ва фароҳамсозии шароити фаъолияти соҳибкорӣ дар робита ба тавозуни манфиатҳои сохтори таркибии субъектҳои соҳибкорӣ ва натиҷаҳои ноилшуда бояд арзёбӣ гардад.

Ба андешаи мо, зимни арзёбии фазои соҳибкорӣ воқеияти шароитҳои мавҷуда оид ба мусоидаткунанда будан ё набудани он, инчунин мушкилоту масъалаҳои рушди соҳибкорӣ бояд мушаххас карда мешавад. Танҳо дар ин ҳолат ба истилоҳ аз мафҳуми «ҳарорати миёнаи беморхона» ба мафҳуми «ҳарорати миёнаи ҳар як бемор» гузашта, иллату бемории мавҷуда дуруст муайян ва рушди минбаъдаи онро ба манфиати иқтисоди миллӣ ва субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ самтгирӣ кардан мумкин аст.

Дар маҷмӯъ, барои баҳодихии фазои соҳибкорӣ муносибати усулии амал ва натиҷа бо истифода аз методикаи маъмули робитаҳои сабаб ва натиҷа бояд бо таври густурда роҳандозӣ карда шавад.

Аввалан, асосҳои институтсионалии фаъолият ва рушди соҳибкорӣ вобаста ба сатҳҳои микро-, мезо- ва макроиқтисодӣ дар мисолҳои соҳибкорони алоҳида мувофиқи соҳаҳо, маҳалҳои алоҳида ва дар маҷмӯъ дар иқтисоди миллӣ дар доираи муҳлати муайян муқоиса ва арзёбӣ карда шаванд. Яъне шароитҳои макроиқтисодӣ бояд мусоид бошанд;

Дуюм, заминаҳои ҳуқуқӣ ва мукамалшавии низоми ҳуқуқӣ, хусусан ҳимояи ҳуқуку озодиҳои соҳибкорон дар давраҳои муқоисашаванда таҳқиқ карда шаванд. Аз ҷумла шароитҳои заминавии андозбандӣ ва сарбориҳои

андозӣ, инчунин имтиёзҳои пешниҳодшаванда бояд дорои хусусияти ҳавасмандсозии пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ бошад;

Сеюм, соддаву осон будани танзими муносибатҳо ва нигоҳи хайрхонаи мақомоти давлатӣ ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ, фазои эътимоду боварӣ, зеро соҳибкор ҳамчун шахси озоду наовар наметавонад зери таҳдиду фишор ба рушду тавсеаи фаъолият муваффақ гардад;

Чорум, ба омилҳои истеҳсолӣ, аз ҷумла маблағгузорӣ, инфрасохтор, захираҳои табиӣ, ба қувваи кории баландтаҳассус ва монанди инҳо дастрасии осону содда фароҳам бошад;

Панҷум, бархӯрди манфиатҳо дар ҷодаи роҳандозии расмӣ танзими давлатӣ ва монеаҳои маъмурӣ то ҳадди имконпазир ҳаллу ҷарда карда шавад;

Шашум, доир ба омилҳои манфии таъсиррасон, аз ҷумла институтҳои ғайрирасмӣ ва муносибатҳои коррупсионӣ чораҷӯӣ карда шавад;

Ниҳоятан, дар заминаи арзёбии омилҳо тибқи гурӯҳбандӣ ва таҳлили маълумотҳои далеливу оморӣ ва монеаҳои маъмуриву сунъӣ сатҳи фазои мусоиди соҳибкориро метавон мушаххастар муайян намуд.

Барои ин, пешниҳод мегардад, ки фазои соҳибкориву сармоягузориҳои ҳар як минтақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар алоҳидагӣ тавассути таҳлили нишондиҳандаҳои оморӣ, таҳқиқоти сотсиологӣ пурсиш – анкетаи соҳибкорони алоҳида ва баҳодиҳии коршиносӣ дар ҳар як вилояту шаҳрҳо ва ноҳияҳои кишвар муайян карда шавад.

Умуман, ба андешаи мо, танҳо таҳқиқи маҷмӯӣ дар ин ҷода имкон медиҳад, ки мушкилоту масъалаҳои мавҷуда воқеъбинона мушаххас карда шавад ва маҷмуи чорабиниҳои бартарафсозандаи маҳдудиятҳои ниҳодии рушди иқтисодӣ ва таъминкунандаи рушди мусоиди соҳибкорӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва роҳандозӣ карда шавад.

БОБИ 2. ВАЗЪИ МУОСИР ВА ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛИ ФАЗОИ МУСОИДИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

2.1. Таҳлил ва баррасии рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мусаламаст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бинобар мавқеи ҷойгиршавӣ, яне надониستاني роҳи баромад ба баҳр ва омилҳои дигари табиӣ ба рушди фазои соҳибкории сармоягузори манфиатдор мебошад.

Зеро пас аз барҳамхӯрии низоми нақшавии идоракунии иқтисодӣ, барҳамхӯрии робитаҳои тичоративу молиявии субъектҳои хоҷагидор дар оғози солҳои истиқлолият ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ мубрам гардида буд. Дар баробари ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҷолишҳои гуногун аз ҷумла суботи сиёсӣ, дастрасӣ ба сармоя ва рушди инфрасохтор рӯ ба рӯ гардид, ки бояд барои таъмини рушди устувор ҳал карда мешуданд. Дар зер, мо тамоюлҳои асосиро овардаем, ки феълан рушди соҳибкорӣ дар Тоҷикистонро ташаккул медиҳанд.

Дар замони муосир барои рушди бахши хусусӣ, аз ҷумла шароити соҳибкории сармоягузори бехтару озод намудан, яке аз қисматҳои муҳим ва зарурии сиёсати иқтисодии ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Бояд қайд намуд, ки дар доираи ин самти муҳим амалҳои зиёду гуногун аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба итмом расонида шуда, то ҳол доир ба самтҳои афзалиятноки бахши хусусӣ, махсусан соҳибкории хурду миёда қорҳои зиёде анҷом дода шуда истодаанд.

Тавре ки дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр шудааст, «Ҳукумати мамлакат рушди бахши хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузори дар «СМР- 2030» ҳамчун воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои миллӣ муайян кардааст»[145]. Дар асоси гуфтаҳои боло пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ ва таҳияи шароити мусоид барои сармоягузори дар рушди иқтисоди кишвар ва инкишоф додани он бо ҳадафҳои содиротӣ нақши муҳим мебозад. Бо мурури замон, амалигардонии ин чораҳо имкон дорад, ки бахши хусусӣ дар иқтисоди

миллӣ рушд ёфта, дар рушди иқтисодиву иҷтимоии мамлакат, саҳми назаррас гузорад.

Бо тадбирҳои давлат, барои амалишавии «СМР-2030» ки дар он инкишоф ба тарақии баҳши хусусӣ ва соҳибкорӣ ҳамчун мақомӣ асосии иқтисоди мустаҳкам ва иҷтимоии кишвар баён шудааст, ба ташкили шароити мусоид барои рушди соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ асос гузоштааст. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста кӯшиш мекунад, ки иқтисоди кишварро барои сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ ҷолиб гардонад. Ин тадбирҳо ба таври назаррас дар самтҳои рушди инфрасохтор, рушди бонкӣ ва дастрасии беҳтари молия барои соҳибкорон саҳмгузор мебошад.

Дар натиҷаи кӯшишҳои пайвастаи давлат, шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар давоми солҳои 2016-2023 аз 62 ҳазор ба 350 ҳазор афзоиш ёфтааст. Ба туфайли ин рушди муассисаҳои соҳибкорӣ, беш аз 2 ҳазор корхона ва коргоҳҳои истеҳсолӣ таъсис ёфта, 21 ҳазор ҷойи корӣ барои шаҳрвандони кишвар фароҳам оварда шуданд. Соҳибкорони кишвар дар соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла -1380 иншооти таълимӣ маориф, тандурустӣ - 1213 муассисаи тандурустӣ ва инфрасохтор дар ин давра, 11,5 ҳазор километр роҳ ва 461 пул бунёд намудаанд.

Дар соли 2023, тадбирҳои беҳтарсозии инфрасохтор ва ташкили корхонаҳои истеҳсолӣ идома ёфтанд. Соҳибкорон дар ин сол 715 корхонаи нави истеҳсолӣ бо 5 ҳазор ҷойи корӣ бунёд ва ба истифода супориданд. Ин нишонаи афзоиши самарабахшии сиёсатҳои рушди соҳибкорӣ ва содирот дар кишвар мебошад. Дастовардҳо дар соҳаи маориф ва тандурустӣ ҳамчунин аз тарафи соҳибкорон бо эҷоди 117 иншоот барои 43 ҳазор хонандагон ва сохтмон ва азнавсозии 139 муассисаҳои соҳаи тандурустӣ таъкид шуданд.

Ҳадафи асосии ин иқдомҳо на танҳо бартараф кардани мушкилоти иқтисодӣ дар дохили кишвар аст, балки Тоҷикистонро ба як бозори стратегӣ барои сармоягузори хориҷӣ ва сатҳи байналмилалӣ табдил медиҳад. Баҳши хусусӣ ва соҳибкорӣ дар Тоҷикистон як қисмати муҳимми рушди иқтисодии

кишвар буда бо дастгирии бевоситаи давлат дар соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ бо нишондиҳандаҳои мусбат рушд мекунад.

Ҳадафи ниҳии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ин аст, ки бо ғайбсозии баҳши хусусӣ ва ҷалби сармоягузории дохилӣ ва хориҷӣ, кишварро ба як иқтисоди сабз ва мустақил табдил диҳад. Бо таваҷҷуҳ ба афзоиши баҳши хусусӣ, нақши соҳибкорӣ дар иқтисоди кишвар мутаносибан муҳим ва таъсиргузор хоҳад буд.

Тадбирҳои стратегии амалӣ дар баҳши соҳибкорӣ ва сармоягузори дар Тоҷикистон нишон медиҳанд, ки давлат барои дастгирии баҳши хусусӣ, эҷоди ҷойҳои корӣ ва рушд дар соҳаҳои инфрасохторӣ кӯшиш мекунад. Соҳибкорон ба унвони омили асосии рушди кишвар нақши калидӣ мебозанд. Бо афзоиши сабӣҳо дар самтҳои таъмини молия, дастрасӣ ба қарзҳои одилона, инчунин, эҷоди шароити мусоид барои соҳибкорӣ, Тоҷикистон метавонад на танҳо рушди иқтисодии худро идома диҳад, балки ба як минтақаи ҷолиб барои сармоягузори хориҷӣ табдил ёбад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ислоҳоти иқтисодӣ ва содакунии танзими давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ду самти муҳим ба натиҷаҳои назаррас расидааст. Яке аз ин дастовардҳо шомилшавии кишвар ба Созмони Умумиҷаҳонии Савдо (СУС) дар соли 2013 мебошад, ки ин рӯйдод ба Тоҷикистон имконияти ҳамкорӣ бо давлатҳои гуногун ва иштирок дар равандҳои иқтисодии глобалӣ дода, бозорҳои байналмилалиро барои молу маҳсулотҳои ватанӣ боз кардааст. Дар соли 2012 пайвастании Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба эътироф ва таъмини иҷрои қарорҳои арбитражии хориҷӣ мебошад, ки ин амал ба анҷом расид. Ин иқдом ба кишвар кӯмак мекунад, ки ҳуқуқи соҳибкорон ва муассисаҳои қарзии хориҷӣ дар таъмини иҷрои шартномаҳоишон ва ҳаллу ғасли мунозираҳо дар муҳити байналмилалӣ муҳофизат карда шавад.

Мо боварӣ дорем, ки ҳар дуи ин омилҳо таъсири зиёд ва муҳим дар рушди иқтисодиёт ва баланд бардоштани нуфузи байналмилалии Тоҷикистон доранд. Бо шомил шудан ба СУС, кишвар на танҳо ба бозори глобалӣ вуруд

мекунад, балки ба меъёрҳои байналмилалӣ тичоратӣ ва савдо мутобиқ мешавад. Ташаккул ёфтани чунин шароити мусоид барои соҳибкорон дар Тоҷикистон имкон медиҳад, ки онҳо бо беҳтарин стандартҳои байналмилалӣ кор кунанд, ки дар натиҷа ба рушди иқтисод ва афзоиши нуфузи кишвар дар аренаи ҷаҳонӣ боис мегардад.

Ғайр аз ин, бо татбиқи ислоҳот, низоми «Равзанаи ягона» барои бақайдгирии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ таъсис ёфтааст. Ин низом бо мақсади соддагардонии расмиёти бақайдгирии субъектҳои соҳибкорӣ амалӣ гардидааст таъмини шаффофият; бартараф кардани монеаҳо; эҷоди шароити мусоид барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ;

Бақайдгирии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ, аз 4 ба 1 мақомот дар баробари ташкил шудани системаи «Равзанаи ягона» миқдори мақомотҳои вобасташуда кам карда шуд. Тибқи равзана давраи бақайдгирии субъектҳои соҳибкорӣ аз 49 рӯз то 5 рӯз ва бақайдгирии миқдори ҳуҷжатҳои лозимӣ аз 10 ба 6 кам гардид. Пеш аз бақайдгирӣ талабот барои ташкили фонди оинномавии ташкилот инкор карда шуд, акнун барои он танҳо як шарт нест, балки дар давоми он дар давомӣ як сол пас аз бақайдгирии субъектҳои соҳибкорӣ, аз ҷумла шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ метавонад таъсис дода шавад.

Қайд намудан зарур аст, ки дар давоми солҳои 2009-2024 барои санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкории хурд ва миёна чор маротиба моратория эълон карда шуда, ҳамчунин муваққатан санҷиш кардани тамоми намудҳои субъектҳои соҳибкорӣ, яъне шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ қатъ карда шуд.

Бояд зикр намуд, ки яке аз қисматҳои асосии дастгирии давлатии сармоягузорӣ тибқи қонуни мазкур ин расонидани кӯмакҳои молиявӣ ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ мебошад. Ин кӯмакҳои молиявӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи Хазионаи дастгирии соҳибкории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд амалӣ карда шаванд.

Маблағгузориҳои хазинаи зикргардида бо истифода аз воситаҳои пулии буҷети давлатӣ ва манбаъҳои дигари молиявӣ ташкил карда мешавад.

Мақсади асосии хазинаи мазкур, пешниҳод намудани дастгирию кумакҳои молиявӣ ва барои субъектҳои соҳибкорӣ муҳайё сохтани қарзҳои имтиёзнок бо имконияту шароити мусоид ба шумор меравад.

Ҳамзамон, «аз ҷониби Муассисаи давлатии «Фонди дастгирии соҳибкории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз оғози фаъолият дар асосӣ ҳолати воқеии 9-моҳаи соли 2019 ба 168 субъектҳои соҳибкорӣ зиёда аз 243 миллион сомонӣ ва дар давоми солҳои 2017-2018 ба 14 субъекти соҳибкорӣ дар ҳаҷми 40,8 млн. сомонӣ қарзҳои имтиёзнок пешниҳод карда шудааст. Мавриди зикр аст, ки бо назардошти эълон гардидани ҳадафи чоруми стратегӣ, саноатикунони босуръати кишвар ва таъмини шуғли пурмаҳсул бо мақсади амалисозии сиёсати давлатӣ дар самти дастгирии рушди соҳибкорӣ, махсусан соҳибкории истеҳсолӣ ва мусоидат ба содироти молҳои саноатӣ 25 июни соли 2020 Фонди мазкур ба Бонки саноативу содиротии Тоҷикистон “Саноатсодиротбонк” табдил дода шудааст»[8].

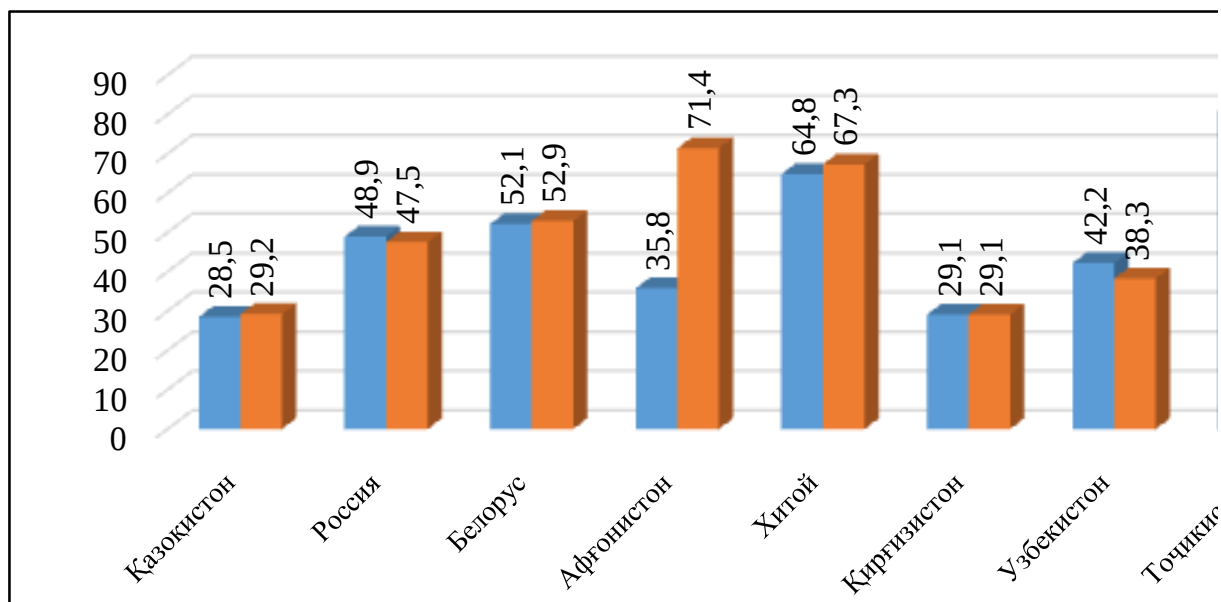
Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки «ба ҳолати 4 сентябри соли 2023 дороиҳои бонки мазкур ба 736 млн сомонӣ баробар гардида, дар давоми 3 соли фаъолият барои рушди соҳибкорӣ дар соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллӣ 478 млн сомонӣ маблағгузорӣ кардааст»[24].

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдатӣ миллӣ - Пешвои Миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» соли 2021 чунин зикр карда шудааст, ки: «...дар замони истиқлолият аз ҷониби давлату Ҳукумат ба рушди соҳибкориву сармоягузорӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардида, то имрӯз ба соҳибкорону сармоягузoron зиёда аз 110 имтиёз ва сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод карда шуданд ва шумораи сохторҳои бақайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1, муҳлати бақайдгирӣ аз 49 то 3–5 рӯз кам карда, ба таври ройгон ба роҳ монда шуд»[17].

Барои дастгирии ҳамаҷонибаи соҳибкорон «Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар таҳрири нав пешниҳод карда шуд, ки дар он андозҳо аз 10

номгӯй то ба 7 номгӯй ихтисор карда шуда, инчунин, як қатор андозҳо меёрашон паст карда шуданд[2].

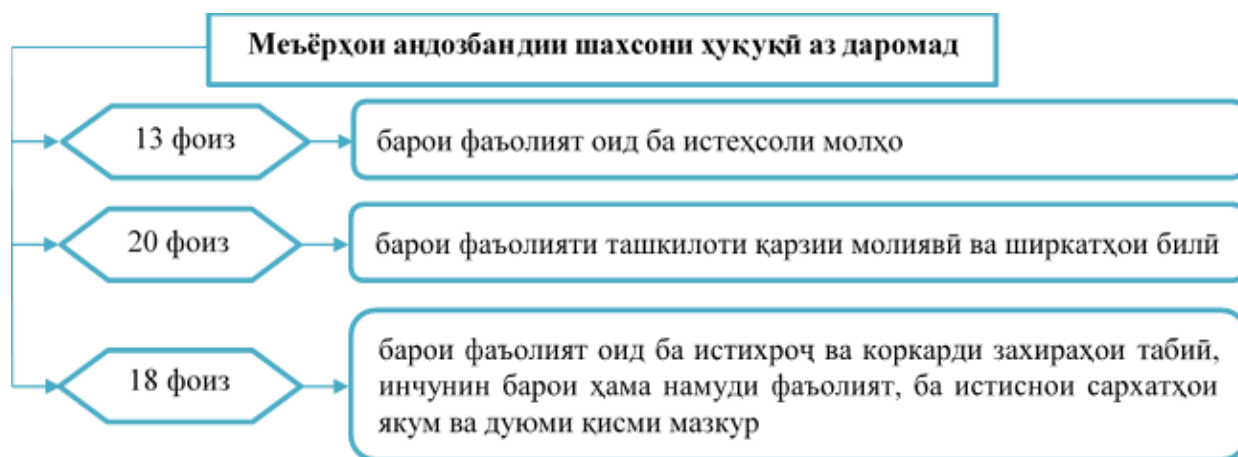
Диаграммаи 2.1. - Нишондиҳандаҳои муқоисавии меёри маҷмӯи андоз аз даромад, бо фоиз



Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси сарчашмаҳои интернетӣ 2018, 2023[34].

Таҳлилҳо ва арзёбиҳои Бонки Умумиҷаҳонӣ ва Корпоратсияи молиявии байналмилалӣ гувоҳӣ медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар натиҷаи ислоҳот дар самти кам кардани сатҳи маҷмӯи андоз аз 80,9% ба 65,2% расидааст. Аз соли 2018 то соли 2023, меёри мазкур аз 80,9% ба 65,2% коҳиш ёфтааст [34].

Дар ин самт аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳоти фарогир амалӣ шудааст, ки он, бо мақсади дастгирии молистеҳсолкунандагони ватанӣ ва таъмини ҳадафи саноатикунонии босуръати мамлакат тибқи «Кодекси андоз» (таҳрири нав) шахсони ҳуқуқӣ аз даромади андозбандишаванда тибқи меёрҳои дар (расми 2.1) овардашуда андозбандӣ карда мешаванд.



Расми 2.1. - Меъёрҳои андозбандии шахсони ҳуқуқӣ аз даромад[2]

Сарчашма: Таҳияи муалиф дар асоси маълумоти Кодекси андози ҶТ

Қорӣ кардани низоми электронии пешниҳоди эълумияҳои андоз ва ҳисоботҳо, ки дар марҳалаи аввал маъмурияти андозро содда намуда боиси афзоиши шаффофият дар фаъолияти мақомоти андоз гардидааст. Дар баробари ин равону боиси камгаштани хароҷоти андозсупорандагон сарфанабудани вақти онҳо мегардад.

Дар қонунгузори амалкунанда ба таври дақиқ кафолатҳои муҳим ва зарурии муҳофизат аз моликияти хусусӣ, интиқоли озоди ғайри ва дигар манбаъҳои даромад, инчунин дахлнопазирии фаъолияти иқтисодӣ муқаррар шуда, барои сармоягузори ватанӣ ва хориҷӣ системаи ягонаи ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ таъсис дода шудааст.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эҳмомалӣ Раҳмон қайд гардидааст, ки «дар замони истиқлолият, аз ҷониби давлат ва Ҳукумат ба рушди соҳибкориву сармоягузорӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардида, то имрӯз ба соҳибкорону сармоягузoron зиёда аз 110 имтиёз ва сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод карда шудаанд ва шумораи сохторҳои ба қайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1 муҳлати бақайдгирӣ аз 49 рӯз то 3-5 рӯз кам, карда ба таври ройгон ба роҳ монда шудааст»[17].

Тибқи қонунгузори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сармоягузори хориҷӣ ҳуқуқи интиқоли озоди даромадҳо ва музди меҳнат бо аъёри хориҷӣ ба кишварҳои дигар чунин кафолатҳо дода шудааст. Илова

бар ин, корхонаҳои нави истеҳсоли вобаста ба миқдори сармоягузориашон барои давраи аз 2 то 5 сол аз пардохти андоз аз ҶОИДА ОЗОД МЕГАРДАНД.

Агар тағйиру иловаҳо ба қонунгузори сармоягузорӣ ворид карда шаванд, сармоягузoron ҳуқуқ доранд, ки барои 10 сол пас аз нашри расмӣ чунин тағйиру иловаҳо, шароити беҳтарин ва мусоидтарин барои фаъолиятро интихоб кунанд.

Аз ҷумла, воридоти маводи доруворӣ, таҷҳизоти тиббӣ, формасевтӣ ва воситаҳои тиббӣ, инчунин воридоти мавод барои сохтмони иншооти муҳим, воридоти техника ва технологияҳои нави истеҳсоли ва ашёи хом зарурӣ барои фаъолияти истеҳсоли, мувофиқи рӯйхат ва ҳаҷми муайяни, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ мешаванд, агар мустақиман аз истеҳсолкунандагон барои корхонаҳои саноатӣ ворид шаванд, онҳо аз имтиёзҳои андозӣ ва пардохтҳои гумрукӣ бархӯрдор мегаданд.

Ғайр аз ин, бо қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи созишномаҳои сармоягузорӣ», сармоягузoronи лоиҳаҳои калони иқтисодӣ имконият пайдо карданд, ки вобаста ба хусусиятҳои иҷрои лоиҳа ва ҳавфҳои эҳтимоли, аз давлат ба имтиёзҳо ва кафолатҳои иловагӣ таъмин карда мешаванд.

Қонунгузори амалкунандаи кишвар ба соҳибкорон ва сармоягузoron имконият фароҳам меорад, ки дар татбиқи лоиҳаҳои тичоратӣ ва лоиҳаҳои сармоягузории давлатӣ ширкат намоянд.

Вобаста ба ин, тибқи қонунгузори амалкунандаи кишвар, «воридоти техникаи хоҷагии қишлоқ, таҷҳизоти истеҳсолии технологӣ ва қисмҳои эҳтиётии онҳо аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда озод карда мешаванд. Тахминан 34 нави таҷҳизоти истеҳсоли ва технологӣ, инчунин қисмҳои эҳтиётии онҳо аз имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ баҳра бурда, инчунин барои рушди инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ ва дастгирии субъектҳои хоҷагидор дар соҳаҳои парандапарварию моҳипарварӣ ва воридоти ашёи хом барои коркард ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳой имтиёзҳои андозӣ муқаррар карда шудааст»[2].

Соддагардони раванди расмиёти содирот, воридот ва транзити молҳо ва воситаҳои нақлиёт як қисми муҳимми ислоҳоти иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, барои мутобиқсозии амалиёти гумрукӣ бо меъёрҳои байналмилалӣ, Кодекси гумрукӣ тасҳеҳ ва такмил дода шудааст.

Ҳамзамон бо ин, равандҳои амалиёти низомҳои “Истгоҳи ягона” ва “Равзанаи ягона” барои расмиятдиҳии амалиёти содиротӣ, воридотӣ ва транзит мавриди амалӣ шуда истода ҷоришудани чунин низомҳо дар гузаргоҳҳои сарҳадӣ барои назорати саривактии ҳаракати воситаҳои нақлиёт ва интиқоли борҳо бо истифодаи технологияҳои муосир, инчунин ҷорӣ намудани низоми электронӣ барои пур кардани эълומияҳои гумрукӣ ҷараёни кории соҳибкоронро осон ва самаранок мегардонад. Ин амалиёт инчунин кӯмак мекунад, ки омилҳои коррупсионӣ дар раванди барасмиятдории гумрукӣ кам шаванд.

«...дар баробари ин, ислоҳоти низоми иҷозатномадиҳӣ ва иҷозатдиҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо усули “глиотина” амалӣ гардида аст»[113], ба беҳтарсозии фазои сармоягузорӣ ва рушди соҳибкорӣ мусоидати калон расонда дар натиҷа шумораи иҷозатномаҳо аз 605 то 86 кам карда шудааст»[169].

Ҳамзамон бо ин, тибқи супориши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба 50 фоиз кам кардани шумораи иҷозатномаҳо ва барасмиятдарории беш аз 30% ҳуҷҷатҳои иҷозатдиҳӣ тавассути роҳандозии низоми электронӣ тадбирҳои мушаххас андешида шудааст[15].

Дар ин ҷода барои фароҳам овардани шароити мусоид ба сармоягузoron, як қатор қонунҳои муҳими сатҳи миллӣ қабул гардида, мавриди амал қарор доранд: Аз ҷумла, қонунҳо «Дар бораи хусусигардони моликияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи созишномаҳои тақсими маҳсулот», «Дар бораи консессияҳо», «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ», «Дар бораи таърихи қарз», «Дар бораи созишномаҳои сармоягузорӣ» ва дигар қонунҳои марбута, ки барои рушди соҳаи сармоягузорӣ муҳим мебошанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути амалисозии ислоҳоти фарогири иқтисодӣ тағйироти зиёди мусбӣ ба вуқӯъ омада, иқтисоди миллӣ аз лиҳози сохтор ва таркиби институтсионалӣ азнавсозӣ гардид ва муносибатҳои иқтисоди беруна устувор шуда, ҳамгирӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ торафт тавсеа ёфта истодааст.

Аз ҷумла:

- ✓ асосҳои меъёрӣ ва ҳуқуқии зарурӣ барои ташаккули механизмҳои бозории хоҷагидорӣ таъмин карда шуд;
- ✓ хусусигардонии моликияти давлатӣ амалӣ шуда, раванди рушди баҳши хусусӣ оғоз ёфт;
- ✓ заминаи меъёрии ҳуқуқии рушди соҳибкориву сармоягузорӣ давра ба давра тақмил дода шуд;
- ✓ ҷиҳати устуворгардонии макроиқтисодӣ ҷораҳои муассир андешида шуд;
- ✓ озодсозии нархҳо, савдои беруна ва амалиётҳои асбобӣ ба ташаккул ва рушди соҳибкорӣ мусоидат намуд;
- ✓ сиёсати молию қарзӣ ва андозу буҷетӣ ва танзими қарзи берунаи мамлакат роҳандозӣ карда шуд;
- ✓ ба хотири паст кардани сатҳи иқтисоди пинҳонӣ амнистияи маблағҳои пулӣ ва молу амволи шаҳрвандон амалӣ карда шуд;
- ✓ ислоҳоти фарогири иқтисодиву иҷтимоӣ амалӣ карда шуд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар давраи истиқлолият Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ташаккул ва рушди баҳши хусусӣ тавассути ғайридавлатигардонии иншооту корхонаҳои давлатӣ маҷмуи тадбирҳои мушаххас роҳандозӣ намудааст. Аз ҷумла, дар давраи солҳои 2018 – 2023 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалиёти хусусигардонии иншооти хурду миёнаи давлатӣ ба таври васеъ анҷом ёфта, аз 12625 иншооти моликияти давлатӣ, 10948 адад иншооти хурд ва 1677 адад иншооти миёнаро дар бар мегирад, ба моликияти хусусӣ гузаронида шудаанд.

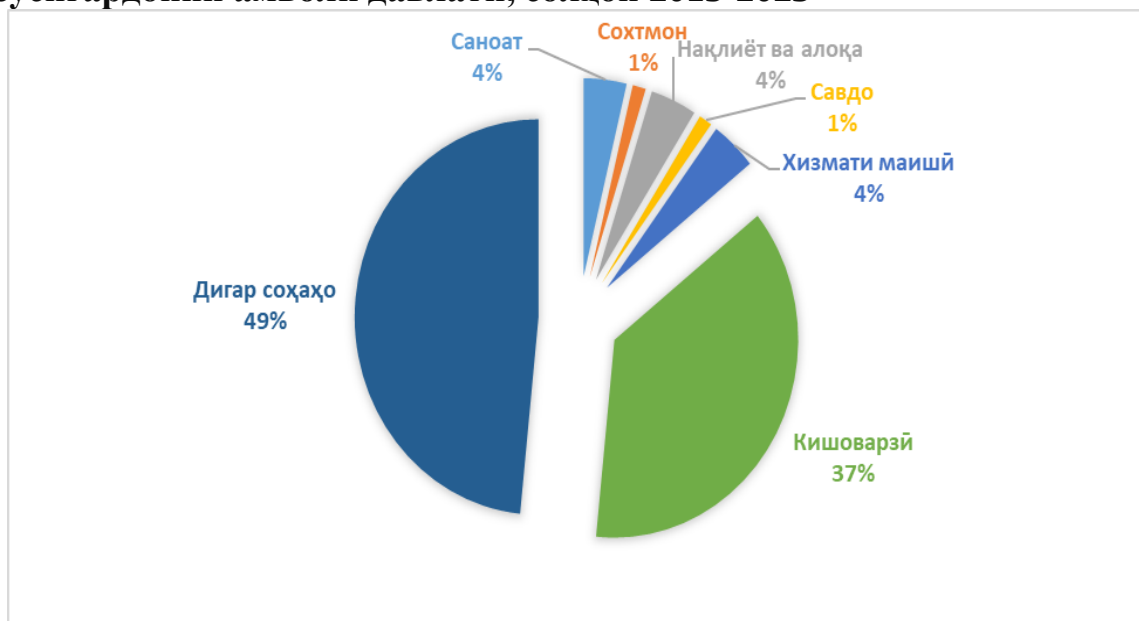
Ҷадвали 2.1. - Нишондиҳандаҳои хусусигардонии амволи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, воҳид

Соҳаҳо	Солҳо							
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Ҳамагӣ	201	107	84	57	77	81	34	12
Саноат	6	3	-	1	3	4	1	4
Сохтмон	2	2	1	2	-	1	-	-
Нақлиёт ва алоқа	8	11	-	3	4	5	-	2
Савдо	-	-	1	1	2	-	-	-
Хизмати маишӣ	26	1	5	6	2	-	-	1
Кишоварзӣ	101	70	36	20	37	33	-	3
Дигар соҳаҳо	58	20	41	24	29	38	33	2

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ: Омори солони 2016. – Душанбе, 2016. – С. 247; Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – С. 234. [10,12,13]

Тибқи маълумоти оморӣ агар дар соли 2018 ҳамагӣ 84 иншооти хурд, асосан дар соҳаҳои савдо ва хизматрасониҳои маишӣ хусусӣ гардонида шуда аст. Тамоюли мазкур дар солҳои минбаъда нисбатан кам гардида, дар соли 2022 ба 34 иншоот баробар гардидааст. Аз ҷониби дигар, дар давоми солҳои 2010-2023 аз 3345 иншооти ғайридавлатӣ гардида, мувофиқан ба соҳаи кишоварзӣ -1533, ба хизмати маишӣ - 225, ба нақлиёту алоқа - 194, саноат - 102, сохтмон - 64 ва дигар соҳаҳо - 1227 иншоот рӯст меояд[10,12,13] (диаграммаи 2.2). Таҳлили маълумоти оморӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки дар соли 2023 ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ 12 иншоот, аз ҷумла, дар соҳаи саноат - 4, нақлиёт ва алоқа - 2, кишоварзӣ – 3. Хизмати маишӣ – 1 ва дигар соҳаҳо – 2 иншоот хусусӣ гардидааст[13].

Диаграммаи 2.2. - Ҳиссаи соҳаҳои иқтисоди миллӣ дар хусусигардони амволи давлатӣ, солҳои 2015-2023



Сарчашма: Ҳисоби муаллиф тибқи маҷмӯаҳои оморӣ: [10.13]

Аз ҷониби дигар, таҳлили диаграммаи 2.2 нишон медиҳад, ки дар солҳои 2015-2023 ҳиссаи соҳаҳои кишоварзӣ, хизмати маишӣ, нақлиёт ва коммуникатсия дар нишондиҳандаи хусусигардони амволи давлатӣ назаррас мебошад. Бояд зикр намуд, ки маҳз иқдомҳои саривақтии Президенти мамлакат доир ба таҳдиди сохтори хоҷагиҳои кишоварзӣ ва дастгирии рушди бахши хусусӣ дар ин самт имкон дод, ки соҳаи кишоварзии мамлакат тадриҷан рушд намояд.

Ҷадвали 2.2. - Нишондиҳандаҳои хусусигардони амволи давлатӣ дар сатҳи минтақаҳои ҷумҳурӣ, воҳид

Минтақаҳо	Солҳо					
	2015	2018	2020	2021	2022	2023
Ҷамағӣ	201	84	57	77	81	12
ш. Душанбе	21	10	5	6	16	3
Вилояти Суғд	107	36	23	50	46	5
Вилояти Хатлон	35	23	21	10	13	2
ВМКБ	5	1	1	1	1	1
НТҚ	33	14	7	10	5	1

Сарчашма: [10; 12; 13]

Аз нишондиҳандаҳои оморӣ муайян мегардад, ки ғайридавлатикунонии моликият дар соли 1991 асосан дар шаҳри Душанбе ва вилояти Хатлон оғоз гардидааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки хусусигардони иншооти хурду миёна дар солҳои 1991-2008 асосан ба итмом расида, аз соли 2010 то 2023 дар кишвар ҳамаги 3345 иншооти давлатӣ хусусӣ гардонида шудааст.

Дар бисёр адабиёти иқтисодӣ рушди иқтисодиёти мамлакатҳои оқибмонда ва дар ҳоли гузариш қарордоштаро бо ташаккулёбии ҳуқуқи шаҳрвандон ба моликият ва замин алоқаманд менамоянд. Ҳамин тавр, олими машҳур Э.де.Сото дар заминаи таълимоти Адам Смит чараёни додани ҳуқуқҳо ба замин ва моликиятро амалиёти табодули сармояи мурда ба сармояи зинда номгузорӣ кардааст[160].

Баъзе аз олимону иқтисодшиносон тоҷик зикр намудаанд, ки аз ҷорисозии механизми моликияти хусусӣ самарайи дилхоҳ ба даст наомада, баръакс аз нигоҳи макроиқтисодӣ ҳатто пастравии истеҳсолнокии меҳнат ба вуқӯъ омада, иқтидорҳои истеҳсолиё бо ҳаҷми нопурра истифода гардиданд[143].

Вале ба андешаи мо, дилхоҳ иқтисоди миллӣ дар марҳалаи гузариш чунин мушкилотҳоро бояд паси сар намояд. Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки амалан чараёни хусусигардони амволи давлатӣ ба анҷом расидааст, дороиҳои соҳибкорону сармоягузори ватанӣ имкон медиҳад, ки иншоотҳои хусусишуда бо технологияҳои муосир муччаҳаз ва рушди устувори соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоии мамлакат таъмин карда шаванд.

Таҳлилҳои мо собит менамояд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳануз аз солҳои аввали истиқлолият ба ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ таваҷҷуҳи хосса зиҳир намуда, ҷиҳати бартарафсозии мушкилоту масъалаҳои мавҷуда як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқиро ба тасвиб расонидааст. Аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзим ва назорати асёр» аз 4 ноябри соли 1995, №112; фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодсозии савдои берунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 27 июни соли 1995

№ 261; «Дар бораи озодсозии амалиётҳои асбобӣ ва содиротӣ» аз 24 феввали соли 1996, №424 тағйироти муҳим ва бузурге ба миён овард. Инчунин, бо имзои «Созишномаи истиқрори сулҳ ва ваҳдати миллий» (27 июни соли 1997) ва ба муомилот ворид кардани пули миллии сомонӣ дар соли 2000 асоси рушди устувори иқтисоди миллий гузошта шуд. Дар ин давра, коргоҳу корхонаҳои нав бунёд гардида, як қатор корхонаҳои мавҷуда фаъол карда шуд.

Ҷадвали 2.3. - Шумораи корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи моликият, адад

Шаклҳои моликият	Солҳо				Соли 2023 нисбат ба соли 2015 %.
	2015	2020	2022	2023	
Ҳамагӣ	42358	47639	52134	55636	131.
давлатӣ	9161	10150	10541	10684	116.
хусусӣ ва коллективӣ	32507	36434	40371	43579	134.
дигар шаклҳои моликият	690	1052	1222	1371	198.

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси [13]

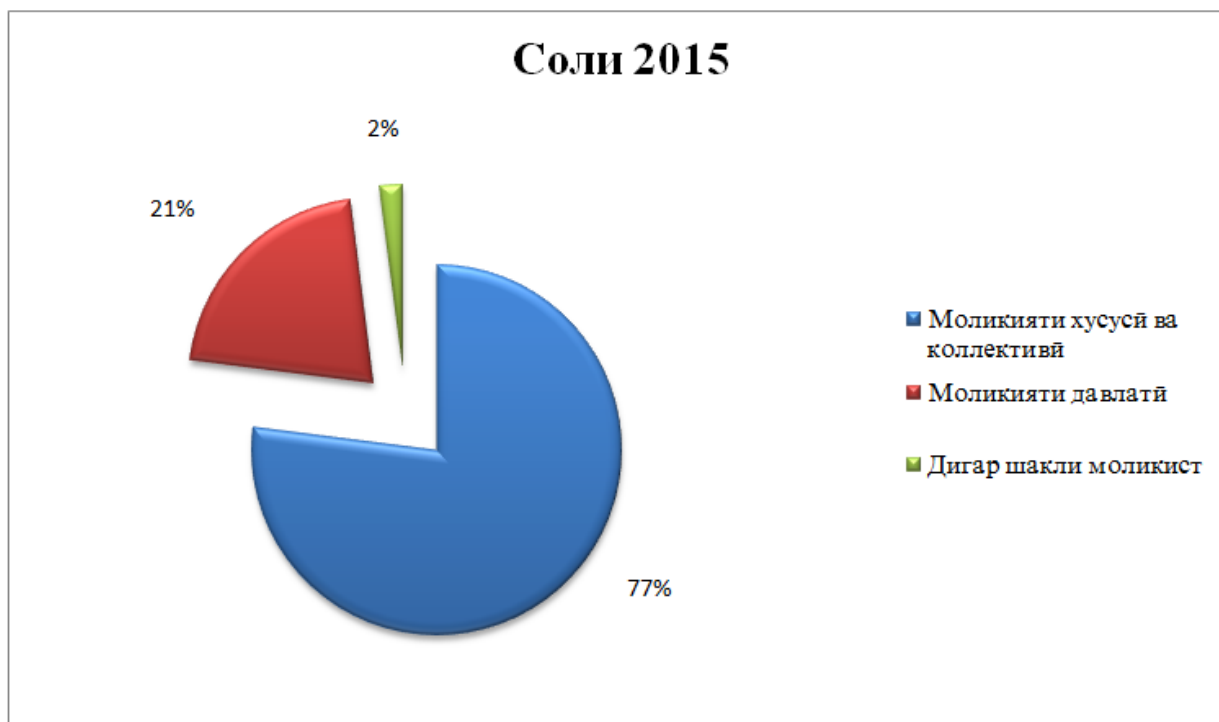
Аз таҳлили рақамҳои дар ҷадвал овардашуда хулоса намудан мумкин аст, ки дар соли 2015 шумораи корхонаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ҳамаи шаклҳои моликият 42358 ададро ташкил намуда аст ва ҳамин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 55636 адад баробар шудааст, ки назар ба соли 2015-ум 31 фоиз зиёд гардидааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки шумораи корхонаҳои хусусӣ ва коллективӣ аз 32507 адад дар соли 2015 то ба 43579 адад дар соли 2023 афзоиш ёфта, дар соли 2023 бахши хусусӣ ва коллективӣ 78,3 фоизи умумии корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил додааст.

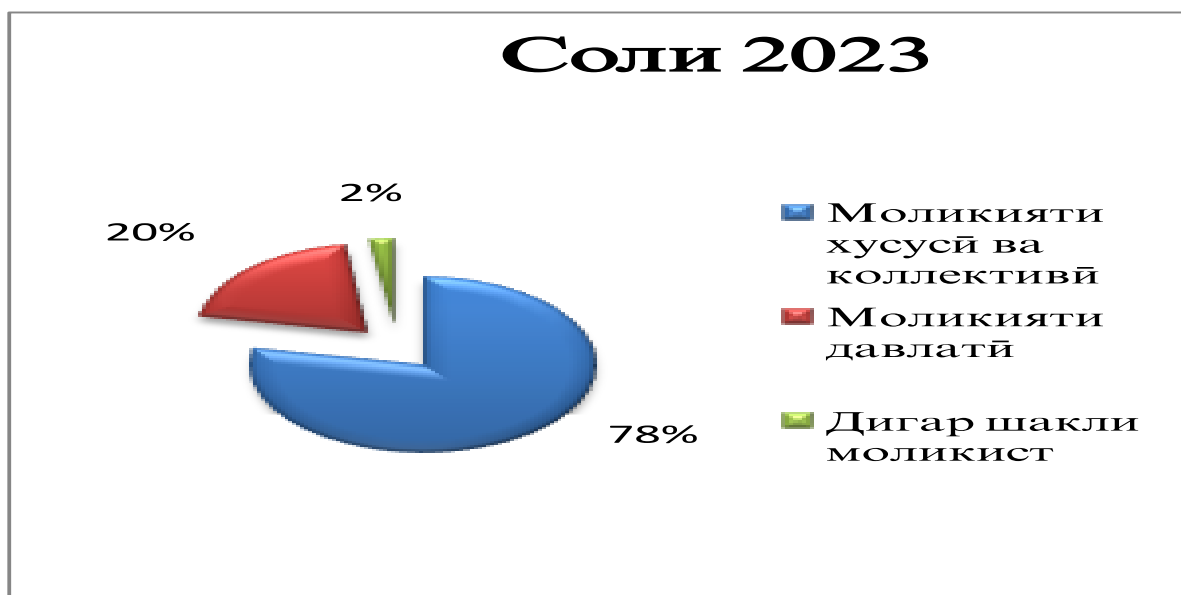
Аз ҷониби дигар ҳиссаи корхонаҳои давлатӣ аз 49 то ба 20% кам гардида, (диаграммаи 2.3) дар соли 2022 нисбат ба соли 1991 шумораи корхонаҳои хусусӣ ва коллективӣ 52% афзоиш ёфтааст.

Аз нуктаи назари мо, ҳақ ба ҷониби Э.Де. Сото буда, мушкилоти фаъолияти ғайрисамараноки иншооти хусусишудаи мамлакат бештар ба роҳандозии механизмҳои мушаххаси таъминкунандаи фаъолияти онҳо вобаста мебошад.

Ҳангоми гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои зиёде арзи ҳастӣ доштанд, ки ҳалли таъҷилиро талаб менамуд. Сабабҳои объективии онҳо асосан ба шароити солҳои аввали истиқлолият, ҷанги шаҳрвандии таҳмиلى, муҳолифати қонуниятҳои иқтисоди нақшавӣ ва иқтисоди бозорӣ, набудани таҷрибаи кофии фаъолият дар шароити бозорӣ, ноустувории вазъи молиявӣ асрорӣ, хусусан кашолёбии ба муомилот баровардани пули миллий. муддати муайян арзи ҳастӣ кардани монополияи давлатӣ, содирот ва иҷборан табодул гардидани асҳори хориҷӣ аз муомилоти савдои беруна ба асҳори миллии ноустувор вобаста мебошанд.

Диаграммаи 2.3. - Таҳлили муқоисавии фаъолияти субъектҳои хоҷагидор аз рӯи моликият (солҳои 2015 ва 2023)





Сарчашма: ҳисоби муаллиф тибқи «мачмуаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон» [10,12,13].

Ба андешаи мо, таҳлили ҷадвали 2.3 ва диаграммаи 2.3 нишон медиҳад, ки имкониятҳои афзалан экстенсивии рушди иқтисоди миллӣ аз ҳисоби хусусигардониву фаъолсозии иншооти истеҳсолии имконпазир дар марҳалаи анҷомёбӣ қарор дорад.

Бинобар ин, беҳтарсозии шароити мусоиди соҳибкорӣ имкон медиҳад, ки имкониятҳои интензивии рушди иқтисоди миллӣ роҳандозӣ карда шавад.

Ҳамин тариқ таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар тӯли давраи гузариш аз иқтисоди фармонӣ ба иқтисоди бозорӣ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи умумии субъектҳои иқтисодӣ (хусусан хусусӣ) хеле афзоиш ёфтааст. Ин раванд ифодаи самаранокии фаъолияти хусусигардонӣ, рушди соҳибкорӣ ва беҳтаршавии шароити ҳуқуқии ташкил ва пешбурди бизнес мебошад.

Ҳамзамон бо ин афзоиши шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ натиҷаи тадбирҳои дастгириҳои давлатии фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла дар соҳаи кишоварзии мамлакат мебошад. (ҷадвали 2.4).

Ҷадвали 2.4. - Соҳибкорони инфиродӣ ва шумораи умумии онҳо, ки дар миқёси Тоҷикистон амал мекунанд, адад (патент ва шаҳодатнома)

	Ҳама намудҳои соҳибкорони инфиродӣ			
	Шаҳодатнома	Ҳочагиҳои деҳқонӣ	Патент	Ҳамагӣ
Ҳама намудҳои соҳибкорони инфиродӣ				
2015	56206	98368	189075	343649
2020	82388	171691	338715	592794
2021	86994	179413	360766	627173
2022	91045	186286	377640	654971
2023	95177	192412	328357	686046
2023 / 2015, бо %	169,3	195,6	174,0	199,6
Аз ҷумла шумораи умумии соҳибкорон - ғайриҷағдқунонда				
2015	31352	97122	82784	211348
2020	37264	161370	105401	304041
2021	36637	167000	104241	307878
2022	35749	172108	99405	307262
2023	35669	176524	104270	316463
2023 / 2015, бо %	113,8	181,8	125,9	149,7
Аз ҷумла шумораи умумии соҳибкорон - барҳамдодашуда				
2015	24854	1246	106201	132301
2020	45124	10315	233314	288753
2021	50357	12413	256525	319295
2022	55298	14178	278233	347709
2023	59508	15588	294187	369583
2023 / 2015, бо мар.	2,4 мар.	12,5 мар.	2,8 мар.	2,8 мар.

Сарчашма: [10; 11;12;13]

Таҳлили рақамҳои овардашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки шумораи соҳибкорони инфиродӣ ба қайд гирифташуда (тибқи шаҳодатнома) дар соли 2023 ба 95177 адад баробар гардидааст, ки нисбат ба соли 2015-ум 69,3 Ҷоиз зиёд мебошад. Аз ин шумора соҳибкорони инфиродии бо шаҳодатнома ғайриҷағдқунонда дар соли 2023-ум 35669 ададро ташкил медиҳад, ки нисбат ба соли 2015 - 13,8 Ҷоиз зиёд мебошад. Инчунин, ҳиссаи соҳибкорони инфиродии бо шаҳодатнома ғайриҷағдқунонда нисбат ба шумораи субъектҳои соҳибкории инфиродӣ ба қайд гирифташуда 39,3 Ҷоизро ташкил медиҳад. Шумораи соҳибкории инфиродии барҳамхӯрда (тибқи шаҳодатнома) дар соли 2023 ба 59508 адад расидааст, ки назар ба соли 2015-ум 2,4 маротиба зиёд мебошад. Дар маҷмӯъ, ҳиссаи соҳибкорони барҳамхӯрда нисбати шумораи умумӣ 60,7 Ҷоизро ташкил медиҳад, ки ин раванд ҳеле нигаронқунонда мебошад. Шумораи умумии соҳибкорони инфиродии ба

кайд гирифташуда тибқи шаҳодатнома ва патент фаъолияткунанда дар соли 2023 ба 686046 адад баробар шудааст, ки аз ин шумора 316463 адад ё 46,9 фоизро соҳибкорони инфиродии фаъолияткунанда ва 369583 адад ё 53,1 фоизро соҳибкорони инфиродии барҳамдодашуда ташкил медиҳад. Дар баробари ин, шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар соли 2023 ба 192412 адад баробар шудааст, ки аз ин шумораи хоҷагиҳои деҳқонии фаъолияткунанда ба 176524 адад ва шумораи хоҷагиҳои деҳқонии барҳамдодашуда ба 15888 адад рост меояд.

Аз ҷониби дигар, таҳлили фаъолияти намудҳои соҳибкории инфиродӣ нишон медиҳад, ки дар умум 316463 адад соҳибкорони инфиродӣ дар соли 2023 фаъолият дошта, 369583 соҳибкори инфиродӣ фаъолияти худро барҳам додааст, яъне дар ин давра аз шумораи умумии соҳибкорони бақайдгирифташуда 53,9 фоиз фаъолияти худро барҳам додаанд[13].

Таҳлили фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар миқёси ҷумҳурӣ ва миқдори субъектҳои хоҷагидори фаъолияткунанда дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва шаҳру ноҳияҳо дар соли 2022 муайян намуд, ки дар вилояти Хатлон аз шумораи умумии субъектҳои соҳибкории инфиродии бақайдгирифташуда 43,4%, дар вилояти Суғд 51,1%, шару ноҳияҳои тобеи марказ 54,0%, ВМКБ 58,0% ва шаҳри Душанбе 69,9% барҳам дода шудааст.

Ҳамин тавр, соли 2023 дар ҷумҳурӣ 369583 субъекти соҳибкории инфиродӣ барҳамхӯрдааст, ки аз он ба вилояти Хатлон 22,1%, вилояти Суғд 33,8%, ноҳияҳои тобеи марказ 18,5 %, ВМКБ 2,3 % ва шаҳри Душанбе 23,4% рост меояд.

Таҳлили сохтори субъектҳои соҳибкории инфиродии амалкунанда нишон медиҳад, қисмати асосии онро хоҷагиҳои деҳқонӣ ва соҳибкоронии инфиродӣ тибқи патент ташкил дода, тамоюли зиёдшавӣ ба мушоҳида мерасад (ҷадвали 2.4).

Таҳлили рақамҳои дар ҷадвали 2,4 зикршуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар ташкили фаъолияти соҳибкорӣ, хусусан дар соҳаи кишоварзӣ ва

хоҷагиҳои кишоварзӣ саҳми соҳибкории хурд хеле ҷолиб ва назаррас мебошад. Ин гурӯҳҳо бо фаъолиятҳои худ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, аз ҷумла дар соҳаи кишоварзӣ, хусусан таъмини амнияти озуқавории миллӣ ва устувории бозори меҳнат саҳми боарзиш гузоштаанд. Ба андешаи мо, ин ҳолати таҳлилшуда ба ҳадафи чоруми «Стратегии мамлакат – саноатикунони босуръат» ҷавобгӯй нестанд..

Бояд тазакурдод, ки рушди соҳибкории хурду миёна омили ташаккул ва рушди табақаи миёнаи аҳоли ва болоравии устувори иқтисоди миллӣ ба ҳисоб рафта зарур аст, ки ин мушкилоти мавҷуда сари вақт чораҷӯӣ карда шавад.

Хусусан, дар робита ба дастгирии рушди соҳибкорӣ механизми маблағгузориҳо ва фармоишҳои давлатӣ бояд таҳия ва амалӣ карда шаванд. Инчунин мушкилоту масъалаҳои фаъолият ва рушди бахши хусусӣ бояд мавриди чораҷӯии сари вақтӣ қарор дода шавад .

Ба андешаи мо, соддаву осон кардани дастрасии маблағҳои қарзӣ, додани сабукиҳои андозӣ, бартарафсозии монеаҳои маъмуриву сунъӣ, роҳандозии васеи шарикии давлат ва бахши хусусӣ аз ҷумлаи самтҳои муҳими таъминкунандаи рушди фаъолияти соҳибкорӣ мебошанд.

Таҳлили шумораи корхонаю ташкилотҳои шахсони ҳуқуқӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бақайдгирифташуда нишон дод, ки дар давоми солҳои 2015-2023 аз ҷиҳати шумора дар ҳамаи минтақаҳои мамлакат ва дар маҷмӯъ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз 1,3 маротиба зиёд гардидааст (ҷадвали 2.5).

Мувофиқи сарчашма ва таҳлили маълумоти омӯрӣ нишон медиҳад, ки аз шумораи умумии субъектҳои соҳибкории инфироди, ки дар кишвар фаъолият кунанда: 3,8% ба ВМКБ, 28,1% ба вилояти Хатлон; 25,8% ба вилояти Суғд; 26,6% ва 3. Душанбе ва 15,7% ба шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ рост меояд.

Чадвали 2.5. - Таҳлили шумораи корхонаю ташкилотҳо (шахсони ҳуқуқӣ) дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон

Минтақаҳо	Солҳо				Амалкунанда, 2023	2023 нисбат ба соли 2015 %.
	2015	2020	2022	2023		
Ҳамагӣ	42358	47639	52134	55636	33228	131.
ВМКБ	1724	1870	2015	2110	1542	122.
Вилояти Хатлон	12350	14021	14820	15625	9087	126.
Вилояти Суғд	10328	12187	13228	14353	9928	139.
ш.Душанбе	10860	11708	13886	14792	7310	136.
НТҚ	7096	7853	8185	8756	5361	123.

Сарчашма: [11,12,13]

Бояд қайд кард, ки баъди пошхӯрии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ корхонаҳои азими саноатӣ маъмулан муфлис гардида, бештар коргоҳу корхонаҳои хурду миёна арзи ҳастӣ кардаанд. Аз ҷониби дигар гузариш ба иқтисоди бозорӣ ва фароҳамсозии заминаҳои фаъолияти моликияти хусусӣ ба соҳибкорон имконият фароҳам овард, ки фаъолияти худро тақвият бахшанд.

Вале, ба андешаи мо раванди ташаккул ва рушди бахши хусусӣ то ҳанӯз ба ҳадафҳои рушди дарозмуддати иқтисоди миллӣ ҷавобгӯӣ намебошад.

Таҳлилҳо собит менамоянд, ҳолати мазкур аввалан ба таъсири бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ иқтисодӣ ва сониян ба омилҳои иқтисоди пинҳонӣ робита дорад.

Омӯзиши сарчашмаҳои гуногун нишон медиҳанд, ки бисёр субъектҳои соҳибкорӣ бо мушкилоти ҷиддии зерин рӯ ба рӯ мешаванд: надониستاني талаботи низоми андозбандӣ; надоштани муҳосиботи доруст; воситаҳои муносири идоракунӣ; усулҳои дурусти таҳияи стратегияи рушд ва маркетинг; инчунин ба қоидаҳои муколамаи байни давлат ва бахши хусусӣ. Ин ҳолатҳо метавонад боиси муфлисшавӣ ва барҳам хӯрдани фаъолияти онҳо гардад.

Таҳлили маълумоти омӯрӣ нишон медиҳад, ки ба ҳолати 1 январи соли 2023 мувофиқи феҳристи ягонаи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 686046 субъекти соҳибкории инфиродӣ фаъолият доранд. Аз ҷунин 95177 бо

шаҳодатнома, 192412 хочагии деҳқонӣ, 328357 субъекти соҳибкорӣ бо патент ва 70100 бо шартҳои махсус мебошанд [13].

Бинобар ин, нишондиҳандаҳои таъсисёбӣ ва фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ нисбат ба шумораи умумии аҳолии мамлакат дар муқоиса ба кишварҳои дигар, инчунин бунёди коргоҳу корхонаҳои нави истеҳсоли ва барҳамхӯрии субъектҳои хочагидор аз ҷумлаи масъалаҳои таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ дар самти саноатикунории босуръат, таъмини ҷойҳои нави корӣ ва ҳалли масъалаи шуғли пурмаҳсул мубрам боқӣ мемонанд.

Аз ҷониби дигар, таҳлилҳои овардашуда доир ба шумораи шахсони ҳуқуқии баҳши хусусӣ бо иштироки сармояи дохилию хориҷӣ фаъолиятдоштан гувоҳӣ медиҳанд, ки ба ҳар як 1000 нафари аҳолии мамлакат 1,9 субъект рост меояд ва шумораи субъектҳои соҳибкории инфиродии амалкунанда ба ҳар як 1000 нафар аҳолии мамлакат 31,7 субъект ва дар маҷмӯъ, субъектҳои соҳибкорӣ ба ҳар як 1000 нафар аҳолии Тоҷикистон 33,7 адад мебошад.

Ба андешаи мо, ба ҳар як 1000 нафар аҳолии мамлакат 1,9 субъекти шахсони ҳуқуқии баҳши хусусӣ ва бо иштироки сармояи хориҷӣ фаъолият дошта, ба ҳадафҳои рушди устувор ва саноатикунории босуръат ҷавобгӯй намебошанд.

Дар маҷмӯъ, тамоюлҳои таъсисёбиву барҳамхӯрии субъектҳои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз номукаммалии фазои пешбурди соҳибкорӣ шаҳодат медиҳад. Бинобар ин, зарур аст, ки ислоҳоти иқтисодӣ дар самти беҳтарсозии фазои соҳибкориву сармоягузорӣ боз ҳам тақвият дода шавад. Инчунин, мушкилоту монеаҳои мавҷуда, хусусан самаранокии низоми андозбандӣ аз лиҳози мусоидат ба фаъолияти соҳибкорӣ бори дигар таҷдиди назар карда шавад.

Инчунин, ба андешаи мо, ҳифзаи манфиатҳои соҳибкорону сармоягузoron дар дохил ва хориҷи мамлакат омили ҳавасмандсозандаи рушди соҳибкориву сармоягузорӣ хоҳад шуд.

Таҳлили муқоисавии маҳзани маълумоти оморӣ СММ оид ба ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷонибаи кишварҳо дар самти мусоидат ва ҳифзи мутақобилаи сармоягузорӣ нишон дод, ки яке аз масъалаҳои мавҷуда роҳандозии васеи ҳамкориҳои мутақобила ва амалисозии созишномаҳои баимзорасида мебошад (ҷадвали 2.6).

Ҷадвали 2.6. Созишномаҳои байниҳукуматӣ дучониба дар бораи мусоидат ва ҳифзи мутақобилаи сармоягузорӣ (BITs) ва Шартномаҳо бо муқаррароти сармоягузорӣ (TIPs)

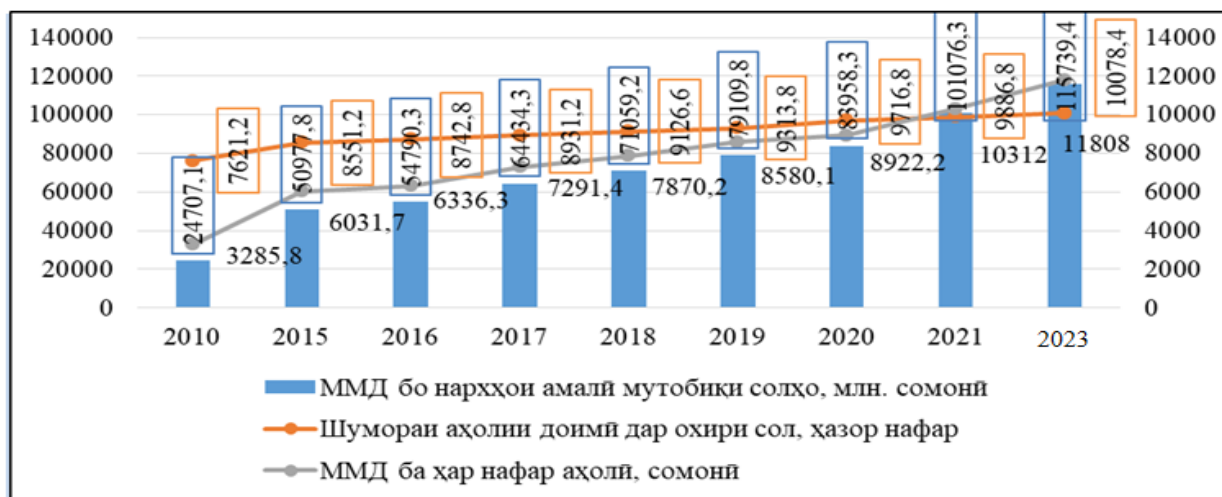
	ДАВЛАТҲО	BITs		TIPs	
	Давлатои Осиёи Марказӣ				
		Имзо	Амалкунанда	имзо	амалкунанда
1.	Тоҷикистон	44	31	8	7
2.	ӯзбекистон	59	55	5	4
3.	Қазоқистон	54	47	19	16
4.	Қирғизистон	39	31	11	8
5.	Туркманистон	30	26	7	5
	Дигар давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил				
5.	Россия	86	66	9	7
6.	Белорусия	75	64	12	8
7.	Озарбойҷон	50	44	5	3
8.	Арманистон	44	42	10	8
	Панҷгонаи пешсафи давлатҳои ҷаҳон				
1.	Хитой	149	130	32	30
2.	Туркия	140	99	26	23
3.	Швейтсария	129	126	44	40
4.	Олмон	120	114	82	66
5.	Аморати Муттаҳидаи Араб	120	76	34	17

Сарчашма: Таҳияи муаллиф тибқи: Investment Policy Hub // [https:// investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/by-economy](https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/by-economy).

Дар ин ҷода А. Хайек барҳақ зикр намудааст, ки соҳибкорӣ ин ҷустуҷӯи имкониятҳои нави иқтисодӣ ва тавсифи рафтор дар шароити рақобати баланди бозорӣ аст, ки дар он пуркуваттаринҳо ғолиб мешаванд. Мавҷуд набудани руҳияи соҳибкорӣ дар бисёр кишварҳо хусусияти тавлидии истиқоматкунандагони он набуда, балки натиҷаи маҳдудиятҳо аз ҷониби институту урфиятҳои мавҷуда мебошад [170].

Аз ин нуктаи назар, заминаҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва асосҳои институтсионалии дастгирии рушди соҳибкорӣ дар робита ба фароҳамсозии инфрасохтори мусоидаткунанда бояд ҳамаҷониба мукамал карда шавад.

Диаграммаи 2.4. - Тамоюлҳои рушди ММД, афзоиши аҳоли ва ММД ба ҳар нафар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон



Сарчашма: [10,12,13].

Аз таҳлили рақамҳои диаграмма мушоҳида мегардад, ки ислоҳоти иқтисоди мамлакат то андозае барои фаъолияти субъҳои хоҷагидор ва пешрафти соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва руши нишондиҳаҳои маҷмӯи маҳсулоти дохилии мамлакат то андозае таъмин гардида истодааст. Вале дар робита ба афзоиши табиӣ аҳоли ва захираҳои меҳнатӣ масъалаи ташкили ҷойҳои нави корӣ то ҳол қонеъкунанда намебошад.

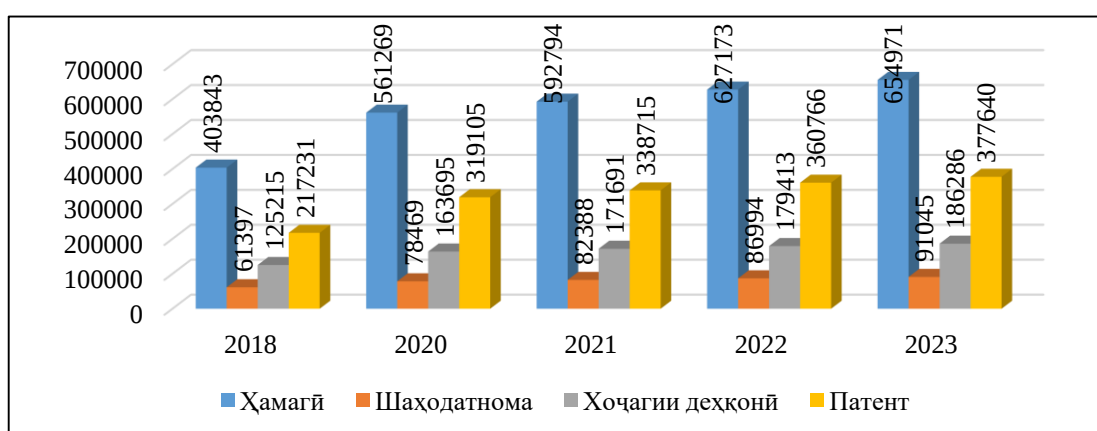
Дар ин ҷода имконияту захираҳои истифоданашуда то ҳанӯз хеле зиёд мебошанд. Маҳз, фазои мусоиди соҳибкорӣ метавонад неру ва имкониятҳои соҳибкоронро бештар ба иқтисоди миллӣ ҷалб намояд. Ба андешаи мо динамикаи ташкил, фаъолият ва барҳамхӯрии соҳибкориҳои хурду миёна ҳамчун барометр аз мусоидии фазои соҳибкорӣ гувоҳи медиҳад.

Таҳлилҳо собит менамоянд, ки дар соли 2018 шумораи соҳибкорони инфиродии бақайдгирифташуда ҳамагӣ ба 403843 адад баробар шуда, аз он 270091 субъект (ё 55,7%) амалан фаъолият доштаанд. Аз ҷумла, 61397

субъект тибқи шаҳодатнома, 125215 хоҷагии деҳқонӣ ва 217231 соҳибкорони инфиродӣ тавассути патент фаъолият намудаанд.

Ҳамин тавр, дар соли 2021 шумораи соҳибкорони инфиродии бақайдгирифташуда ҳамагӣ ба 592794 адад баробар шуда, аз он беш 304,0 ҳазор субъект (ё наздик ба 51,3%) амалан фаъолият доштааст. Аз ҷумла, 32096 субъект тибқи шаҳодатнома, 142044 хоҷагии деҳқонӣ ва 95951 соҳибкорони инфиродӣ тавассути патент фаъолият намудаанд. (Диаграммаи 2.5)

Диаграммаи 2.5. -Шумораи соҳибкорони инфиродии бақайдгирифташуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, адад



Сарчашма: [10,12,13].

Дар асоси маълумоти оморӣ диаграммаи 2.5 мушоҳида карда мешавад, соли 2023 шумораи соҳибкорони инфиродии бақайдгирифташуда ҳамагӣ ба 654971 адад баробар шуда, аз он беш 307262 субъект (ё наздик ба 46,9%) амалан фаъолият доранд.

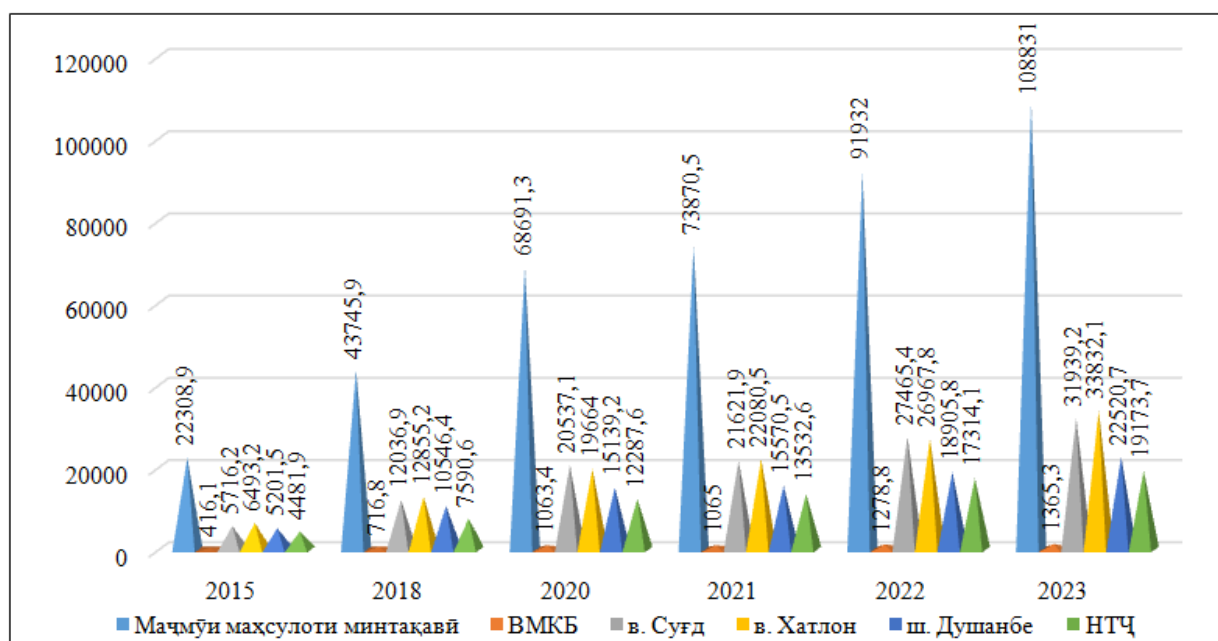
Аз ҷумла, 91045 субъект тибқи шаҳодатнома, 186286 хоҷагии деҳқонӣ ва 377640 соҳибкорони инфиродӣ тавассути патент фаъолият намудаанд. Ин тамоюли тағйирёбӣ дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ (ҳам шахси ҳуқуқӣ ва ҳам соҳибкорӣ инфиродӣ) аз он далолат медиҳад. Бо дастгириҳои пайвастаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сол то сол фазои мусоиди соҳибкорӣ барои ташкили фаъолияти соҳибкорӣ рӯ ба беҳбудӣ ниҳодааст.

Таҳлили таносуби субъектҳои амалкунанда тибқи шаҳодатнома нишон медиҳад, ки дар соли 2018 ва дар соли 2023 мутаносибан 45,6% ва 39,2% субъектҳои бақайдгирифташуда амалан фаъолият бурдаанд.

Тибқи патент таҳлили фаъолияти соҳибкорӣ собит менамояд, ки дар ин давра аз шумораи умумии соҳибкорӣ тибқи патент, 31,1 % дар соли 2018 ва наздик ба 26,3% дар соли 2023 фаъолият намудаанд. Вале дар ин давра шумораи патентҳои бақайдгирифташуда аз 338,7 ҳазор то ба 268,9 ҳазор кам гардида, миқдори соҳибкорони воқеан амалкунанда аз 105,4 ҳазор то ба 95,9 ҳазор кам гардидааст.

Бо вуҷуди ин, бо тавачҷуҳ ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан дар минтақаҳои кишвар, маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ ҳар сол ба таври назаррас афзоиш ёфта истодааст. (диаграммаи 2.6)

Диаграммаи 2.6. Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ барои солҳои 2015-2023



Сарчашма: [11,12,13]

Ҳангоми таҳқиқ маълум гардид, ки тамоюли рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир натиҷаҳои назаррасро соҳиб шудааст. Ин пеш аз ҳама аз муҳити фазои муосиди соҳибкорӣ, яъне тақмил ва ташаккули заминаи ҳуқуқӣ гувоҳӣ медиҳад. Дар натиҷаи тадқиқот маълум мегардад, ки ба ҳолати 1 январи соли 2024 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

316463 субъекти соҳибкориин инфиродӣ фаъолият дошта, аз он 35669 бо шаҳодатнома, 176524 хоҷагии деҳқонӣ ва 46966 субъекти соҳибкорӣ бо патент ва 57304 соҳибкорӣ бо шартҳои махсус 104 241 мебошанд.

Ин нишондиҳандаҳо тамоюли рушд доранд ва соҳибкорон дар татбиқи ҳадафҳои стратегӣ, бахусус саноатикунони кишвар ҳиссаи назаррас хоҳанд гузошт. Таҳлил ва баррасии рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар ислохотҳои амалинамудаи ҳукумати мамлакат боиси зиёдшавии шумораи субъектҳои соҳибкорӣ, васеъ шудани доираи фаъолияти онҳо ва дар маҷмӯъ рушди нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ гардида истодааст.

Дар баробари ин, мушкилоту масъалаҳои ҳалталаби монеаи рушди соҳибкорию сармоягузорӣ то ҳол мубрам боқи мебошанд. Зеро ҳамасола барҳамхурии шумораи зиёди субъектҳои соҳибкорӣ, хусусан шахсони ҳуқуқӣ водор месозад, ки сабабу омилҳои онро омӯхта, тадбирҳои мушаххас роҳандозӣ карда шавад.

Ба андешаи мо, боз ҳам сабук кардани сарбориҳои андозӣ, пешгирии иқтисоди ғайрирасмӣ ва тақвияти ҳамкориҳои давлат ва баҳши хусусӣ аз ҷумлаи самтҳои муҳим ба ҳисоб мераванд.

Дар маҷмӯъ, фароҳамзозии шароити мусоиди фаъолият имкон медиҳад, ки нишондиҳандаҳои фаъолияти соҳибкорӣ бамаротиб зиёд гардида, чиҳати расидан ба ҳадафҳои стратегии рушди иқтисоди миллӣ, аз ҷумла саноатикунони босуръат, таъмини шуғли пурмаҳсул ва ҳалли дигар масъалаҳои иҷтимоӣ мусоидат намояд.

2.2. Арзёбии ташаккули асосҳои институтсионалии рушди бахши хусусӣ

Таҳлили масъалаҳо ва мушкилоти рушди бахши хусусӣ, ба вижа дар соҳаҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ, нишон медиҳад, ки дар шароити рақобати глобалӣ ва минтақавӣ, барои рушд ё натиҷаҳои муваффақи фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳар як кишвар, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, на танҳо фароҳам овардани зерсохтори мувофиқ, балки ташкили институтҳои самаранок ва таъсири онҳо низ нақши муҳим ва калидӣ доранд.

Аз нигоҳи назарияҳои институтсионалии рушд мафҳуми институт асоси равишҳои институтсионалиро ташаккул дода, ду ҷанба, яъне меъёрҳо, урфу одатҳои ахлоқии ҷомеа, меъёрҳо ва низоми муносибатҳои дар шакли қоидаву қонунҳо муқарраргардидаро дарбар мегирад.

Дар робита ба назарияи мазкур ва таҷрибаи муосир барои рушди соҳибкорӣ фароҳамсозии қоидаву қонунҳои мусоиди фаъолият нақши калидӣ дошта, дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон гуногуншакли моликият ва моликияти хусусӣ эътироф гардида, дигар қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ аз ин муқаррароти конститусионӣ сарчашма мегиранд.

Барҳақ зикр гардидааст, ки равиши институтсионалӣ институтҳоро ҳамчун омилҳои асосии (фундаменталии) фаъолияти низоми иқтисодӣ муайян менамояд, ки онҳо сохтори ҷолибу ҳавасмандсозандаи ҳамкориҳои мутақобилаи инсониро дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёту фаъолият ташаккул медиҳанд. Институтҳо қоидаҳои расмӣ дар намуди конститутсия, қонунҳо ва маҳдудиятҳои ғайрирасмӣ дар давраи рушди таърихӣ дар шакли анъана, урфу одат ва меъёрҳои ахлоқӣ ба вучудомадаро дарбар мегиранд[199].

Дар адабиёти иқтисодӣ зикр мегардад, ки «аҳамияти институтҳо зимни мушаххассозии рафтори агентҳои иқтисодӣ ва таъсири онҳо барои қабули қарорҳо, баррасии ташкилот ҳамчун низоми дорои сохтори дохилии манфиатҳо, муқоисаи вариантҳои дигари институтсионалии монанд ба яқдигар ҳамчун махсусиятҳои асосӣ ба ҳисоб мераванд»[35].

Аз нуктаи назари Д. Норт «...институтҳо – ин қоидаҳо ва механизмҳои таъминкунандаи иҷрои онҳо ва меъёрҳои ахлоқие, ки сохтори робитаи мутақобилаи такрорёбандаи байни одамонро муайян менамоянд»[126].

Ба андешаи мо, қоидаву қонунҳо аз як ҷониб ва анъанаву меъёрҳои ахлоқии ҷомеа аз ҷониби дигар фазои институтсионалии рушди иқтисодиро муайян менамоянд. Мушкилоти аксари давлатҳои рушдёбанда, махсусан дар кишварҳои дар ҳоли табодул аз сохтори нақшавии даврони Шӯравӣ ба иқтисоди озоду кушод қарордошта дар он зухур меёбад, ки зимни амалисозии ислоҳот ба махсусиятҳои фароҳамсозии фазои институтсионалӣ ва ҳудуди ризоияти манфиатҳои давлат, ҷомеа ва бахши хусусӣ таваҷҷуҳи хоса дода намешавад. Аз ҷумла, таҳияи қоидаҳои ғайриқонунии иқтисодӣ бо дарназардошти маҳдудиятҳои буҷети давлатӣ ва таъмини уҳдадорихои иҷтимоии давлат, доираи ғайриқонуният ва манфиатҳои рушди соҳибкориро маҳдуд намуда, фазои номусоиди соҳибкориро ба вучуд меорад. Дар натиҷа барномаву нақшаҳои рушди соҳибкориро сармоягузорӣ ва иттизории пайдошавии сарчашмаҳои нави буҷети давлатӣ амалинашаванда боқӣ мемонад.

Тавре ки зикр мегардад, фазои институтсионалӣ хусусияти муҳимтарин барои соҳибкорӣ дар иқтисоди дорои захираҳои истеҳсоли махсуб меёбад[144].

Тибқи адабиётҳои гуногуни илмӣ махсусан институтҳо дастрасии соҳибкдоронро ба захираҳои қалидӣ ва сатҳи ҳавасмандсозии онҳо ва дар натиҷа интиҳоби шакли истеҳсоли ва ё ғайриистеҳсолии ҳамкорихои мутақобаларо муайян менамояд[125].

Масалан, таҳлили рушди Кореяи Ҷанубӣ нишон медиҳад, ки дар шароити норасоии захираҳои ашёи хоми дохилӣ ва сармоя (дар давраи баъди Ҷанги дуҷониби ҷаҳон) таъя ба саводноксозии аҳоли ва роҳандозии механизмҳои самараноки институтсионалӣ инфрасохтори муосир бунёд гардида, пешравиҳои иқтисодиро ноил гардидааст. Дар натиҷа эътимоди сармоягуздорони хориҷӣ зиёд гардида, мустақиман ва ё ғайримустақим ҳамаи

карзҳо ба Ҳукумати Корея пешниҳод гардиданд, ки онҳо ба соҳаҳои интихобӣ бо меъёрҳои Ҳукумати пастарин рағбат карда шудаанд[131].

Дар ин замина М.Портер барҳақ қайд намудааст, ки ҳолати Корея шаҳодати кушоди он аст, ки барои ноилшавии муваффақияти байналмилалӣ дар соҳаҳои сармояталаб ба барзиёдҳои сармоя зарурат намебошад, агар механизмҳои имконпазири институтсионалии рағбатсозандаи сармояи нақд ба ҳадафи сармоягузориҳои маҳсулноқ мавҷуд бошад[131].

Ҷадвали 2.7. Давраи якуми ислоҳоти иқтисодӣ оид ба фароҳамсозии фазои соҳибкорӣ сармоягузорӣ

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои барномавӣ	Давраи якум, солҳои 1994 - 2006
	Қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994
	Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чораҳои аввалиндараҷа оид ба тавсеаи дигаргунсозии иқтисодӣ ва суръатбахшии гузариш ба муносибатҳои бозорӣ», аз 3 декабри соли 1994, №8
	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими ва назорати асҳор», аз 4 ноябри соли 1995, № 112
	Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодсозии савдои берунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 27 июни соли 1995 № 261
	Барномаи дигаргунсозии иқтисодии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 9 ноябри соли 1995, №673
	Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодсозии амалиётҳои асҳорӣ ва содиротӣ», аз 24 феввали соли 1996, №424
	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 10 майи соли 2002, №46
	Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ, аз 19 июни соли 2002, №666
	Барномаи давлатии дастгирии соҳибкорӣ барои солҳои 2002-2005 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 1 октябри соли 2002, №384
	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият», аз 17 майи соли 2004, № 37
	«Концепсияи рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015» аз 3 декабри соли 2004, №469
	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санҷишҳои фаъолияти субъектҳои хоҷагидор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 28 июли соли 2006, № 194

Сарчашма: таҳияи муаллиф тибқи сарчашмаҳои дар ҷадвал зикр шуда.

Бо дарназардошти нақши созандаи соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон концепсия, стратегияву барномаҳои давлатӣ ва як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқии фароҳамсозандаи фазои мусоиди соҳибкорӣ қабул ва амалӣ гардида истодаанд. Дар робита ба ин, раванди ислоҳоти иқтисодӣ ва ташаккули фазои мусоиди соҳибкорию сармоягузорӣ дар Тоҷикистонро метавон ба се давраи асосӣ ҷудо намуд [65,169].

Дар ин марҳала Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Аъзои Маҷлиси Миллӣ ва вакилони Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.04.2001 самтҳои муҳимтарини ислоҳот доир ба фароҳамсозии шароити рушди соҳибкорию сармоягузорӣ ва таъмини пешрафти босуботи иқтисодиро бо таври зайл баён намудаанд:.

➤ такмили низоми идоракунии умуман ва низоми идораи давлатӣ, фароҳам овардани шароит барои ҷалби сармоягузорӣ бо мақсади рушди бахши хусусӣ ва баланд бардоштани самараи хусусигардонӣ, густариши ислоҳоти бонкӣ ва суръат бахшидан ба ислоҳоти бахши инфраструктура, ҳалли масъалаҳои солимгардонии низоми молиявӣ;

➤ фазои мусоид барои маблағгузориҳои хориҷӣ, муҳайёсозии инфраструктураи тараққиқардаи иборат аз шабакаи васеи роҳҳо, алоқа, телекоммуникатсия, энергетика, обрасонӣ, сатҳи баланди маориф ва тандурустӣ;

➤ таъмини шуғли аҳоли бо роҳи ташкили ҷойҳои нави кор, амалисозии ислоҳоти куллии корхонаҳо ва фароҳам овардани шароити мусоидро барои рушди бахши хусусӣ, эҳёи саноат тавассути амалӣ сохтани реструктуризатсияи корхонаҳо, ҳуқуқ ба моликият ва тағйироти дахлдори тадбирҳои ҳавасмандӣ, инчунин рушди соҳаи кишоварзӣ ва баланд бардоштани маҳсулнокии соҳа ба ин васила таъмин намудани истиқлолияти озуқавории мамлакат, рушди соҳаҳои нақлиёту энергетика.

Ба андешаи Ф.М. Муқаддасзода дар марҳалаи дууми амалисозии ислоҳот оид ба масъалаҳои муҳайёсозии фазои мусоиди соҳибкорӣ, рушди

истеҳсолот, воридоти техникаву технологияҳои нав маҷмӯи тадбирҳои мушаххас роҳандозӣ карда шудаанд. Аз ҷумла, барои идома додани корҳои ба гузаронидани ислоҳоти давра ба давра ва маҷмӯии қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, навсозии истеҳсолот ва равандҳои технологӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ ва ватанӣ, тақвияти ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ, мукамалсозии низоми қарздиҳӣ ва молиявии дастгирии субъектҳои соҳибкорӣ хурду миёна, пешниҳоди субсидияҳои давлатӣ ва қарзҳои имтиёзнок ба субъектҳои соҳибкорӣ хурду миёна, беҳтар намудани сифат, афзун намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ ва содирот нигаронида шудааст [65,169].

Ҷадвали 2.8. Давраи дуҷуми фароҳамсозии фазои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои барномавӣ	Давраи дуюм, солҳои 2007-2016
	«Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2015» аз 28 июни соли 2007, №704
	«Таъсиси Шӯрои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ» аз 19 декабри соли 2007, №356
	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мораторияи санҷишҳои ҷаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 26 марти соли 2009, №505
	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ», аз 19 майи соли 2009, №508
	«Барномаи беҳбудии фазои соҳибкорӣ - 200 рӯзи ислоҳот, аз 2 июли соли 2009» №386
	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ», аз 25.03.2011, №700
	Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020, аз 30 апрели соли 2012, №201
	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ», соли 2012
	Кодекси андози Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав, аз 1 январи соли 2013

Сарчашма: таҳияи муалиф тибқи сарчашмаҳои дар ҷадвал зикр шуда.

Муҳимтарин махсусияти марҳалаи дуҷуми ташаккулёбӣ ва рушди фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ иборат аз он аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми банақшагириҳои стратегии дарозмудат ва миёнамуҳлат роҳандозӣ карда шудаанд.

Ҳамзамон бо ин, бо иқдом ва роҳбарии бевоситаи Президенти кишвар чихати рушди институтсионалии дастгирии давлатӣ барои фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ, ҳамчунин баррасии амиқи мушкилот ва масъалаҳои мавҷуда ва фароҳам овардани фазои мусоид дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2007 “Шӯрои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ” таъсис дода шудааст ва мақсади он таъмини ҳамкориҳои муассир миёни мақомоти давлатӣ, соҳибкорон ва иттиҳодияҳои онҳо мебошад. Шӯрои мазкур ҳамчун мақомӣ машваратии ҳукумат, масъули таҳия ва амалӣ кардани стратегияи беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ мебошад. [174].

Ҳайати Шӯрои машваратӣ аз намоёндагони ташкилотҳои байналмилалӣ дучониба ва бисёрҷониба, аз ҷумла; сармоягузорони хориҷӣ, соҳибкорони ватанӣ ва иттиҳодияҳои онҳо, инчунин роҳбари Котиботи Шӯрои машваратӣ иборат мебошанд.

Бояд тазакур дод, ки шӯро бо мақсадҳои беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ, ҷалби сармоя ба иқтисодиёт, татбиқи сиёсати пайваставу муттасил ва мутобиқгардонидашудани давлатӣ дар соҳаи фаъолияти сармоягузорӣ ва танзимсозии муколамаи миёни давлат ва бахши хусусӣ таъсис дода шудааст.

Таҳлили фаъолияти Шӯрои машваратӣ нишон медиҳад, ки дар давоми солҳои 2008-2024-ум 23 ҷаласа баргузор гардидааст, ки дар онҳо масъалаҳои калидии рушди соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ мавриди муҳокима қарор гирифта, барои ҳаллу фасли онҳо чораҳои зарурӣ қабул шудаанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ислоҳоти иқтисодӣ ва фароҳамсозии фазои мусоиди соҳибкорӣ марҳалаҳои гуногунро паси сар карда аз соли 2008

дар заминаи таъсиси Шурои мазкур тадричан масъалаҳои ҷойдошта баррасӣ ва ҷорачӯи гардидаанд.

Аз ҷумла, дар ҷаласаи нахустин масъалаҳои зерин мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд:

- кам кардани монеаҳои маъмурӣ ва бюрократӣ, содда кардани расмиёти литсензиякунонӣ, кӯмак ба рушди сайёҳӣ ва осон кардани равандҳои воридот ва содирот, беҳтар кардани нишондиҳандаҳои воридшавии сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон[26];

- афзун намудани ҳаҷми маблағгузориҳо ба лоиҳаҳои тиҷоратӣ, муттаҳидкунии кӯшишҳои донорҳо дар соҳмон ва қорқарди муносибати яғона тибқи мусоидат қардан ба рушди баҳши хусусӣ дар Тоҷикистон[177].

- қор мавзӯҳои нисбатан қартаридоштаи интиҳобӣ қарои дохил қардан ба рӯзномаи ҷаласаи дуҷоми Шуро:

- тақмилдиҳии системаи иҷозатдиҳӣ-танзимқари Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- соддақардони расмиёти ба қайдқари давлатии шахсони ҳуқуқӣ бо роҳи қорӣ қардани системаи «Равзанаи яғона»;

- соддақунии амалиёти воридотӣ-содиротӣ;

- беҳсозӣ ва муносибқардони танзимқунии давлатии соҳибқорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар ҷаласаи дуҷом, масъалаҳои марбут ба низоми иҷозатдиҳӣ ва мараторий ба санҷишҳои фаъолияти соҳибқорӣ муҳокима қардиданд. Дар ҷаласаи сеҷом, лоиҳаи Барномаи «Беҳтар намудани фазои соҳибқорӣ – 200 рӯзи ислоҳот» ва механизми амалисозии он тақдиқ шуд. Дар ҷаласаҳои панҷум ва шашум, нақшаи қорабиниҳои Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарои беҳтар намудани фазои сармояқузорӣ ва индикаторҳои кишвар дар рейтингӣ байналмиллалӣ, тақдиқ қардани Нақшаи қорабиниҳои минбаъдаи Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарои қорӣ қардани технологияҳои иттилоотӣ-равобитӣ (Ҳуқумати электронӣ) ва тақдиқи «Барномаи мақсадноқи давлатӣ қарои тақвият баҳшидани имқоноти

содиротии бахши коркарди мева ва сабзавот барои солҳои 2010-2012» мавриди баррасӣ ва амалисозӣ қарор гирифтааст.

Инчунин дар чаласаҳои 7 ва 8 шӯрои мазкур, масъалаҳои зерин муҳокима шуданд: лоиҳаи «Барномаи беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ дар соҳаи сохтмон барои солҳои 2011-2012», таҳлили конунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Шарикии давлат ва бахши хусусӣ».

Ҳамин тавр дар чаласаҳои 10 то 13 лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санчиши фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ» дар таҳрири нав ва масъалаи ташкили рейтинги кредитии соҳибхотиёрии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин муаррифии лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» дар таҳрири нав, лоиҳаи Нақшаи чорабиниҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани нишондиҳандаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҳисоботи «Пешбурди Соҳибкорӣ»-и Бонки Ҷаҳонӣ бараси шудаанд. Инчунин натиҷаҳои раванди шомилшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конвенсияи Гаага ё худ Конвенсияи Апостил оид ба бекор намудани легализатсияи ҳуҷжатҳои расмӣ хориҷӣ ва ташкили рейтинги кредитии соҳибхотиёрии Тоҷикистон.

Дар чаласаҳои 14-15, масъалаҳои татбиқи «Барномаи дастгирии ташкилотҳои сохтмонӣ барои солҳои 2012-2014», беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ дар соҳаи сохтмон, натиҷаҳои таҳлилҳои рушди бозори такрории қоғазҳои қиматнок ва биржаҳои фондӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин лоиҳаи Нақшаи чорабиниҳо барои беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ дар бахшҳои саноат, дастгирии соҳибкориҳои истеҳсолӣ ва рушди истеҳсолоти миллий ва лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» дар таҳрири нав мавриди муҳокима қарор гирифта, тадбирҳои мушаххас барои фароҳам овардани фазои мусоиди фаъолияти соҳибкорӣ равона шудаанд.

Тибқи арзёбиҳои созмонҳои байналмилалӣ, «Шӯрои машваратӣ як форуми махсус мебошад, ки дар он мушкилоти гуногуни беҳтар кардани шароити фаъолияти соҳибкорӣ дар Тоҷикистон метавонанд ба таври муассир ҳал ва баррасӣ шаванд. Бо таваҷҷуҳ ба таҷрибаи кишварҳои ҳамсоя, дар чаласаҳои, шӯрои мазкур масъалаҳои кам кардани монеаҳои маъмурӣ ва бюрократӣ, содда кардани расмиёти литсензиякунонӣ, кӯмак ба рушди сармоягузорӣ, осон кардани равандҳои воридот ва содирот ва беҳтар кардани нишондиҳандаҳои кишвар дар рейтингҳои байналмилалӣ барои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти Тоҷикистон муҳокима мегарданд»[26].

Чадвали 2.9. Давраи сеюми фароҳамсозии фазои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Санаҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои барномавӣ	Давраи сеюм, солҳои 2016 то ба ҳол:
	«Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2016-2020» аз 28 декабри соли 2016
	«Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030». –Душанбе, 2016
	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мораторий ба санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаи истеҳсолӣ”, аз 21 феввали соли 2018 №1505
	«Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» аз «30» апрели соли 2021, № 168
	Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи эълон намудани мораторий ба ҳама намуди санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ» аз 16 марти соли 2022. - №362
	«Барномаи дастгирии давлатӣ ва рушди бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027, аз 1 марти соли 2023» № 50
	Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи эълон намудани мораторий ба ҳама намуди санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ», 10 январӣ соли 2025. -№915
	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мораторий ба санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ», аз 11 феввали соли 2025

Сарчашма: таҳияи муалиф тибқи сарчашмаҳои дар чадвал зикр шуда.

Тавре ки зикр мегардад, марҳалаи сеюми ислоҳоти иқтисодӣ ва ташаккулёбии фазои мусоиди соҳибкорию сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии

Тоҷикистон давраи солҳои 2016 то ба имрӯзо фарогир буда, дар баробари таҳияи ва қабули Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ва барномаҳои миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои солҳои 2016-2020, 2021-2025), инчунин Барномаи дастгирии давлатӣ ва рушди бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027 қабул ва мавриди амал қарор дорад [65,169].

Президенти кишвар ҳамеша таъкид ба он менамоянд, ки «...дар марҳилаи нави рушди кишвар, кӯшишҳои ҳадафноки ҷалби сармояи хориҷӣ ва беҳтар кардани фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ, бояд асосан ба соҳаҳои истеҳсолоти содиротӣ ва воридотивазкунанда ҷалб карда шаванд. Танҳо иқтисодиёти кишварро рушди соҳибкории истеҳсолӣ таъсиси ҷойҳои нави корӣ, беҳтар шудани сатҳи зиндагии аҳоли ва тақвияти рақобатпазирии иқтисодиёти кишварро таъмин менамояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешрафти соҳибкории истеҳсолӣ чораҳои заруриро амалӣ мекунад, ва дар оянда, ислоҳоти системаи андозбандӣ ва маъмурикунонии иқтисодиёт низ ҳамчун як омили муҳим барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо арзёбӣ мегардад»[178].

Ин натиҷаҳои ноилшудаи бахши хусусӣ ҳамчун муайянкунанда сатҳи самаранокии фазои институтсионалӣ дар маҳалҳо, минтақаҳо ва дар маҷмӯъ дар мамлакатро собит менамояд.

Аз ин нуқтаи назар, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар давоми солҳои 2007-2023 дар раёбандии “Пешбурди соҳибкори”-и Бонки ҷаҳонӣ давлатҳои Сингапур, Зеландияи Нав, Гонконг, ИМА, Англия мавқеи пешсафро доро мебошанд. Дар байни давлатҳое, ки солҳои аввал мавқеи хуб дошта, то ба имрӯз то андозае мавқеи худро коста намудаанд, Канада ва Австралия мебошанд.

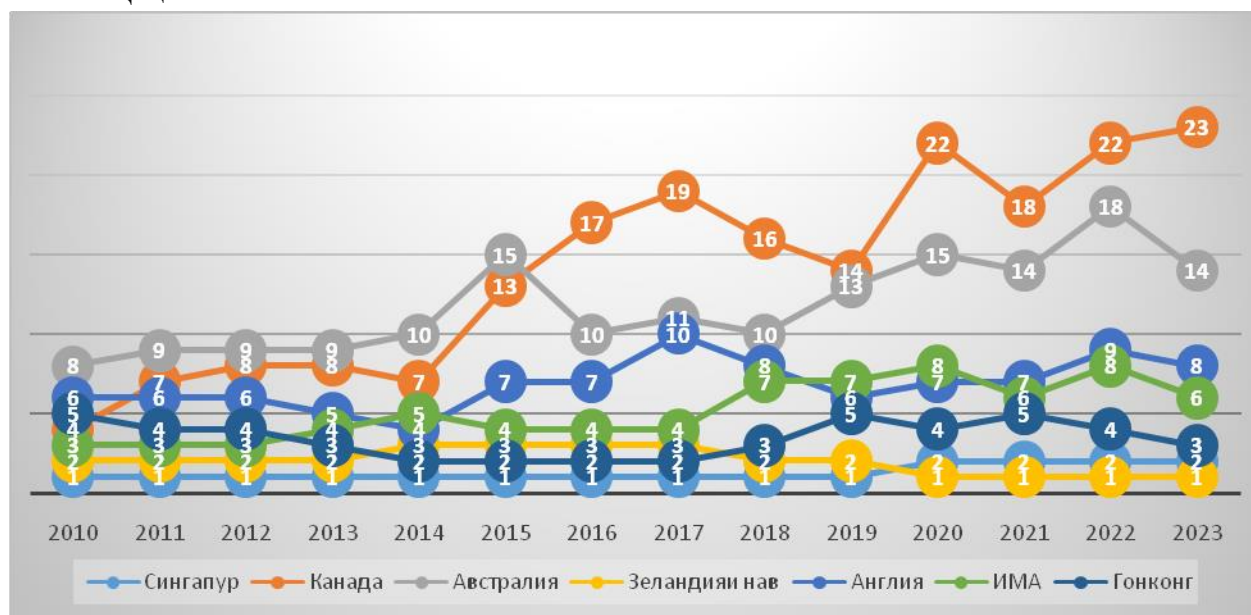
Ҳамин тавр, дар давоми 14 соли охир миқдори давлатҳои дар раёбандии пешбурди соҳибкорӣ фарғишуда аз 175 то ба 190 зиёд гардида, Зеландияи нав ба мақоми аввал ва Сингапур ба ҷойи дуюм гузаштааст. Аз

ҷониби дигар, ИМА аз мақоми 3-юм ба ҷойи 6-ум ва Канада аз ҷойи 6 ба мақоми 23 мавқеи худро тағйир додаанд [52] (диаграммаи 2.10).

Таҳлили арзёбии коршиносони Бонки Умумиҷаҳонӣ оид ба пешбурди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тадриҷан беҳтаршавии мавқеи кишвар дар раёбандиҳои байналмилалӣ собит менамояд.

Аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дастовардҳои назаррас пас аз амалисозии ислоҳоти институтсионалӣ дар нишондиҳандаҳои андозбандӣ, пайваستшавӣ ба шабакаҳои энергетикӣ, бақайдгирии амволи ғайриманқул, таъмини иҷрои қарордодҳо ноил гардидааст. Хусусан дар нишондиҳандаи андозбандӣ мавқеи худро 33 банд боло бурда, аз давлатҳои Ҳиндустон, Египет, Ветнам, Қирғизистон, Парагвай, Бразилия, Панама, Покистон, Никарагуа, Аргентина, Колумбия, Боливия ва ғ. пеш гузаштааст.

Диаграммаи 2.7. - Мавқеи давлатҳо дар раёбандии “Пешбурди соҳибкорӣ”-и Бонки Ҷаҳонӣ.



Сарчашма: [52,53,54,57]

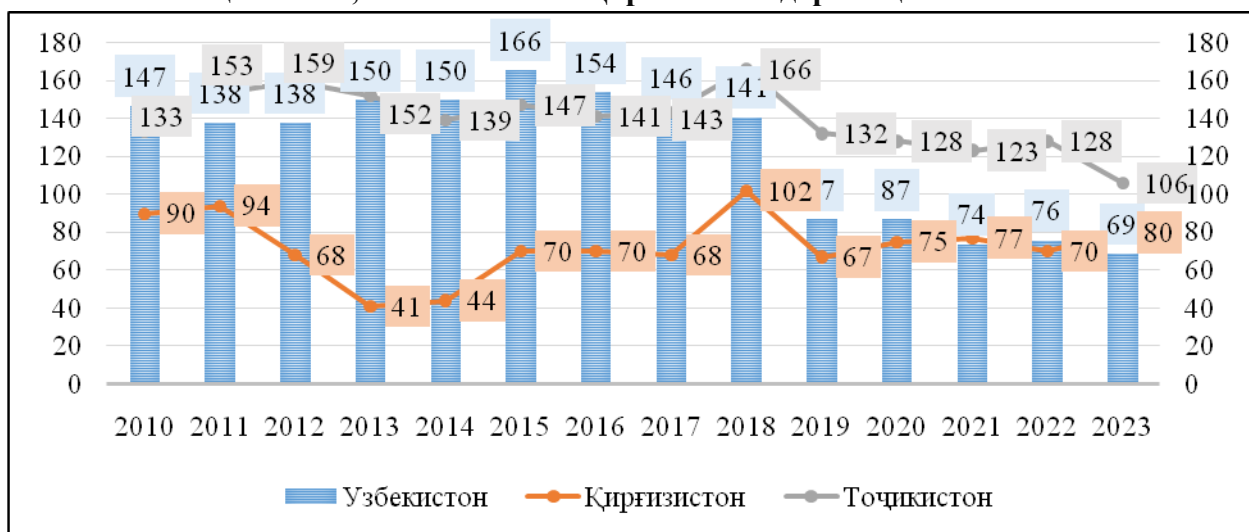
Дар баробари ин, нишондиҳандаҳои бақайдгирии корхона, гирифтани иҷозати сохтмон, гирифтани қарзҳо, ҳимояи ҳуқуқҳои сармоягузори хурд ва савдои байналмилалӣ мавриди ҷорачӯӣ қарор доранд.

Бояд таъкид кард, ки тадқиқоти Бонки умумиҷаҳонӣ оид ба пешбурди соҳибкорӣ арзёбии меъёрҳои ҳуқуқии ба рушди соҳибкорӣ мусоидаткунанда ва инчунин меъёрҳои маҳдудкунандаи рушди онро амалӣ менамояд.

Татқиқоти Бонки умумичаҳонӣ асосан нишондиҳандаҳои миқдории, ки сатҳи мусоидии меъёрҳои ҳуқуқӣ барои фаъолияти соҳибкорӣ ва ҳимояи ҳуқуқҳои моликиятро истифода намуда, имкон медиҳад, ки маълумоти 190 давлати ҷаҳон аз Афғонистон то Зимбабве аз рӯи тағйиротҳои ба мурури вақт муқоиса намояд.

Таҳлили Пешбурди соҳибкорӣ тағйироти меъёрҳои ҳуқуқии нисбат ба корхонаҳои хусусӣ дар 11 соҳаҳои давраи ҳаётиашон татбиқшавандаро (аз қабيلي таъсиси корхона, гирифтани иҷозат барои сохтмон, пайваستшавӣ ба шабакаҳои энергетикӣ, бақайдгирии моликият, гирифтани қарзҳо, ҳимояи сармоягузори хурд, андозбандӣ, савдои байналмилалӣ, таъмини иҷрои қарордодҳо, ҳалли масъалаҳои муфлисшавӣ) ва аз соли 2021 танзими бозори меҳнатро баргузор ва таҳлил менамояд.

Диаграммаи 2.8. Динамикаи нишондиҳандаи пешбурди соҳибкорӣ дар Ҷумҳуриҳои Тоҷикистон, Ўзбекистон ва Қирғизистон дар солҳои 2010-2023



Сарчашма: [54,57]

Ҳамзамон бо ин, рақамҳои “Пешбурди соҳибкорӣ” барои соли оянда, дар давоми нимсолаи аввали соли пешин ҷамъоварӣ ва таҳлил мегарданд ва бисёр ҳолатҳои давоми сол ба вуқӯъ омадаро метавонад фарогир набошад.

Ба андешаи мо, беҳтаршавии нишондиҳандаҳои пешбурди соҳибкорӣ дар баробари рушди маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ бояд ба беҳтаршавии вазъи сохтори савдои берунаи мамлакат мусоидат намояд. Аз ин нуқтаи назар, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки гардиши савдои берунаи Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар соли 2018 ба 4223 млн. долл. ИМА, аз ҷумла содирот ба 1073 млн. долл. ИМА ва воридот ба 3151 млн. долл. ИМА баробар гардида, дар соли 2019 гардиши савдои берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 7,1%, аз ҷумла содирот 9,5% ва воридот 6,3% афзоиш ёфтааст. Вале тавозуни манфии савдои берунаи мамлакат дар соли 2019 ба 2175 млн долл. ИМА баробар буда, содироти мамлакат ҳамагӣ 35% воридотро пардохт карда метавонад. Дар соли 2023 гардиши савдои берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 8328,9 млн. долл. ИМА., аз ҷумла содирот ба 2448,8 млн. долл. ИМА ва воридот ба 5880,1 млн. долл. ИМА баробар шудааст. Вале тавозуни манфии савдои берунаи мамлакат дар соли 2023 ба 3431,3 млн долл ИМА баробар буда, содироти мамлакат ҳамагӣ 41,6% воридотро пардохт карда метавонад. Ин нишондиҳандаҳо аз он далолат медиҳанд, ки сол то сол мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар пешбурди соҳибкорӣ мустаҳкам гардида истодааст, инчунин муҳайё сохтани фазои мусоид барои ташкили соҳибкорӣ таъмин карда мешавад[12,13].

Аз ҷониби дигар, таҳлили муқоисавии вазияти савдои беруна дар кишварҳои ҳамсоя нишон медиҳанд, ки гардиши савдои берунаи Ҷумҳурии Узбекистон дар соли 2023 ба 62,56 млрд. долл. ИМА, аз ҷумла содирот ба 24,42 млрд. долл. ИМА ва воридот ба 38,14 млрд. долл. ИМА баробар гардида, содироти кишвар ба 64,0 фоизи воридот баробар мебошад[48].

Вобаста ба ин, дар диаграммаи 2.11 таҳлили муқоисавии ҳолати пешбурди соҳибкорӣ дар як қатор кишварҳои ИДМ анҷом дода шудааст.

Инчунин, гардиши савдои берунаи Ҷумҳурии Қирғизистон дар соли 2023 ба 15,6 млрд. долл. ИМА, аз ҷумла содирот ба 3308,8 млн. долл. ИМА ва воридот ба 12351,9 млн. долл. ИМА баробар гардида, содироти кишвар наздик ба 26,8 фоизи воридот баробар мебошад[49].

Таҳлили муқоисавии ҳолати пешбурди соҳибкорӣ дар як қатор давлатҳои ИДМ нишон медиҳад, ки дар давоми солҳои 2007-2020 Федератсияи Россия мавқеи худро беш аз 3,4 маротиба беҳтар карда аз ҷойи 96 ба зинаи 28 баромадааст. Ҷумҳурии Қазоқистон аз мақоми 63 ба ҷойи 25

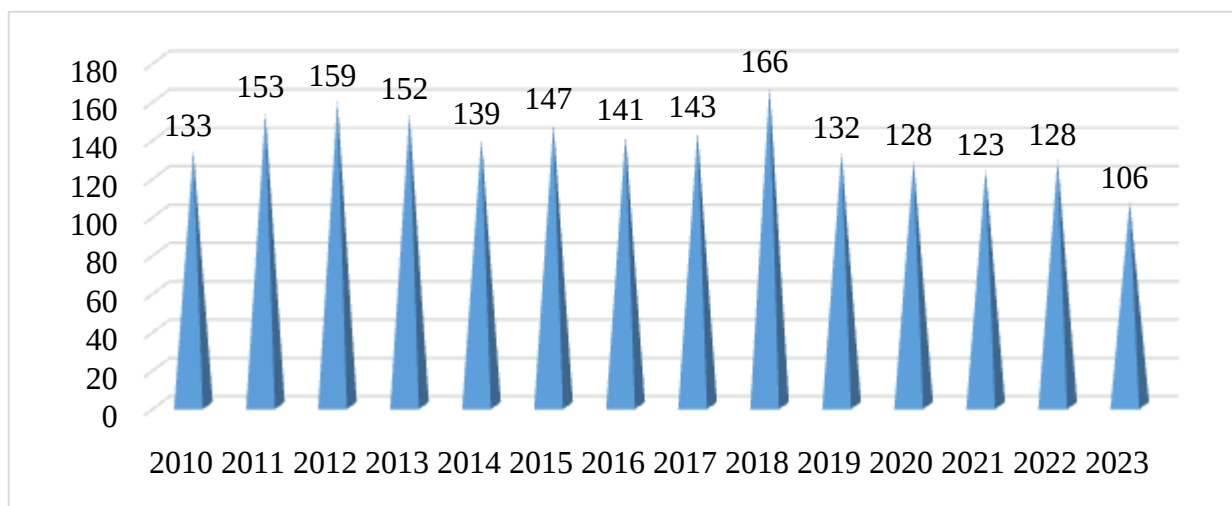
гузашта, дар натиҷа мавқеи худро беш аз 2,5 баробар беҳтар ва дар байни давлатҳои муқоисашаванда нишондиҳандаи беҳтаринро соҳиб гардидааст. [52]

Ҳамзамон бо ин, Ҷумҳурии Беларус аз ҷойи 129 ба мақоми 49 барои мавқеи худро беш аз 2,6 баробар беҳтар кардааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар натиҷаи беш аз 2,1 маротиба беҳтар кардани нишондиҳандаҳо аз ҷойи 147 ба ҷойи 69 барои мавқеи худро беҳтар кардааст.

Ҷумҳурии Қирғизистон ҷойи худро аз 90 ба 80 тағйир дода, пешрафти он 1,12 баробар мебошад, аммо Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомашро аз ҷойи 133 ба 106 беҳтар намуд.

Қайд намудан лозим аст, ки агар дар соли 2007 дар раёбандии мазкур 175 давлат иштирок карда бошанд, дар соли 2020 миқдори давлатҳои раёбандӣ гардида ба 190 расидааст. Яъне 15 кишвари иловашударо зам кунем, шояд тағйироти мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон боз ҳам ночизтар гардад.

Диаграмма 2.9. - Динамикаи нишондиҳандаи пешбурди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2010-2023, адад



Сарчашма: [53,54,57].

Таҳлили муқоисавии мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раёбандии мазкур нишон медиҳад, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар зарфи 5 соли охир ба натиҷаҳои назаррас ноил гардида, дар ҳисоботи “Пешбурди соҳибкорӣ (Doing Business) -2023” ҷойи 106 –ро ишғол намудааст. Яъне 60 зина боло

рафтааст. Бояд тазаккур дод, ки бо вучуди хусусияти таҳлилию иттилоотӣ бинобар баҳсҳои гуногун радабандии мазкур солҳои охир баргузор нагардида истодааст. (диаграммаи 2.9)

Ҳамзамон бо ин, дар минтақа нисбат ба ҳамсояҳои худ, хусусан Ёзбекистон ва Қирғизистон ин фосила назаррас буда, давлатҳои мазкур натиҷаҳои хубтарро ноил гардидаанд.

Дар таъа ба назарияи рушди иқтисодии экстенсивӣ ва интензивӣ ҳулоса кардан мумкин аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан имкониятҳои рушди экстенсивии худро дар давоми солҳои сипаришуда истифода намуда истодааст. Вале имкониятҳои рушди интензивии иқтисоди миллӣ то ба ҳол бо таври зарурӣ мавриди истифода намебошад.

Ба андешаи мо, дар ин ҷода захираю имкониятҳои мавҷударо танҳо тавассути фароҳамсозии фазои мусоиди соҳибкорию сармоягузорӣ, ноилшавии робитаи илм ба истеҳсолот ва ҷорисозии инноватсияҳо дар ҳамаи соҳаҳои иқтисоди миллӣ, аз ҷумла гузариш ба иқтисоди рақамӣ метавон васеъ истифода намуд.

Дар робита ба ин, таҳлили нишондиҳандаҳои алоҳидаи ташаккулдиҳандаи фазои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки дар самтҳои оғози соҳибкорӣ, ҳимояи сармоягузoron, иҷозат барои сохтмон, гирифтани қарз, таъмини андозбандӣ, савдои беруна пешравииҳо ба назар мерасанд.

Вале, дар омилҳои бақайдгирии амвол ва таъмини қарордод нишондиҳандаҳо беш аз 2 маротиба паст гардида, дар натиҷа ба нишондиҳандаи маҷмӯии мавқеи мамлакат таъсири манфӣ гузоштаанд.

Ба андешаи мо таҳқиқоти Бонки Умумичаҳонӣ ва радабандии мавқеи кишварҳо бисёре аз омилҳои муҳимми рушди соҳибкориро мадди назар менамояд.

Бинобар ин, ислоҳот дар ин ҷода бояд фарогири ҳалли мушкилоту муаммоҳои монеъаи рушди соҳибкорӣ бошад.

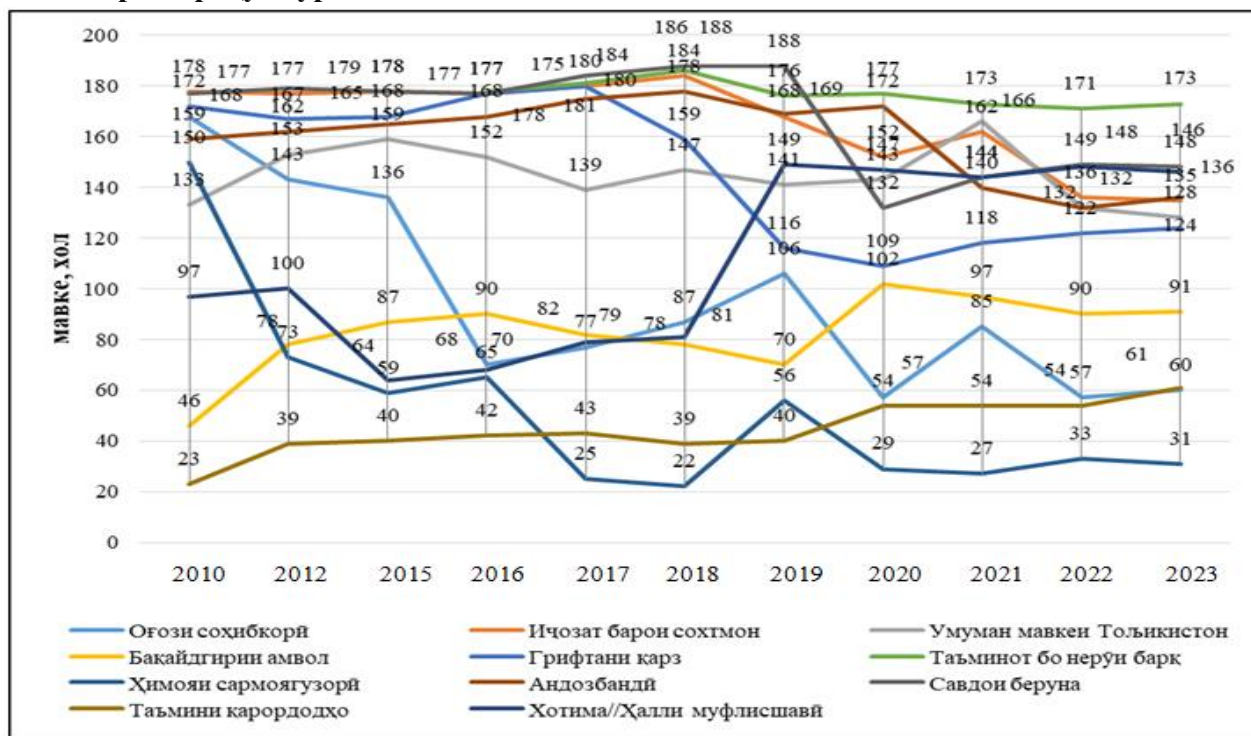
Аз ҷумла, мукамалгардонии низоми андозбандӣ ва мусоидати андоз ба пешрафти соҳибкорӣ, устувории маблағгузориҳои бучетиву ғайрибучетӣ ва барномаҳои маҳаллии дастгирии соҳибкорӣ, рушди механизмҳои дастгириҳои молиявӣ қарзӣ ва суғуртақунонии таваккалҳои соҳибкорон, бартарафсозии монеаҳои маъмурӣ аз ҷумлаи самтҳои муҳим ба ҳисоб мераванд.

Дар умум, вазъи ноустувори муносибатҳои молиявӣ ва иқтисодӣ, бахусус дар соҳаи тиҷорати ҷаҳонӣ, талаб мекунад, ки тадбирҳои иловагӣ барои беҳтар кардани фазои соҳибқорию сармоягузорӣ тадриҷан амалӣ гарданд.

Андешидани тадбирҳои муассирро аз қабili торафт шиддат гирифтани рақобати давлатҳои минтақа дар самти ҷалби сармоя, истехсоли молҳои рақобатпазир ва ишғоли бозорҳои фурӯш тақозо менамояд.

Бар асоси арзёбиҳои байналмилалӣ, меёри корпоративии андоз аз даромад дар соли 2022 аз 23 фоиз, ки дар соли 2021 буда, то 18 фоиз коҳиш ёфтааст[50].

Диаграммаи 2.10. - Нишондиҳандаҳои алоҳида ташаккулдиҳандаи фазои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон



Сарчашма: [52,53,54]

Мавриди зикр аст, ки дар шароити рушди нобаробар ва имкониятҳои гуногун, кишваре, ки бо истифода аз имтиёзҳои махсус ва дастгирии молиявӣ ва институтсионалӣ истеҳсолкунандагони ватанро пурра ҳимоя ва дастгирӣ мекунад, метавонад нисбат ба рақибон барои рушди соҳибкорӣ бартарияту имкониятҳои бештареро фароҳам оварад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи бучети давлатӣ ва уҳдадорӣҳои иҷтимоии он имкон намедихад, ки бо кишварҳои ҳамсоя аз лиҳози имтиёзҳои андозиву гумрукӣ рақобат намояд.

Аз ҷониби дигар, мо метавонем, тавассути роҳандозии сиёсати шарикӣ боэътимоди давлат ва бахши хусусӣ монеаҳои маъмуриву сунъиро бартараф карда, бюрократияи мавҷударо то ҳадди ниҳой кам намоем. Яъне мукамалсозии низоми иҷозатдиҳиву иҷозатномадиҳӣ ва муносибати созандаи роҳбарони мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо соҳибкору сармоягузoron омили бузурги рушди соҳибкорӣ хоҳад гашт.

Ҳамин тавр, таҳлили радабандӣҳои гуногуни созмон ва ташкилотҳои байналмилалӣ хориҷӣ имкон дод, ки мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳар яке онҳо бо таври муқоисавӣ таҳия карда шавад (ҷадвали 2.11).

Ҷадвали 2.10. - Мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар радабандӣҳои байналмилалӣ

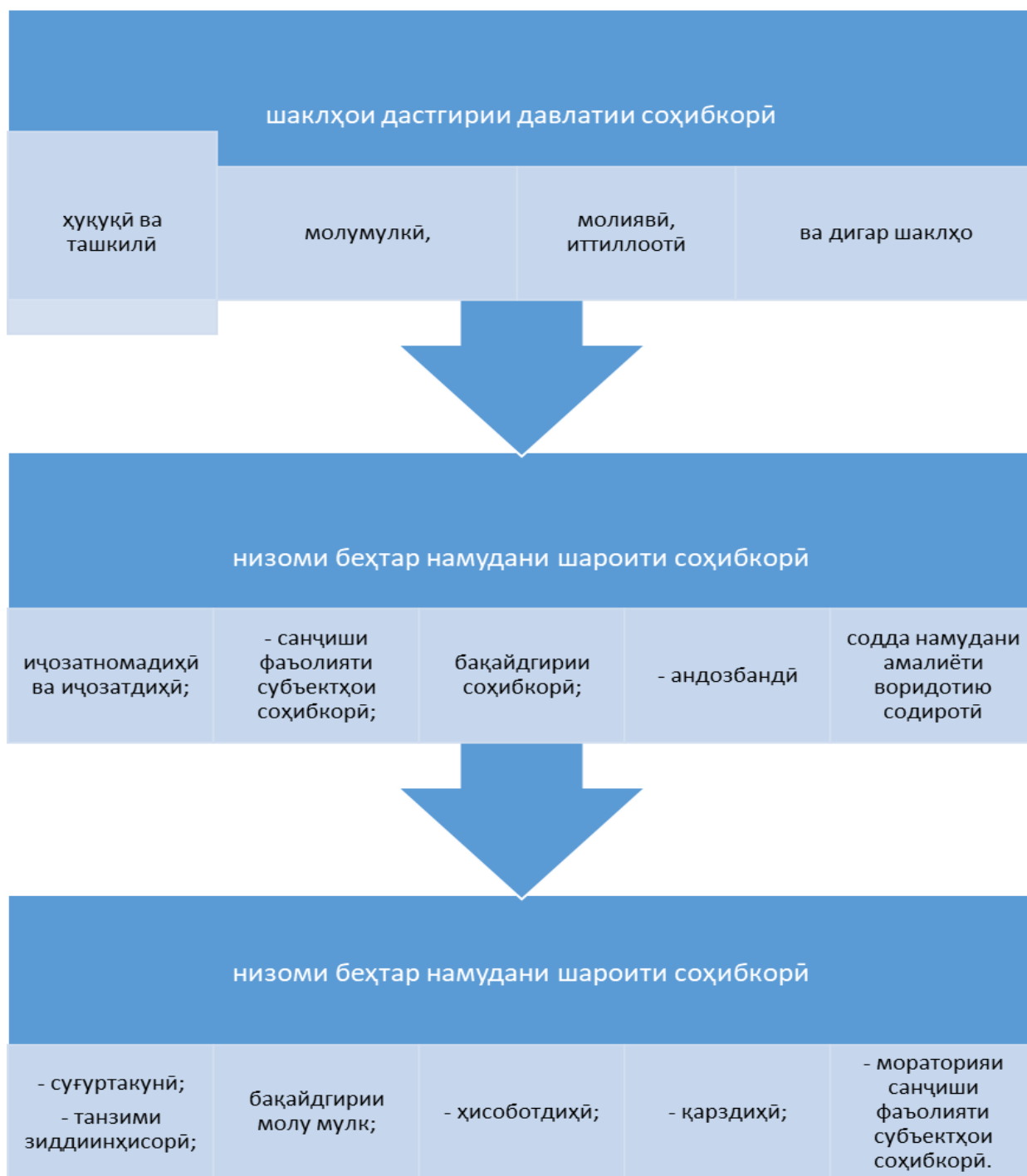
Номгуи радабандӣ	Таҳиягар	Соли таҳия	Мавқеи Тоҷикистон	Миқдори давлатҳо
Пешбурди соҳибкорӣ (Doing Business)	Бонки Умумиҷаҳонӣ ва Корпоратсияи байналмилалӣ молиявӣ (ИМА)	2015	166	188
		2020	106	190
The Heritage Foundation:	The Index of Economic Freedom	2015	140	178
		2020	155[55]	180
		2024	137[56]	184
Индекси коррупсия	Transparency International's Corruption Perceptions Index	2015	136	168
		2023	162	180
Индекси глобалӣ инноватсия	Global Innovation Index[57]	2020	109	133
		2022	104	133
		2024	107	133

Сарчашма:[47,48,57].

Бояд тазаккур дод, ки дар баробари он, ки дар радабандии “Пешбурди соҳибкорӣ” мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон то андозае беҳтар гардида бошад ҳам, вале радабандиҳои зикршуда хусусияти субъективӣ дошта, дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳснокии амиқ арзи ҳастӣ дорад.

Дар диссертатсия вобаста ба ислохотҳои амалишуда ва хусусиятҳои тақмили заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чараҳои ташаккулёбии фазои соҳибкорӣ дар се давра, яъне солҳои 1991-2006, 2007-2015, 2016 то ба ҳол мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Бояд тазаккур дод, ки солҳои аввалӣ истиқлолият дар баробари оғози ислохот оид ба эъмори иқтисоди бозорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ гирифта шуд. Бо вучуди ин, дар ин давраи басо вазнин бо тадбирҳои хирадмандонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон имкон дод, ки барои ташаккул ва рушди минбаъдаи бахши хусусӣ замина гузошта шавад. Аз соли 1997 пас аз баимзорасии созишномаи истиқрорӣ сулҳ ва ризоияти миллӣ ва ҳукуматӣ мамлакат муяссар шуд, ки ба масъалаҳои рушдӣ иқтисоди миллӣ ва фароҳамзозии фазои фаъолияти бахши хусусӣ тавачҷуҳи хоса зоҳир намояд.

Марҳилаҳои дуюм ва сеюми чараҳои ташаккул ва рушди фазои соҳибкорӣ мантиқан ба роҳандозӣ гардиданӣ банақшагириҳои стратегӣ, аз ҷумла қабул ва амалсозии стратегияҳои миллии рушд ва барномаҳои миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон рост меояд. Ба андешаи мо, ислохотҳои амалишуда имкон дод, ки асосҳои институтсионалӣ ва ҳуқуқии иқтисоди бозорӣ ва фаъолияти бахши хусусӣ дар Тоҷикистон низоми муайян фароҳам карда шавад (расми 2.2).



Расми 2.3. Шаклҳои дастгирӣ ва низомии беҳтарсозии шароити соҳибкорӣ.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф тибқи санадҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон[7,8,9].

Дар маҷмӯъ, метавон хулоса намуд, ки асосҳои институтсионалии рушди бахши хусусӣ дар зарфи солҳои Истиқлолият бо таври хос дар Тоҷикистон ташаккул ёфта, як қатор монеаву мушкилоти мавҷуда ҳаллу ҷалб гардидаанд. Бо вучуди амалисозии концепсия, стратегия ва барномаҳои рушди соҳибкорӣ дар мамлакат натиҷаҳои ноилшуда дар робита ба имкониятҳои мавҷуда то ҳанӯз қонеъкунанда намебошанд.

Ба андешаи мо, вақте, ки заминаҳои институтсионалии рушди бахши хусусӣ фароҳам оварда мешаванд, афзалиятҳои рақобатпазирии кишвар ба таври ҳамаҷониба истифода мегардад ва соҳибкор бо истифода аз навоарию эҷодкорӣ барои рушди инноватсионии иқтисоди миллӣ заминаи устуворро муҳайё мекунад.

Ҳамин тавр, таҳлилу арзёбии ташаққули асосҳои институтсионалии рушди бахши хусусӣ нишон медиҳад, ки дар се марҳала, яъне аз соли 1991 то соли 2006 (давраи фароҳамсозии асосҳои иқтисоди бозорӣ) ва солҳои 2006-2015, инчунин 2016-то ба ҳол асосҳои институтсионалии рушди бахши хусусӣ фароҳам карда шудааст. Дар баробари ин, мувофиқи мақсад аст, ки ислохотҳои амалишаванда то ба нуқтаи ниҳии самараноки расонида шавад.

Дар ҳолати мадди назар гардидани манфиатҳои соҳибкорон, аз ҷумла идомаёбии гаронии андоз ба ҷойи рушди устувори соҳибкориву сармоягузорӣ самарани баръакс ба амал омада, метавонад иқтисоди ғайрирасмӣ рушд ва сарчашмаҳои андозбандӣ барҳам дода шаванд.

Аз ин рӯ, ба андешаи мо, зарур аст, ки институтҳои танзимкунанда ва назоратӣ, сохторҳои ваколатдори масъул дар ин самт чораҳои фаврӣ андешанд, то шароити имкониятҳоро беҳтар намуда, қоидаҳои содда ва осонро барои фаъолияти соҳибкорӣ таъмин карда шавад.

Дар натиҷаи тақмили асосҳои институтсионалии рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва фароҳамсозии фазои мутобиқ шароите бояд фароҳам гардад, ки барои соҳибкорони ватаниву хориҷӣ нисбат ба шароити мавҷуда дар кишварҳои минтақа ҷолибтар бошад. Дар ин ҳолат, сармоягузориҳои бахши хусусӣ ба соҳаҳои иқтисоди миллӣ афзоиш ёфта, рақобатпазирии он таъмин мегардад.

Умуман, фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар беҳтар намудани сатҳи сифати зиндагии аҳоли тавассути таъмини рушди устувори иқтисодӣ, шуғли аҳоли ва истеҳсолоти ватанӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Ҳамзамон, бо ин фаъолияти соҳибкорӣ ба навоариҳои илму техника, тағйири талабот ва

вазъи бозори ҷаҳонию минтақавӣ ба зудӣ мутобиқ шуда, дар ин замина истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазирро таъмин менамояд.

2.3. Такмили заминаҳои меъёрии ҳуқуқии фазои соҳибкорӣ ва ҷалби сармояи хусусӣ ба рушди соҳаҳои иқтисоди миллӣ

Доираи муносибатҳои давлат ва бахши хусусӣ, аз ҷумла заминаи меъёрию ҳуқуқии ғайолияти соҳибкорӣ сармоягузорӣ омили муайянкунандаи фазои соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад.

Дар робита ба ин, дар марҳалаи кунунии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи самараноки омилҳои эндогенӣ ва экзогенӣ рушди иқтисоди миллӣ имкон медиҳад, ки дар давраи миёнамуҳлат ва дарозмуддат рушди устувори иқтисодиву иҷтимоии мамлакат таъмин гардад.

Тавре ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 зикр гардидааст, “дар шароити суст шудани рушди иқтисодӣ аксари кишварҳои ҷаҳон аз беҳсозии фазои сармоягузорӣ ҳамчун воситаи суръат бахшидан ба рушди иқтисодӣ ва баланд бардошани сифати он истифода мебаранд. Мақомоти давлатӣ дар чунин шароит ҳамчун субъекҳои талошкунӣ рақобатнок барои сармоягузориҳо саъю кушиш мекунанд ва ба сармоягузoron “маҳсулоти” худро, ки “фазои сармоягузорӣ” мебошад, пешниҳод мекунанд»[155].

Аз ҷумла, масъалаҳои беҳтарсозии фазои соҳибкориву сармоягузорӣ тавассути таҳкимдиҳии заминаи қонунгузорӣ, рушди низоми иҷроӣ қарордодҳо ва идоракунии корпоративӣ, инчунин таъмини ҳуқуқҳои молу мулкӣ, бартараф намудани монеаҳои маъмурии зиёдатӣ, баланд бардоштани иқтидори сармоягузорӣ ва коҳишдиҳии хавфҳои сармоягузорӣ аз самтҳои муҳим ба ҳисоб мераванд.

Таҳлилҳои мо нишон медиҳад, ки дар зарфи солҳои истиқлолият дар Тоҷикистон ҷиҳати гузариш аз иқтисоди нақшавӣ ба иқтисоди бозорӣ як қатор ислоҳоти институтсионаливу сохторӣ амалӣ карда шудаанд.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва нақшаву барномаҳо	
✓	Нақшаи чорабиниҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани нишондиҳандаҳои Тоҷикистон дар ҳисоботи «Пешбурди соҳибкорӣ»-и Бонки Ҷаҳонӣ
✓	Нақшаи чорабиниҳо оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар бахши туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
✓	Дар соҳаи сайёҳӣ беҳтар намудани фазои сармоягузорию соҳибкорӣ
✓	Ҳисобот оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар бахши сугурта
✓	Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи эълон намудани мораторий ба ҳама намуди санчишҳои субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаи истеҳсолот»
✓	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Барномаи дастгирии ташкилотҳои сохтмонӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ дар соҳаи сохтмон барои солҳои 2012-2014»
✓	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Барномаи давлатӣ оид ба афзун намудани имконияти содиротии соҳаи коркарди меваю сабзавот барои солҳои 2010-2012»
✓	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Нақшаи чорабиниҳои минбаъдаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати татбиқи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ барои тақмили идоракунии давлатӣ» аз 3.12.2010, №629
✓	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чораҳои тақмил додани санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи сохтмон» аз 11.06.2009, №338
✓	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чораҳои татбиқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба тақмил додани расмиёти маъмурии вобаста ба амалӣ намудани фаъолияти сохтмонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 6.05.2009, №282
✓	Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба тақмил додани расмиёти маъмурии вобаста ба амалӣ намудани фаъолияти сохтмонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 18.03.2009, №638
✓	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар хусуси татбиқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти низоми иҷозатдиҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28.05.2009, №305
✓	Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти низоми иҷозатдиҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 7.03.2009, №633
✓	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Нақшаи чорабиниҳои минбаъдаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва нишондиҳандаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рейтинги байналмилалӣ» аз 29.05.2010, №276
✓	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Барномаи беҳбудии фазои соҳибкорӣ-200 рӯзи ислоҳот» аз 2.07.2009, №386
✓	Нақшаи ҳаракатҳои аввалиндараҷаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани нишондиҳандаҳои рейтинги байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон

Расми 2.4. - Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва нақшаву барномаҳо

Сарчашма: таҳияи муаллиф тибқи сарчашмаҳои дар расм зикр гардида.

Вобаста ба ин, барои беҳтар гардонидани фазои соҳибкорию сармоягузорӣ Шӯрои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ин масъала таъсис дода шуда, зимни фаъолияти он як зумра аснодҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, инчунин, нақшаву барномаҳои заруру муҳим қабул карда шуданд. Бояд таъakkур дод, ки ислоҳоти амалишуда барои ташаккули муҳити мусоиди соҳибкорию сармоягузорӣ шароитҳои заруриро фароҳам сохта, сабукиҳо ва имтиёзҳои зиёд барои амалигардони фаъолиятҳои соҳибкориву сармоягузорӣ роҳандозӣ гардидааст (расми 2.3.).

Вале натиҷаҳои ноилшуда собит менамояд, ки дар ин ҷода имкониятҳои истифоданашуда то ҳол зиёданд. Ба андешаи мо, заминаҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва масъалаҳои институтсионалии фазои соҳибкорӣ дар сатҳи Ҳукумати мамлакат ҳалли худро пайдо намудааст.

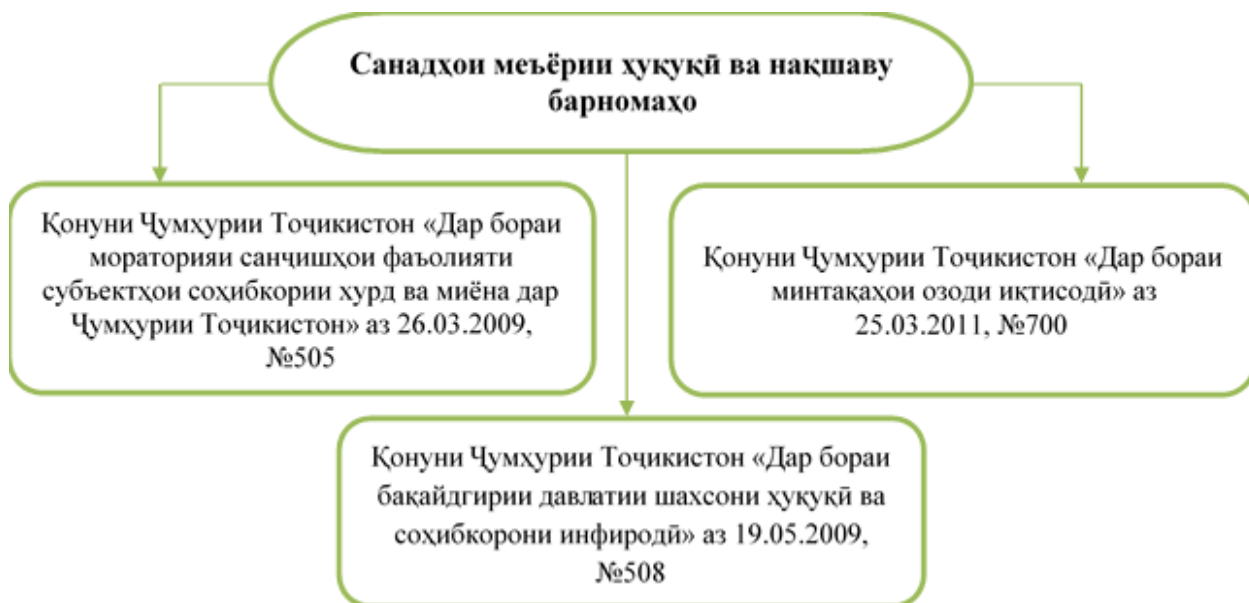
Мушкилоту масъалаҳои мавҷуда бештар ба фаъолияти мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вобаста буда, роҳандозии ҳамкорихон созанда бо бахши хусусӣ ва ҳимояи ҳуқуқҳои соҳибкорон имкон медиҳад, ки сармоягузори хусусӣ ба шахру ноҳияҳои мамлакат зиёд гардида, иқтидорҳои истеҳсоли бунёд ва масъалаи шуғли аҳоли тадриҷан чорачӯӣ карда шавад.

Бо мақсади беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ Кодекси андоз дар таҳияи нав қабул гардид, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузориҳо», «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ», Консепсияи сиёсати давлатӣ оид ба ҷалб ва ҳимояи сармоягузориҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардидаанд.

Ҳамчунин, як зумра қонунҳо барои беҳсозии фазои сармоягузорию соҳибкорӣ тибқи пешниҳоди Шӯрои мазкур қабул гардидаанд (расми 2.4.).

Ҳамзамон бо ин, дар чараёни татбиқи «Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» Ҳукумати кишвар як қатор ислоҳотро дар самти тақвият бахшидани муколамаи давлат ва бахши хусусӣ дар сатҳи миллӣ ва минтақавӣ, мутобиқ намудани фазои сармоягузорию соҳибкорӣ ба талаботи меъёрҳои байналмилалӣ, шомил гардидани ҷумҳурӣ

ба узвияти Созмони умумиҷаҳонии савдо, Конвенсияи СММ оид ба эътирофи қарорҳои судҳои арбитражи хориҷӣ, Конвенсияи Гаага оид ба таййиди легализатсияи ҳуҷжатҳои расмӣ хориҷӣ, хусусигардони моликияти давлатӣ, таъмини дастрасӣ ба воситаҳои молиявӣ, инфрасохтори рушди соҳибкорӣ, роҳандозии стандартҳои байналмилалӣ сифат ва беҳатари маҳсулот ва муосиргардони хизматрасониҳои давлатӣ ба соҳибкорону сармоягузoron анҷом дод[5].



Расми 2.5. - Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва нақшаи барномаҳо

Сарчашма: [174]

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бо мақсади рафъи монеаҳои маъмурӣ ва омилҳои инсонӣ, коҳиш додани хароҷоти пешбурди соҳибкорӣ низомҳои «Равзанаи ягона» барои бақайдгирии субъектҳои соҳибкорӣ, иҷозатдиҳӣ барои қорҳои сохтмонӣ, бақайдгирии амволи ғайриманқул, амалиёти содиротию воридотӣ ва транзитӣ, мусоидат ба сармоягузoron, инчунин тавассути портали электронии мақомоти андоз 36 намуди хизматрасониҳои электронӣ барои андозсупорандагон ба роҳ монда шудааст. Дар доираи ислоҳоти татбиқшуда шумораи ҳуҷжатҳои иҷозатдиҳӣ то 56 адад ва шумораи мақомоти санҷишӣ аз 31 то 25 коҳиш дода шуда, пешниҳоди 30 фоизи ҳуҷжатҳои иҷозатдиҳӣ тариқи низоми электронӣ ба роҳ монда шуда ва ба ҳама намуди санҷиши фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсоли то 1 январи соли 2021 мораторий эълон карда шудааст.

✓ Дар ин самт, чихати рушди инфрасохтори дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ, таъмини дастрасии васеи соҳибкорон ва аҳоли ба хизматрасониҳои молиявӣ ва воситаҳои қарзӣ бюроҳои таърихи қарзӣ, МД «Маркази татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ», КВД Бонки давлатии саноатӣ содиротии «Саноатсодиротбанк», феҳристи электронии гарави амволи манкул ва ғайриманкул ва МД «Ташаккул ва рушди соҳибкорӣ Тоҷикистон» бо воҳидҳои минтақавӣ он дар шаҳрҳои Душанбе, Бохтар, Кӯлоб, Хучанд ва Хоруғ ташкил ёфта, ислоҳоти босамари қонунгузории низоми созишҳои таъминшуда чихати тақвият бахшидани ҳуқуқҳои қарздорон татбиқ ва роҳандозии принципҳои идоракунии корпоративӣ амалӣ шуда истодааст.

✓ Ҳамзамон бо ин, «Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2012-2020» дар се давра мавриди амал қарор гирифта, дар он ҳалли як қатор масъалаҳои асосӣ барои инкишофи соҳибкорӣ, ба монанди қонунгузорӣ ва масъалаҳои тақмили он оид ба танзими фаъолияти соҳибкорӣ, дастгирӣ баҳри устувор намудани муколамаи байни давлат ва бахши хусусӣ, малакаи соҳибкорӣ ва роҳҳои баланд бардоштани он, субъектҳои соҳибкорӣ ва роҳҳои дастгирии онҳо, аз ҷумла молтавлидкунандагону таъминкунандагони маҳсулот ва қору хизматрасонӣ, тақвияти савдои электронӣ ва тақмили низоми қарздиҳии молиявии субъектҳои соҳибкорӣ пешбинӣ карда шудааст.

Вале таҳлилҳои мо нишон медиҳад, ки як қатор масъалаҳои пешбинишуда то ба ҳол мубрам боқӣ монда, дар ин ҷода идомаи ислоҳот зарур мебошад.

Масъалаҳои дигаре, ки ба рушди соҳибкорӣ вобастагии мустақим доранд, инҳо мебошанд: афзоиши малакаи соҳибкорон тавассути ташкил кардани курсҳои омӯзиши асосҳои фаъолияти соҳибкорӣ; таҳлили бозор дар асоси тадқиқотҳои муассисаҳои таълимӣ; таҳияи нақшаҳои тижоратӣ, ки бо стандартҳои байналмилалӣ мувофиқ бошанд; баланд бардоштани маълумотнокии соҳибкорон дар масъалаҳои ҳуқуқӣ, андозӣ, гумрукӣ ва

молиявӣ; таҳияи шарҳи илмӣи кодексҳои андоз ва гумрук; омода кардани мутахассисони касбӣ, ба монанди технологҳои соҳаҳои кӯҳкорӣ, сохтмон, хӯрокворӣ, мошинсозӣ, маркшейдерӣ ва дигар ихтисосҳо; таъсиси марказҳои омӯзишӣ барои бонувон; ва ғайраҳо.

Агар солҳои аввали соҳибистиклолӣ ба фароҳамсозии асосҳои меъёрию ҳуқуқии иқтисоди бозорӣ замина гузошта шуда бошад, пас солҳои минбаъда ҷавобан ба таъсири милҳои беруна як қатор имтиёзу сабукиҳо фароҳам оварда шудааст.

Зикр намудан мумкин аст, ки солҳои охир аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳадафи муҳайё сохтани фазои мусоиди фаъолияти соҳибкорӣ як қатор санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ таҳия, қабул ва мавриди амал қарор дода шудааст, ки ин метавонад ба рушди минбаъда бахши хусусӣ, алаҳхусус соҳибкории хурду миёна заминаи зарурӣ фароҳам созанд (расми 2.5.).

Дар баробари ин, масъалаҳои таҳияи барномаҳои минтақавӣ дастгирӣ ва рушди соҳибкорӣ; ҷорӣ намудани усули кластерии рушди иқтисодӣ дар минтақаҳо; таъмини самаранокии ҳамкориҳои соҳибкорони дохилӣ бо соҳибкорони бурунмарзӣ мубрам боқи мемонанд.

Илова бар ин, таҳаввулотҳои замони муосир, инчунин торафт зиёдшудани рақобати кишварҳои ру ба тараққӣ, хусусан дар минтақаҳои Осиёи Марказӣ водор мекунад, ки дар самти мукамалсозии заминаҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи фаъолияти соҳибкорию сармоягузорӣ ва мусоидсозии фазои фаъолияти бахши хусусӣ ислоҳоти мушаххас роҳандозӣ карда шавад.



Расми 2.6. - Санадҳои меъёрий-ҳуқуқӣ бо мақсади фароҳам овардани фазои мусоиди соҳибкорӣ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф тибқи сарчашмаҳои дар расм зикршуда.

Ҳамзамон бо ин, ислоҳоти низоми иҷозатдиҳӣ ва санҷишҳо, аз муҳимтарин ислоҳотҳо дар самти дастгирии давлатии соҳибкорӣ арзёбӣ мегардад.

Қиҳати бомаром татбиқ намудани ислоҳот дар самтҳои қайдгардида дар давраи ҳисоботӣ як қатор лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ тибқи тартиби муқарраргардида таҳия гардиданд, ки онҳо қабул ва мавриди амал қарор дода шуданд. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи эълон

намудани мораторий ба ҳама намуди санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсоли”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мораторий ба санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсоли”, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Қоидаҳои гузаронидани санчиши фаъолияти мақомоти давлатӣ оид ба риояи санадҳои меъёрии ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи танзими низоми иҷозатдиҳӣ”, “Дар бораи ворид намудани тағйирот ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 майи соли 2012, №285 “Дар бораи тасдиқи Қоидаҳои пешбурди Феҳристи ягонаи давлатии электронии ҳуҷҷатҳои иҷозатдиҳӣ ва Қоидаҳои пешбурди Феҳристи ҳуҷҷатҳои иҷозатдиҳӣ” ва “Дар бораи ворид намудани илова ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2006, №590” аз ҷумлаи онҳо мебошад.

Таҳлилҳо собит менамоянд, ки дар Тоҷикистон бо мақсади ҳимояю дастгирӣ ва фароҳамсозии фазои мусоиди соҳибкорию сармоягузорӣ аз соли 1995 инҷониб заминаҳои меъёрию ҳукукии фаъолияти соҳибкорӣ тадриҷан мукамал ва барномаҳои мушаххас амалӣ карда шудаанд. Мақсади асосии барномаҳои давлатии дастгирии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳайё намудани шароити мусоид, аз ҷумла ҳуқуқӣ, иқтимоию иқтисодӣ, молиявӣ ва ташкилӣ барои ташаккули баҳши хусусии иқтисодиёти мамлакат, муҳайёсозии инфрасохтори пешрафтаи соҳибкорӣ, инчунин муайян намудани фишангҳои асосии макроиқтисодӣ ва дигар дастгириҳои давлатӣ ва ҷамъиятии соҳибкорӣ дар асоси моликияти хусусӣ ва корпоративӣ мебошад.

Таҳлили ислоҳоти инситутсиналии амалишуда нишон медиҳад, ки ислоҳоту дигаргунсозӣҳо дар самти заминаҳои меъёрию ҳуқуқӣ то андозае барои таъсис ва рушди иқтисоди бозорӣ замина гузошта, соҳибкориву сармоягузорӣ дар Тоҷикистон вусъат ёфта истодааст.

Ба андешаи мо, яке аз омилҳои боздорандаи рушди босуръати соҳибкорӣ ин суръати татбиқи илоҳотҳо дар ин самт буда, оқибмони амалисозии ислоҳот нисбат ба талаботи вақт ба мушоҳида мерасад, ки дар натиҷаи он соҳибкорӣ ривоч ёфта ва боиси азхудкунии бозорҳои милливу минтақавӣ ва

гузариши марҳалаи сармояғункунӣ гардида истодааст. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон бинобар муддати дароз идома доштани ташаккул ва рушди соҳибкорӣ марҳалаи сармояғункунӣ соҳибкорӣ тӯл кашида истодааст. Аз ин лиҳоз имкониятҳои дохилии соҳибкорӣ оид ба маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва таъсиси корхонаҳои инноватсионӣ заиф мебошад.

Аз ҷониби дигар, ислоҳоти низоми бонкӣ ва вазъи сандуқи қарзии бонкҳо то ҳол ба талаботи маблағгузориҳои арзону дарозмуддати соҳаҳои истеҳсоли мутобиқ намебошад.

Таҷрибаи пешрафти иқтисодии як қатор давлатҳои ҷаҳон, аз ҷумла, Германия, Япония ва Кореяи Ҷанубӣ нишон медиҳад, ки маҳдудияти сарватҳои зеризаминӣ омили боздорандаи рушд набуда, илму дониш ва саводнокии ҷомеа асоси пешрафту навсозӣ гардидааст.

Зеро таҳлили ислоҳотҳои амалишуда имкон медиҳад, ки воқеан заминаҳои фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ то андозае фароҳам омадааст, вале нокифоягии сатҳи донишҳо монеаи амалисозии дуруст ва самаранок гардидааст.

Дар робита ба саноатикунони босуръати мамлакат, ки аз ҷумлаи ҳадафҳои стратегияи рушди кишвар ба ҳисоб меравад, бояд ислоҳот ҳам дар самти фазои соҳибкорӣ ва ҳам дар самти азбарсозии илму донишҳои муосир зарур мебошад.

Дар маҷмӯъ, хулоса намудан зарур мебошад, ки барои рушди минбаъдаи соҳибкориву сармоягузорӣ дар мамлакат идомаи ислоҳот дар самти фароҳамсозии заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ зарур мебошад.

Зеро ислоҳоти то ин марҳила амалишуда ҷавобгӯи даври замони худ буда, дар баробари тағйирёбии шароити ҷаҳони муосир омилҳои таъсиркунандаи экзогениву эндогенӣ торафт зиёд ва дигаргун гардида истодаанд.

Дар ҳамин замина, барои пешрафти фаъолияти соҳибкорӣ рушди иқтисоди рақамӣ; иқтисоди сабз; савдои электронӣ; ворид намудани

технологияҳои муосир ба раванди рушди саноати кишвар; васеъ намудани имконот ва чанбаҳои фаъолияти соҳибкорӣ зарур арзёбӣ мегардад.

Дар натиҷаи фароҳамсозии фазои мутобиқ шароите бояд фароҳам гардад, ки барои соҳибкорони ватаниву хориҷӣ нисбат ба шароитҳои мавҷуда дар кишварҳои минтақа ҷолибтар бошад. Дар ин ҳолат, сармоягузориҳои бахши хусусӣ ба соҳаҳои иқтисоди миллӣ афзоиш ёфта, рақобатпазирии он таъмин мегардад.

БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ ТАЪМИНИ ФАЗОИ МУСОИДИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

3.1. Таҳияи консепсияи рушди соҳибкориву сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар замони имрӯза рушди соҳибкориву сармоягузорӣ қувваи пешбаранда ва омили калидии рушди соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Бо мақсади фароҳамсозии фазои мусоиди рушди соҳибкорӣ дар мамлакат солҳои қаблӣ дар заминаи консепсия ва барномаҳои рушд ислоҳоти мушаххас амалӣ гардида, як қатор натиҷаҳои назаррас ба даст омадааст.

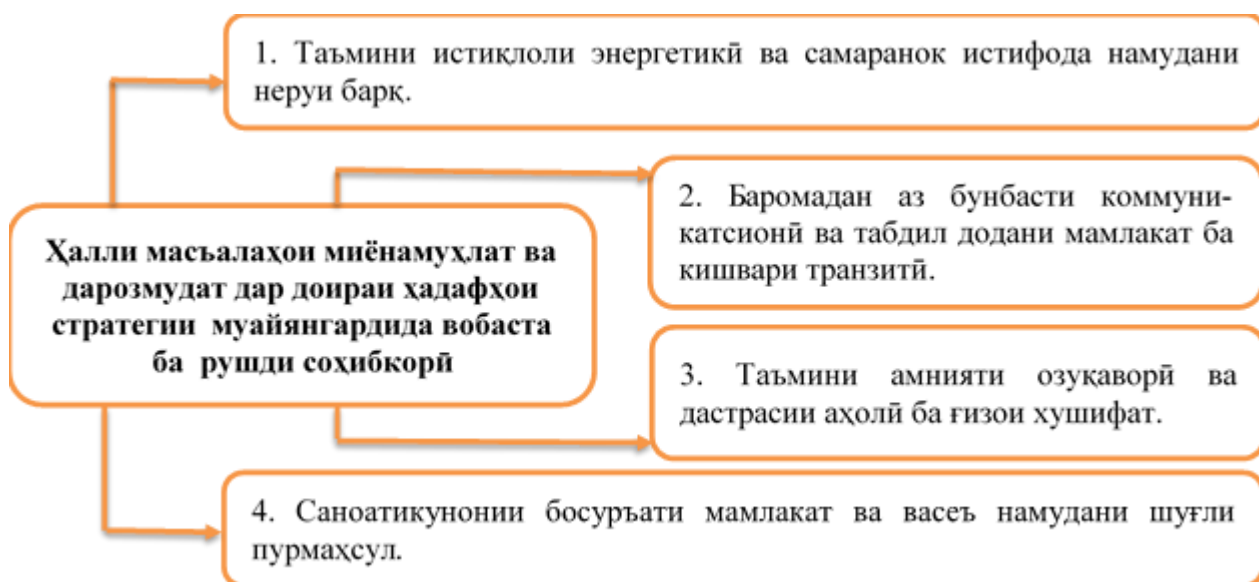
Махсусан, дар натиҷаи амалҳои созандаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон суботи сиёсӣ ба даст омада, чиҳати рушди соҳаҳои иқтисоди миллӣ заминаҳои интитутиционаливу сохторӣ фароҳам гардида, дар самти муносибатҳои молиявӣ сармоягузорӣ стратегияву барномаҳои миллии рушд барои даври миёнамуҳлат ва дарозмудат қабул ва амалӣ шуда истодааст[6,7].

«Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар раванди хусусигардонии моликияти давлатӣ ва амалигардонии лоиҳаҳои инфиродии таҷдиди субъектҳои монополияи табиӣ ва корхонаҳои азими давлатӣ дар Тоҷикистон 90 фоизи дороиҳои давлатӣ ба баҳши хусусӣ дода шуда, саҳми баҳши хусусӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар давоми солҳои 2016-2020 аз 54 фоиз ба зиёда аз 70 фоиз расонида шудааст»[6].

«Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Консепсияи рушди соҳибкорӣ[7] барои давраи то соли 2015-ро» дарбар гирифта, вобаста ба назардошти тағйиротҳои бештари солҳои гузашта, торафт зиёд гардидани рақобати беруна ва ҳадафҳои стратегии рушди иқтисоди миллӣ барои давраи миёнамуҳлат ва дарозмуддат зарурати таҳияи консепсия ва барномаҳои мушаххаси рушди соҳибкорӣ мубрам боқӣ мондааст.

Вобаста ба ин, таҳияи концепсияи рушди соҳибкорӣ шароит фароҳам месозад, ки стратегияи рушди ин баҳши муҳими иқтисодиёт тарҳрезӣ ва амалӣ карда шавад.

Дар давраи миёнамуҳлат ва дарозмудат рушди соҳибкорӣ бояд ба ҳалли масъалаҳои дар доираи ҳадафҳои стратегии муайянгардида бароҳ мегузоранд. Аз қабилӣ масъалаҳои зерин; таъмини истиқлоли энергетикӣ ва самаранок истифода намудани неруи барқ; баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил додани мамлакат ба кишвари транзитӣ; таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат; саноатикунони босуръати мамлакат ва васеъ намудани шуғли пурмахсул[155](Расми 3.1).



Расми 3.1. - Ҳалли масъалаҳои миёнамуҳлат ва дарозмудат дар доираи ҳадафҳои стратегии муайянгардида вобаста ба рушди соҳибкорӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф[155]

Аз таҳлилҳои анҷомдодашуда дар қисмати дуҷуми қор мушоҳида карда мешавад, ки дар пайи ислоҳоти гузаронидашудаи солҳои охир ва иҷро намудани як қатор баромаҳову нақшаҳои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, шумораи субъектҳои соҳибкории фаъолияткунанда, алалхусус соҳибкории хурд ва миёна, бо суръати баланд рушд ёфта истодааст.

Бояд ҳаминро зикр намуд, ки ҳалли масъалаҳои миёнамуҳлат ва дарозмудат дар доираи ҳадафҳои стратегии муайянгардида вобаста ба рушди соҳибкорӣ аз самтҳои зерин, аз қабилӣ таъмини истиқлоли энергетикӣ ва

самаранок истифода намудани неруи барқ, баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил додани мамлакат ба кишвари транзитӣ, таъмини амнияти озукаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат, саноатикунони босуръати мамлакат ва васеъ намудани шуғли пурмахсул иборат мебошанд.

Вале дар шароити рушди босуръати иқтисоди давлатҳои минтақа барои таъмини устувори фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ва таъсири мусбии он ба рақобатнокии иқтисоди миллӣ як қатор омилҳои истифоданашуда мавҷуд мебошанд.

Дар робита ба ин, омӯзиши «Концепсияи рушди соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» имкон медиҳад, як қатор муқаррароти концептуалии рушди соҳибкорӣ дар давраи миёнамуҳлат ва дарозмуддат ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шавад:

Якум, афзалиятҳои рақобатнокии иқтисоди миллӣ тавассути истифодаи самаранокӣ имконияту боигариҳои табиӣ кишвар.

Дар саноати кӯҳии мамлакат асосан сармоягузори калони хориҷӣ фаъолият дошта, маъданҳои истеҳсолшуда дар шакли ашёи хом содирот гардида истодааст. Фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар ин қисмати саноат назаррас намебошад. Беҳтарсозии сиёсати Ҳукумати мамлакат доир ба коркарди пурраи ашёи хом имкон медиҳад, ки кластерҳои саноатӣ бунёд ёфта, коргоҳу корхонаҳои зиёди истеҳсоливу хизматрасонӣ фаъолияти самаранок роҳандозӣ намоянд. Агар тавлиди арзи иловашуда аз як тараф ба рушди минбаъдаи иқтисоди миллӣ мусоидат намояд, аз ҷониби дигар сарчашмаҳои нави ғанисозии бучети давлатӣ ва имкониятҳои зиёди таъсис ҷойҳои нави корӣ ва ниҳоятан содироти молҳои тайёри ватанӣ ба болоравии сатҳи рақобаттавонии иқтисоди миллӣ мусоидат менамояд.

Дуюм, ҷалби ҳарчи бештари соҳибкории миёна ба амалисозии гузариши иқтисоди миллӣ ба модели саноативу аграрӣ;

Сеюм, фаъолсозии шуғли хусусӣ ва дастгирии соҳибкории хурду миёна дар ташкили ҷойҳои корӣ;

Чорум, фаълсосозии нақши соҳибкорӣ дар амалисозии сиёсати коркарди ашёи хом ва истеҳсоли молҳои воридотивазкунанда;

Панҷум, дастгириву ҳавасмандсозии соҳибкорони хурду миёна ба сармоягузориҳои капиталӣ. Ин омил имкон медиҳад, ки иншоотҳои истеҳсоливу хизматрасонии бунёдшуда бештар самаранок истифода гардад.

Шашум, ба вучуд овардани шароит барои ҳавасмандии фаъолияти расмии субъектҳои соҳибкорӣ. Дар натиҷа омилҳои коррупсионӣ бартараф гардида, сатҳи иқтисоди пинҳонӣ ё ғайрирасмӣ то дараҷаи имконпазир поён меравад.

Дар давраи миёнамуҳлат рушди паркҳои технологиву ҷорисозии технологияҳои инноватсионӣ, рушди иқтисоди рақамӣ, коркарди ҳарчи бештари молу маҳсулот ва тавлиди арзиши иловашуда дар дохили кишвар, таъмини рақобатнокии субъектҳои соҳибкорӣ аз ҷумлаи самтҳои стратегияи рушди минбаъдаи соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад.

Дар баробари ин, рушди шарикии давлат ва баҳши хусусӣ, дарёфти модели ризоияти манфиатҳои давлат ва баҳши хусусӣ зимни муқаррар кардани андозу пардохтҳо ва дигар уҳдадориҳо, бартарафсозии монеаҳои маъмурию сунӣ аз самтҳои дигари стратегияи миллии рушди соҳибкорӣ мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки якчанд камбудиву норасоииҳое, ки дар «Консепсияи рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2015»[7] ба назар гирифта шуда буданд, то ҳол масъалаҳои ҳалталаб ва муҳим боқӣ мондаанд (расми 3.2.).



Расми 3.2. - Масъалаҳои ҳалталаб ва муҳиме, ки дар консепсияи рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2015 ба назар гирифта шуда буданд, камбудӣ ва норасоиҳо[7]

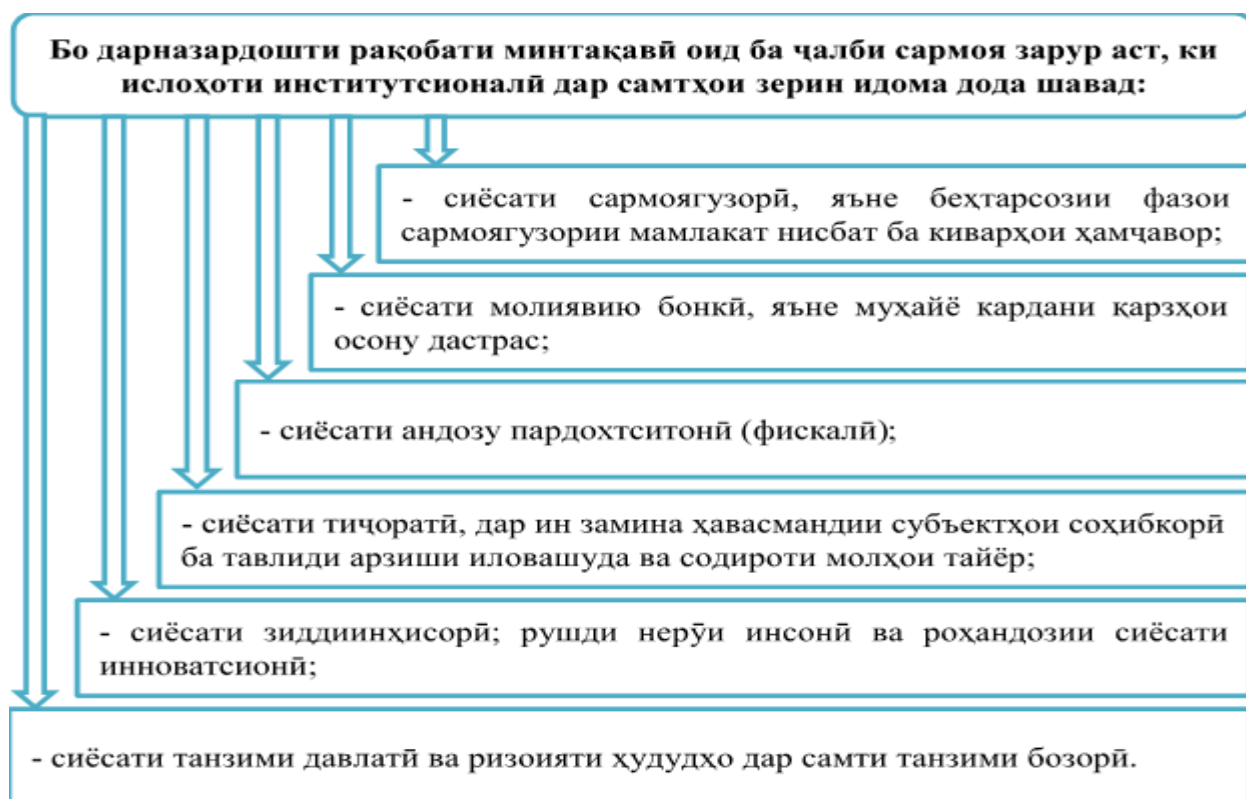
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Барои боз ҳам беҳтар кардани фазои мусоид ва рақобатпазир, яъне таъмини ҷолибияти иқтисоди миллӣ барои сармоягузорӣ, ислоҳоти минбаъда ва усулҳои мукамалсозӣ амалӣ карда шаванд. Ин, дар навбати худ, ба афзоиши истеҳсоли молҳо ва хизматрасониҳо аз ҷониби субъектҳои хоҷагидорӣ, беҳтар шудани мувозинати пардохтӣ ва эҷоди ҷойҳои нави корӣ мусоидат хоҳад кард.

Дар ин самт, сохтани зерсохтори мувофиқ барои рушди соҳибкорӣ имконият медиҳад, ки ҳавасмандии соҳибкорон ба сармоягузорӣ дар

бахшҳои мухталифи иқтисодию иҷтимоӣ тақвият ёбад, ки дар натиҷа рушди устувори иқтисоди миллӣ таъмин мешавад.

Бо дарназардошти рақобати минтақавӣ оид ба ҷалби сармоя зарур аст, ки ислоҳоти институтсионалӣ дар самтҳои зерин идома дода шавад, ба мисли сиёсати сармоягузорӣ, яъне беҳтарсозии фазои сармоягузори мамлакат нисбат ба киварҳои ҳамҷавор; сиёсати молиявӣ бонкӣ, яъне муҳайё кардани қарзҳои осону дастрас; сиёсати андозу пардохтситонӣ (фискалӣ); сиёсати тиҷоратӣ, дар ин замина ҳавасмандии субъектҳои соҳибкорӣ ба тавлиди арзиши иловашуда ва содироти молҳои тайёр; сиёсати зиддиинҳисорӣ; рушди нерӯи инсонӣ ва роҳандозии сиёсати инноватсионӣ; сиёсати танзими давлатӣ ва ризоияти ҳудудҳо дар самти танзими бозорӣ. (расми 3.3)



Расми 3.3. - Самтҳои асосии ислоҳоти институтсионалӣ барои ҷалби сармоя

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тибқи «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» [155] шакли индустриалӣ ва инноватсионии руши кишвар пешбинӣ шудааст. Яке аз қисматҳои асосии баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳолии кишвар ба пояи таъмин намудани рушди устувори иқтисодӣ, мақсади олии рушди дарозмуддати кишвар ҳисобида шудааст.

Дар робита ба мақсади гузошта шуда ва ҳадафи мазкур фароҳамсозии фазои мусоиди соҳибкорӣ имкон медиҳад, ки сармояи хусусӣ барои таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ сафарбар карда шавад ва сатҳу сифати зиндагии аҳолии кишвар баланд бардошта шавад.

Асоснокии ғояи концептуаллии мазкур аз он иборат аст, ки барои амалисозии ҳадафҳои Стратегияи миллии рушд беш аз 118,1 млрд долл ИМА пешбинӣ гардида, таҳлили сарчашмаҳои маблағгузори пешбинишуда нишон медиҳад, ки 54,7 млрд доллар ё 46,3 фоизи он ба сармояи бахши хусусӣ рост меояд.

Аз ҷониби дигар, сатҳи пасти истеҳсолоти инноватсионӣ, хурдашавии фондҳои асосӣ ва сатҳи пасти самаранокии онҳо воридоти технологияҳои муосир ва ҷорисозии коркардҳои нави илмӣ дар истеҳсолотро талаб менамояд.

Дар ин ҷода имкониятҳои эндогенӣ ва экзогении мусоидат ба рушди иқтисоди миллӣ бояд васеъ мавриди истифода қарор дода шавад.

Аз ҷумла, баланд бардоштани эътимоди низоми бонкии кишвар дар байни аҳоли аз ҷумлаи самтҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Зеро пассандозҳои аҳоли бояд самаранок истифода гардида, ба рушди иқтисоди миллӣ мусоидат намоянд.

Аз ҷониби дигар, ҷалб ва истифодаи самараноки сармояи мустақими бахши хусусӣ, аз ҷумла сармояи мустақими хориҷӣ бояд ба ҳадафҳои рушди дарозмуддат мутобиқ бошад. Хусусан, гуногун кардани манбаъҳои сармояи мустақими хориҷӣ имконият фароҳам меорад, ки хатари вобастагии иқтисоди миллӣ аз сармояи як давлати муайян кам ва ё пешгирӣ шавад.

Ҳамзамон бо ин, ислоҳоти низоми бонкӣ имкон медиҳад, ки бонкҳои сармояи арзонро дастрас ва бо шартҳои осону дастрас ба амалисозии лоиҳаҳои истеҳсоли равона намоянд.

Самти дигар муҳими дастгирии рушди соҳибкорӣ ин рушди иқтисоди рақамӣ ва танзими сиёсати андозситонӣ мебошад. Дар ҳолати ризоияти манфиатҳои давлату бахши хусусӣ дараҷаи иқтисоди ғайрирасмӣ то сатҳи

имконпазир паст гардида, воридоти саривактии маблағҳо ба буҷети давлат таъмин хоҳад шуд, ва дар ҳолати дигар, заминаи ғасод (коррупсия) боқӣ монда, ба шуғли ғайрирасмӣ ва иқтисоди пинҳонӣ мусоидат менамояд.

Дар ҷодаи фароҳамсозии фазои мусоиди соҳибкорӣ танзими муносибатҳои инҳисорӣ ва ҳимояи манфиатҳои манфиатҳои молу мулкӣ бахши хусусӣ ва ҳуқуқҳои дигари соҳибкорон нақши калидиро доро буда, бартаарафсозии монеаҳои мавҷуда имкон медиҳад, ки сиёсати индустриали-кунонии мамлакат амалӣ карда шавад.

Аз ҷониби дигар, пайгирии манфиатҳои тиҷоратӣ ва ҳамкориҳои илмӣ-техникии субъектҳои соҳибкорӣ мамлакат дар бозорҳои беруна имкон медиҳад, ки занҷираи тавлиди арзиши иловашуда дар мамлакат устувор гардида, сиёсати воридотивазкунанда ва рушди содироти молҳои тайёри истеҳсоли ватанӣ амалӣ гардад.

Дар робита ба ин, таҳияи харитаи роҳ оид ба рушди соҳибкорӣ имкон медиҳад, ки дастгириҳои давлат дар самтҳои молиявӣ, амволий, инфрасохторӣ, институтсионалӣ ва иттилоотӣ мушаххас роҳандозӣ карда шавад.

Ба андешаи мо, дар харитаи роҳ дастгириҳои давлат бо шартӣ натиҷа ва самара дар самтҳои амалисозии инноватсия дар истеҳсолот, афзоиши ҷойҳои корӣ ва зиёдшавии истеҳсолту болоравии сатҳи хизматрасонӣ инъикос карда шавад.

Дар ин самт фароҳамсозии инфрасохтори рушди соҳибкорӣ, фаъолсозии бизнес-инкубаторҳо ва паркҳои технологӣ дар шаҳру ноҳияҳои мамлакат имкон медиҳад, ки лоиҳаҳои гуногуни соҳибкорон амалӣ гардида, рушди минтақаҳои кишвар таъмин карда шавад.

Қайд намудан зарур аст, ки тибқи пешниҳодҳои консепсионӣ рушди соҳибкорӣ аҳамияти дар сари вақт ҳал намудани масъалаҳои вучуддошта имкон фароҳам месозад, ки дар кишвар бо мартаба шумораи шахсони воқеӣ ва шахсони ҳуқуқӣ афзоиш ёфта, яке аз масъалаи муҳиму зарурии кишвар, яъне ноилшавӣ ба шуғли пурмаҳсул ҳалли худро пайдо намояд.

Дар ин чода зарур аст, ки ба фароҳамсозии фазои фаъолияти соҳибкории хурду миёна ҳамчун қувваи пешбарандаи рушди иқтисодиёт таваҷҷуҳи хоса зарур мебошад. Аз ҷумла, дар маҳаллҳо бояд ҳамкориҳои сохтору мақомоти дахлдор бо соҳибкорон дар минтақаи ризоияти манфиатҳо роҳандозӣ карда шавад.

Инчунин, ҳавасмандсозии рушди соҳибкории хурд заминаи асосӣ ба рушди шуғли хусусӣ гардида, бо роҳ метавон як қатор масъалаҳои шуғли аҳоли ва қору хизматрасониҳо таъмин карда шавад.

Дар стратегияи рушди соҳибкорӣ рушди баҳши воқеии иқтисоди миллӣ тавассути фароҳамсозии фазои мусоиди соҳибкориву сармоягузорӣ мавқеи меҳварӣ дошта, воридоти технологияҳои муосир, таъсиси кохонаву коргоҳҳои истеҳсолии инноватсионӣ имкон медиҳад, ки молҳои ба рақобат тобовар ва мутобиқ ба талаботи истеъмолкунанда дар дохили кишвар истеҳсол гардад.

Дар робита ба татбиқи сиёсати гузариш аз модели агросаноатӣ ба модели саноативу кишоварзии иқтисодиёт, ки дар Стратегияи милли рушди кишвар пешбинӣ шудааст, зарур аст, ки имтиёзҳои мавҷуда аз лиҳози самаранокӣ ва мусоидат арзёбӣ карда шавад.

Шароитҳоро бояд бароҳ монд, ки ба рушди истеҳсолоти саноатӣ мусоидат намуда ва дар ин замина занҷираи коркарди маҳсулоти кишоварзӣ то ба таёркарданӣ молҳои истеҳсоли ватанӣ ба вучуд оварда шаванд.

Дар стратегияи рушди соҳибкорӣ фароҳамсозии шароите зарур аст, ки ҳавасмандии соҳибкорон на ба содироти ашёи хоми ватанӣ, балки ба коркарду содироти моли тайёр бештар гардад.

Аз ин нуқтаи назар, сармоягузориҳои капитали аз лиҳози самаранокии минбаъдаи он, яъне даромаднокии хароҷоти маблағҳо ва истифодаи иншооти истеҳсоли бунёдшуда бояд мунтазам пайгирӣ карда шавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар мамлакат ҳамасола садҳо коргоҳу корхонаҳои истеҳсолӣ бунёд гардида истодааст ва қисме аз онҳо бо сабабҳои пешбининашудани имконияту воситаҳо фаъолияти мунтазам надоранд. Ба

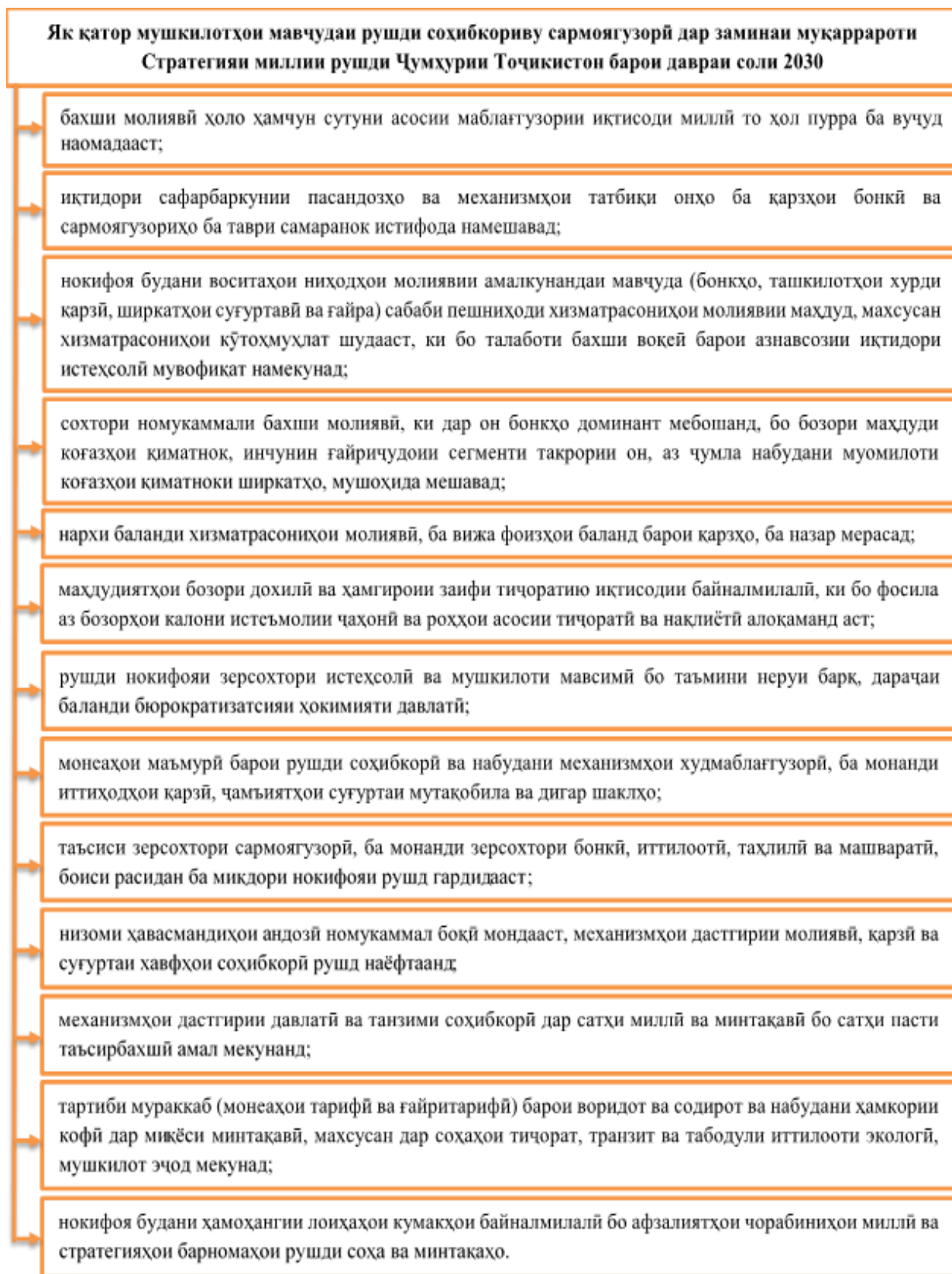
андешаи мо, дар ин чода ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусӣ зарур буда, ташаббусҳои созандаи соҳибкорон аз нигоҳи некбинона таҳхис ва кумаку роҳнамоӣ карда шавад.

Агар фароҳамсозии инфрасохтори зарурӣ, аз ҷумла роҳу барқ, об, алокаи интернетӣ баландсуръат, дастрасӣ ба маблағҳои арзони қарзӣ, дастрасӣ ба ашёи хом, инчунин талаботу рақобат дар бозорҳо шартҳои аввалини фаъолияти соҳибкорӣ бошад, пас рушди паркҳои технологиву бизнес инкубатҳо барои таҳияи лоиҳаҳои соҳибкориву сармоягузорӣ ва рушди соҳибкорӣ дар шаҳру ноҳияҳо аз ҷумлаи омилҳои мусоидаткунанда мебошад.

Инчунин, содагардонии масъалаҳои иҷозатдиҳӣ ва иҷозатномадиҳӣ аз ҷумлаи омилҳои ҳавасмандсозандаи рушди соҳибкорӣ мебошад. Дар баробари бахшҳои воқеии иқтисоди миллӣ бо истифода аз имкониятҳои соҳибкорон тарҳрезии стратегияи баланд бардоштани сифати хизматрасониҳо, ташкили инфрасохтори мосири ҷалб ва истироҳату фароғати сайёҳон омили дигари рушди устувори иқтисоди миллӣ ба шумор меравад.

Аз ин дидгоҳ, таҳияи стратегияи муассир барои рушди соҳибкорӣ ба беҳтар шудани муҳити сармоягузорӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ дар кишвар мусоидат мекунад, ки дар натиҷа мавқеи Тоҷикистон дар рейтингҳои байналмилалӣ воқеӣ ва қобили таҳсин хоҳад буд, ва дар сатҳи баландтар қарор хоҳад гирифт.

Як қатор мушкилоти мавҷудаи рушди соҳибкориву сармоягузориҳоро дар заминаи муқаррароти «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи соли 2030»[155]. ҷудо кардан мумкин аст: (нигаред ба расми расми 3.4).



Расми 3.4. - Мушкилотҳои мавҷудани рушди соҳибкориву сармоягузорӣ дар заминаи муқаррароти «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи соли 2030»[155].

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тибқи расми мазкур чунин шарҳ додан мумкин аст, ки камбудихо дар механизмҳои хифзи ҳуқуқи моликият ва мулкӣ, инчунин заиф будани муносибатҳои шартномавӣ, монеаҳо барои рушди сармоягузориҳо ба вучуд меоранд.

Дар баробари ин, тамоюлҳои мосири рушди иқтисодиёт ва таъсири омилҳои беруна ба рушди соҳибкорӣ махсусиятҳои фароҳамсозии фазои мусоиди соҳибкорӣ ва афзалиятҳои сиёсати давлатӣ дар самти рушди соҳибкориву сармоягузориҳо барои давраи дарозмуддат муқаррар менамояд. Аз ҷумла, вазъи сиёсӣ иқтисодии мураккаби ҷаҳони муосир, таъсири камеро ба костаҳои низомҳои мавҷудани тичоративу молиявии ҷаҳонӣ ва таъсири институтҳои танзимкунандаи байналмилалӣ ба истеҳсолоту тичорати байналмилалӣ ва бизнес муносибатҳо гузошта шудааст.

Аз ҷониби дигар, тамоюлҳои рушди технологияҳои рақамӣ ва дар ин замина рушди иқтисоди рақамӣ ба рақамигардӣ тамоми соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва фаъолияти рушдӣ ҷомеа мусоидат намудааст ва дар доираи ҳамкориҳои мутақобилаи фосолавӣ метавонанд дар ояндаи наздик ба як меъёри муқаррарӣ мубаддал хоҳад шуд.

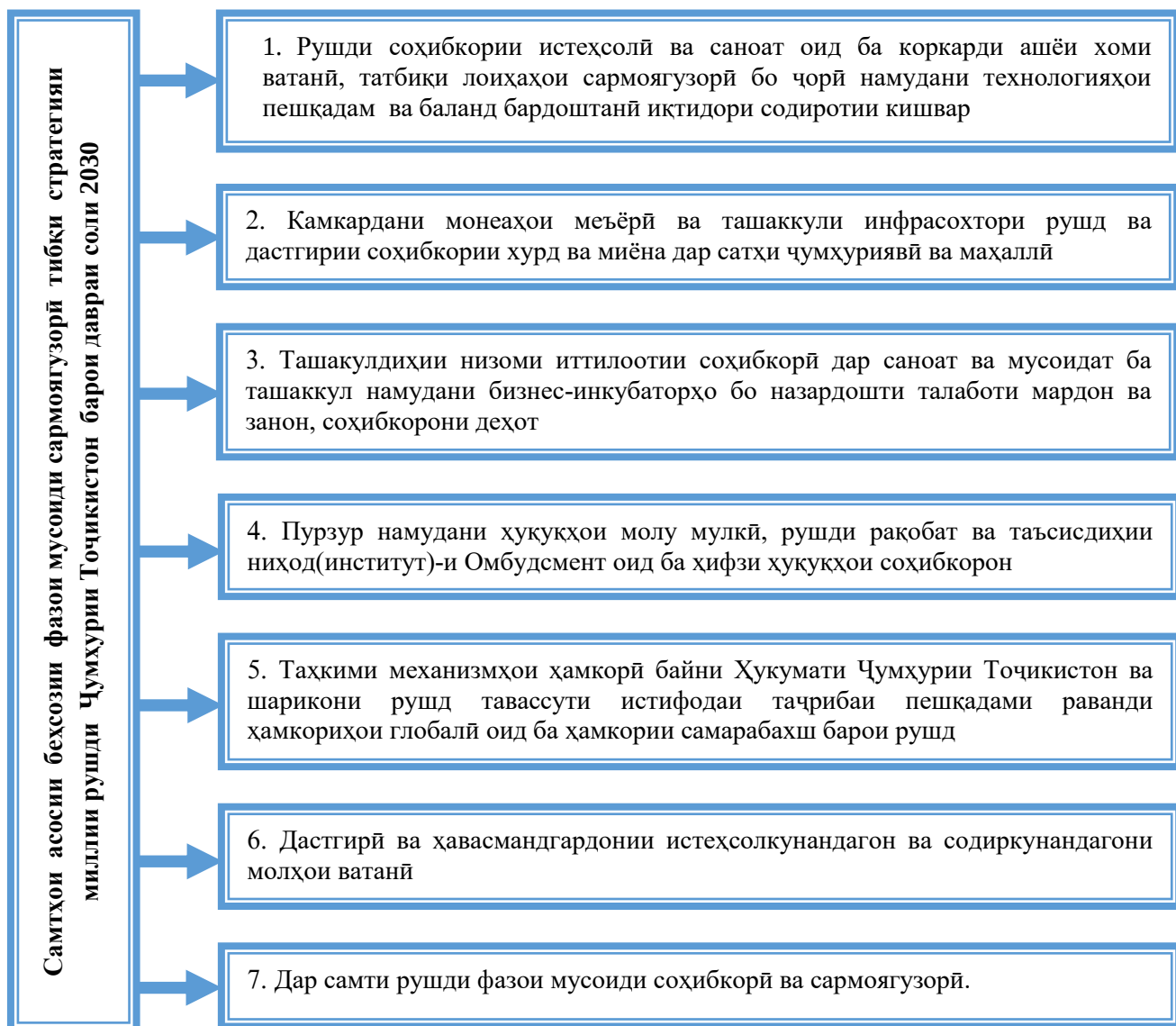
Махсусан, ҷорисозии технологияҳои рақамӣ ва истифодаи васеи он ба яке аз омилҳои калидии рушди минбаъда ва рақобатпазирии субъектҳои соҳибкорӣ гардида, соҳаҳои тичорату хизматрасонии электронӣ ва молия босуръат рушд хоҳанд намуд.

Дар ин замина зарурати амалисозии ислоҳоти институтсионӣ оид ба дигаргунсозии иқтисодӣ ва бунёди иқтисоди инноватсионӣ ба миён омада, дастгириҳои давлатӣ дар самти ҳавасмандсозии фаъолнокии субъектҳои иқтисоди миллӣ барои рушд бояд нишонрас ба роҳ монда шавад.

Нисбат ба талаботи муосир амалӣ кардани ислоҳот ва таъсиси заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки ба меъёрҳои муосир ҷавобгӯ бошанд, ҳамаи ин имконият медиҳад, ки муҳити мувофиқ барои рушди соҳибкорӣ ва

сармоягузорӣ дар кишвар бароҳ монда ва дар натиҷа рушди устувори иқтисоди миллӣ ва бехбудии аҳоли таъмин мегардад.

Дар «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи соли 2030»[155] як қатор самтҳо мавриди амал бояд қарор гиранд афзалиятҳо ва бехтаргардонии фазои сармоягузорӣ нишон дода шуда, дар асоси он харитаи роҳ омода шудааст. Муаллиф як қатор самтҳоро дар расми 3.5. вобаста ба «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи соли 2030»[155] пешниҳод намудааст.



Расми 3.5. - Самтҳои асосии бехсозии фазои сармоягузорӣ тибқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи соли 2030[155].

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ба андешаи мо, кам кардани монеаҳои маъмурӣ, ташаккули инфрасохтори рушд ва дастгирии соҳибкории хурд ва миёна дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ омили беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ гардида, тавассути рушди соҳибкории истехсолӣ ва соҳаи саноат коркарди пурраи ашёи хоми ватанӣ дар дохили мамлакат роҳандозӣ карда мешавад.

Таҳлилҳо собит менамоянд, ки бо мақсади рушди соҳибкориву сармоягузорӣ ва амалисозии ҳадафти саноатикунони босуръати мамлакат дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи соли 2030 самтҳои зерини фароҳамсозии фазои муоид пешбинӣ шудааст (расми 3.6.)



Расми 3.6. - Самти асосии рушди фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ[155]

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Зимни татбиқи концепсия ва амалисозии харитаи роҳ оид ба рушди соҳибкорӣ риояи принципҳои зерин самаранокии онро мусоидат менамоянд:

1. Таъмини волоияти қонун ва озодии соҳибкорӣ. Дар ин замина соҳибкории озоду шаффоф роҳандозӣ гардида, танҳо рақобати солиму кушод омили пешрафти фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ мегардад.

2. Ҳавасмандсозии соҳибкории бовиҷдонона ва шаффоф, дастгирии соҳибкороне, ки танҳо фаъолияти расмиро роҳандозӣ доранд.

3. Арзёбӣ ва дастгирии лоиҳаҳои соҳибкории азалиятнок, аз ҷумла лоиҳаҳои инноватсионӣ ва соҳибкорони дорои иқтидори рушд. Дар ин соҳа бояд роҳандози карда шавад; бунёди инфрасохтори зарури; ҳавасмандсозӣ; соддагардонии назорати маъмурӣ; бартарафсозии монетаҳои мавҷуда ва фароҳамсозии шароити ногувор барои фаъолияти соҳибкории ғайрирасмӣ аз ҷониби сохтору мақомоти дахлдор.

Дар маҷмӯъ, амалисозии муқаррароти концептуалии пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки шароитҳои зарурӣ барои афзоиши теъдоди субъектҳои соҳибкорӣ бо таври табиӣ таъмин гардида, фазои институтсионалии мусоид сатҳи фаъолнокии соҳибкориву ҷалби сармояи хусусӣ ба иқтисоди миллиро баланд менамоянд.

3.2 Моделсозии иқтисодию риёзии дурнамои нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар робита бо рушди бахши хусусӣ

Дар асоси қонуни диалектикий ягонагии умумият, махсусият ва фардият таъмини рушди устувори нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодии мамлакат аз ҳамбастагиву рушди муназзами ҳамаи сатҳҳои иқтисоди миллӣ, аз ҷумла микро-, мезо- ва макроиқтисодёт вобастагии калон дорад.

Бояд таъкид дод, ки амалисозии ислохотҳои институтсионалию сохторӣ дар иқтисоди миллӣ ва натиҷаҳои ноилшуда тавассути методҳои оморию арифметикӣ арзёбӣ гардида, дурнамои рушд бо роҳи истифодаи усулҳои иқтисодию риёзӣ баҳодихӣ мегардад.

Дар асоси омӯзиши адабиётҳои иқтисодӣ метавон зикр намуд, ки зимни модулронӣ ин ё он назария ва фарзия бо шарофати истифодаи рақамҳо мушоҳидашаванда гардида, мушаххас мегарданд ва ин барои дарки бехтари масъалаи омӯхташаванда мусоидат менамояд[32].

Ба андешаи П.М Симон вазифаи амалии модулронӣ аввалан аз таҳлили объектҳои иқтисодӣ, инчунин дурнамозии иқтисодӣ, пешбини рушди чараёнҳои хоҷагидорӣ ва ниҳоятан таҳияи қарорҳои идоракунӣ дар ҳамаи сатҳи иерархияи хоҷагидорӣ мебошад.

Дар робита ба ин, сатҳи таъсири функционалии соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёти милли тибқи нишондиҳандаҳои омӯрӣ ба рушди маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар мавриди таҳлилу баҳодиҳӣ қарор гирифтааст, ки дар асоси нишондиҳандаҳои таҳлил метвонем пешгӯии сатҳи таъсири омилҳоро ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ баҳодиҳӣ намоем.

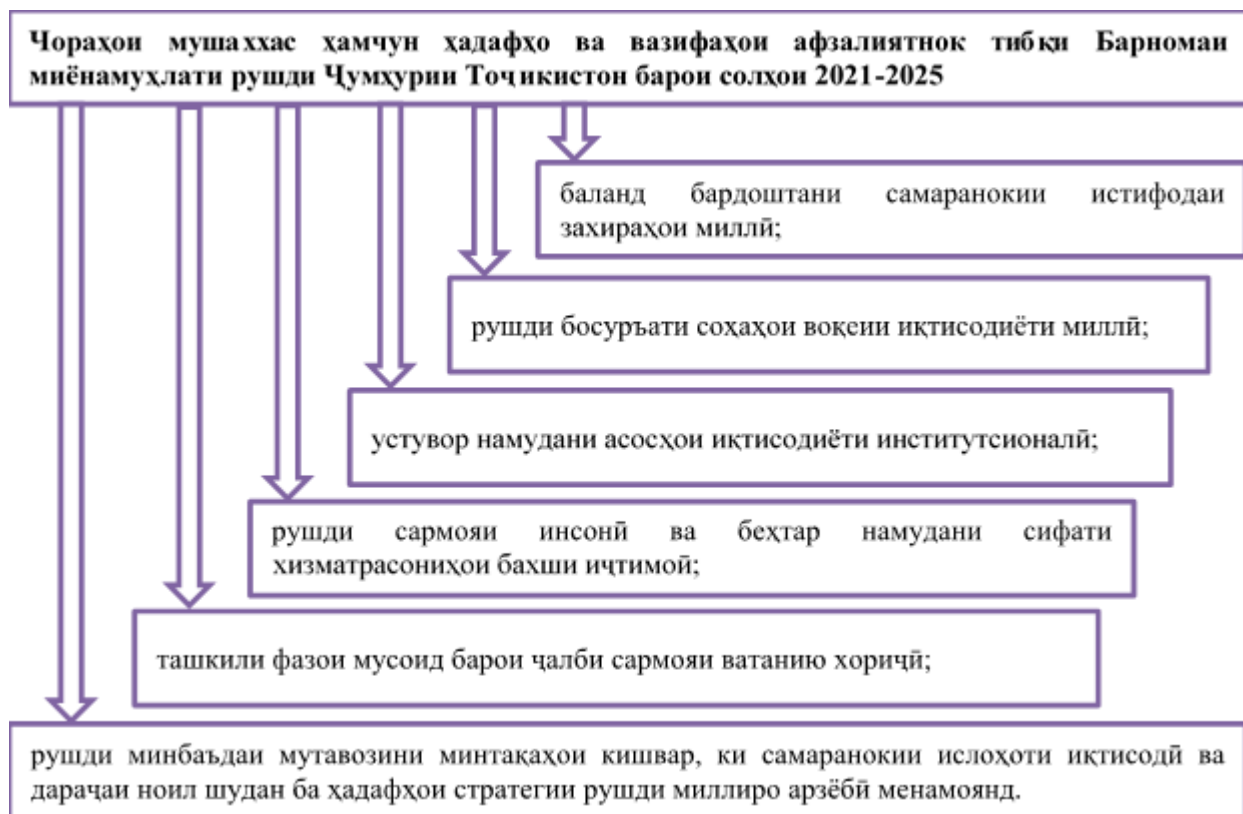
Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳоти анҷомдодашуда шумораи субъектҳои соҳибкорӣ (шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ)-ро ҳамеша инкишоф дода, хусусан субъектҳои соҳибкории хурд ва миёна дар соли 2015 ба 206 500 адад баробар буд, ки ин нишондиҳанда дар соли 2020 ба 328 000 адад расонида шуд. Дар натиҷаи пайдарпай зиёд шудани субъектҳои соҳибкорӣ ҳиссаи бахши хусусӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар ба 70 фоиз, дар таъмини шуғли аҳоли ба 68 фоиз ва даромади буҷети давлатӣ аз ҳисоби чамоварии андозҳо ба 80 фоиз баробар мебошад. Ин бахш дар соҳаҳои воқеии иқтисоди милли қисмати азимтарро саҳмгузор мебошад.

Мавриди зикр аст, ки ислоҳоти амалишуда ва натиҷаҳои ноилшуда барои рушди субъектҳои соҳибкорӣ, алалхусус соҳибкории хурду миёна мусоидат намуд ва рушди бахши хусусӣ дар ҳалли масъалаҳои мубрами ҷомеа кумак намуда истодааст.

Бо дарназардошти тадриҷан зиёдшавии рақобати глобаливу минтақавӣ дар назди иқтисоди милли як қатор масъалаҳои ҳалталаб оид ба баланд бардоштани рақобатпазирии соҳаҳои мушаххас мубрам боқӣ мебошад.

Бояд қайд намоем, ки дар «Барномаи миёнамӯҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» як қатор чораҳо ҳамчун ҳадафу вазифаҳои афзалиятнок муайян гардидаанд. Вобаста ба ин, аз ҷониби мо дар расми 3.7. ҳадафҳо ва вазифаҳои афзалиятнок тибқи барномаи болозикр пешкаш шудааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки агар дар соли 2012-ум ҳиссаи бахши хусусӣ дар истеҳсолоти саноатии мамлакат наздик ба 59,4 фоиз ва ҳиссаи корхонаҳои давлатӣ 40,6 фоизро ташкил дода бошад, пас дар соли 2021-ум ҳиссаи бахши хусусӣ дар саноатии ҷумҳурӣ ба 91,0 фоиз ва ҳиссаи корхонаҳои давлатӣ наздик ба 9,0 фоизро ташкил додааст. Дар 10 соли охир, таносуби нишондиҳандаҳои мазкур ба таври назаррас тағйир ёфта, имрӯз аксари натиҷаҳои истеҳсолоти саноатӣ аз ҳисоби бахши хусусӣ таъмин мегардад.



Расми 3.7. Ҳадафҳо ва вазифаҳои афзалиятноки рушди иқтисоди миллӣ [101]

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Бояд тазакурдод, ки ММД аз истеҳсоли молҳо, хизматрасонӣ, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва сармоягузориҳои капиталӣ вобастагии мустақим дорад. Барои ошкор намудани таъсири истеҳсоли молҳо,

хизматрасонӣ, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва сармоягузориҳои капиталӣ ба ММД бояд модел вобаста аз омилҳои номбаршуда таҳия карда шавад. Ба ин васила, барои таҳияи модели ММД истифодаи муодилаи регрессионӣ зарурӣ гардид.

Бо таваҷҷӯҳ ба он, ки муодилаи регрессионӣ муодилаи бисёромила аст, барои таҳияи он, аввал зарур буд, ки мавҷудияти проблемаи мултиколлинеарӣ байни тағирёбандаҳои новобаста баррасӣ карда шавад.

Мутобиқан дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои рушди макроиқтисодӣ дурнамои вобастагии ММД аз нишондиҳандаҳои зерин муайян карда шуд:

$$F(Y)=(P, S, I, I1, I2, Z, Z1)$$

Таҳлилҳо нишон доданд, ки маълумоти пешниҳодшуда бо проблемаи мултиколлинеарӣ рӯбарӯ аст. Аз ин рӯ, барои ҳаллу ҷасли ин масъала, бо истифода аз регрессияи компонентҳои асосӣ, муодилаи регрессионии зерин таҳия карда шуд:

$$Y = 4450.7 + 0.75 * P + 0.52 * S + 0.48 * I - 0.03 * I1 + 0.51 * I2 + 0.22 * Z + 0.1 * Z1$$

Y - ММД бо нархҳои ҷорӣ

P – истеҳсоли молҳо

S – хизматрасонӣ

I – ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ

I1 – баҳши давлатӣ

I2 – баҳши хусусӣ

Z – сармоягузориҳои капиталӣ

Z1 – сармоягузориҳои ғайри давлатӣ

Бо истифода аз муодилаи регрессионии таҳияшуда, тамоюли ММД ба шакли зерин тартиб меёбад.

Муодилаи таҳияшуда нишон медиҳад, ки бо зиёдшавии P ба 1 воҳиди ченак, ММД 0.75 воҳиди ченак зиёд мегардад. Ғайр аз ин, бо афзоиши S, I, I1, I2, Z, Z1 ба 1 воҳиди ченак, бояд таъкид намуд, ММД мутаносибан 0.44, 0.41, -0.022, 0.43, 0.19 ва 0.09 воҳиди ченак зиёд мешавад. Қайд кардан муҳим аст, ки барои таҳлили таъсири тағйирёбии як фактор, яъне тағйирёбандаи новобаста, фарзи тағйир ёфтани танҳо он истифода шудааст, дар ҳоле ки дигар омилҳо тағйир наёфтаанд.

Барои дурнамои ММД то соли 2030, тибқи муодилаи таҳияшуда, тағйирёбандаҳои новобастаи ин муодила бояд то соли 2030 дурнамо дода шаванд. Бинобар ин, барои дурнамои тағйирёбандаҳои новобаста аз модели авторегрессивӣ истифода бурдан мумкин аст. (Ҷадвали 3.1)

Ҷадвали 3.1. - Муодилаҳои регрессионии тағйирёбандаҳои новобаста (P, S, I, Z) бо истифода аз модели авторегрессивӣ

Намуди муодила	R ²	DW
$P = 2490.40924951 + 0.999162790144 \cdot P(-1)$	0.96	1.7
$S = 779.508161175 + 1.09697209259 \cdot S(-1)$	0.97	1.64
$I = -124.542426828 + 1.16672782835 \cdot I(-1)$	0.98	1.6
$Z = 1342.0120706 + 0.915804480708 \cdot Z(-1)$	0.92	1.6

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Аз натиҷаи моделҳои пешниҳодшуда, яъне муодилаҳои регрессионӣ ҳаминаро бояд қайд кард, ки коэффитсиентҳои баҳододашуда ва ҳуди муодила боэътимоданд, зеро эҳтимолият, R², омили Дурбин-Уотсон ва омили F аҳамияти коэффитсентҳои баҳододашуда ва ҳуди муодиларо тасдиқ мекунад.

Дурнамои ММД то соли 2030, тибқи муодилаҳои таҳияшудаи дар ҷадвали 3.2 овардашуда қиматҳои зеринро мегирад.

Солҳо	ММД	Истеҳсоли молҳо	Хизмат-расонӣ	Истеҳс. саноатӣ	Аз ҷумла: дар баҳши давлатӣ	дар баҳши хусусӣ	Сармоя-гузориҳои капитали	Сармоя-гузориҳои ғайри-давлатӣ
2026	177086.3	53922.576	68391.49	76888.67	8644.686	68248.9	13471.09	6922.905
2027	197972.8	56367.841	75803.06	89604.53	10074.35	79535.9	13678.9	7029.699
2028	221724.4	58811.058	83933.35	104443.9	11742.76	92707.9	13869.21	7127.501
2029	248791.7	61252.23	92852.05	121761.5	13689.8	108079.6	14043.49	7217.068
2030	279697.9	63691.358	102635.6	141971.2	15961.99	126018.4	14203.11	7299.094

Ҷадвали 3.2. - Дурнамои ММД то соли 2030 (ҳазор сомонӣ)

Сачашма: Ҳисоби муаллиф тибқи модели пешниҳодшуда

Бо дарназардошти дурнамои ҳисобишудаи нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ таҳлили муқоисавии афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ

(ММД) ба ҳар нафар аҳоли нишон дод, ки бо дарназардошти амалисозии ҳадафи саноатикунории босуръати мамлакат дурнамои нишондиҳандаҳои тавассути модели пешниҳодшуда аз дурнамои нишондиҳандаҳои дар Стратегияи миллии рушд (СМР) дарҷшуда то андозае тафовут дорад. Зеро тибқи сценарияи индустриалию инноватсионӣ дар СМР дар соли 2030 ҳаҷми ММД Ҷумҳурии Тоҷикистон 267856,980 ҳазор сомонӣ пешбинӣ шудааст.

Ба андешаи мо, ҳисоби дурнамои нишондиҳандаҳо дар СМР бо дарназардошти рақамҳои омории давраи солҳои 2001-2015 ба даст омадааст. Вале ҳисобҳои мо бо дарназардошти истифодаи рақамҳо дар солҳои 2006-2020 то андозае натиҷахоро мушаххас намудааст (ҷадвали 3.3).

Ҷадвали 3.3. - Тамоюлҳои дурнамои нишондиҳандаҳои маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар нафар аҳоли дар Тоҷикистон

Номгӯии нишондиҳандаҳо	Воҳиди ченак	Моделҳои саноатии рушд	
		2025	2030
Шумораи аҳоли (тибқи СМР)	ҳазор нафар	10490	11580
ММД ба ҳар нафар аҳоли (тибқи СМР)	Сомонӣ	12297	17754
ММД ба ҳар нафар аҳоли (ҳисоб тибқи модели пешниҳодшуда)	Сомонӣ	15126	24154
Тамоюлҳо +/-	Сомонӣ	+2829	+6400

Сарчашма: [19]

Таҳлили муқоисавии ММД ба ҳар нафар аҳоли тибқи модели пешниҳодшуда бадаст омада нишон медиҳад, ки дар ҳолати рушди муназзами соҳаҳои иқтисоди миллӣ дар соли 2030 нишондиҳандаи мазкур ба зиёда аз 24,1 ҳазор сомонӣ баробар мегардад ва ин рақам ба дурнамои рушди индустриалию инноватсионӣ (23,1 ҳазор сомонӣ) наздик мебошад, ки муносибатҳои истеҳсолии мавҷуда ва мутобиқати онҳо бо қувваҳои истеҳсоли сарчашмаи рушди иқтисодиву иҷтимоии ҳар як давлатиро ташкил медиҳад[19]. Муносибатҳои истеҳсолии номувофиқ ба пешрафти илму техника ҳавасмандии иқтисодии инсон, ҷомеаи меҳнатӣ ва соҳибкорро заиф мегардонад.

Аз чониби дигар, дар ҳолати муносибатҳои истеҳсолии мутобиқ ба талаботи рушдбандаи қувваҳои истеҳсолӣ ҳавасмандии иқтисодӣ ҳамчун вусъатдиҳандаи рушди иқтисодӣ хизмат мекунад.

Яке аз олимони иқтисоддони тоҷик Ф.М Муқаддасзода дар таҳқиқоти худ чунин қайд мекунад: «таҷрибаи бисёр кишварҳои ҷаҳон собит менамояд, ки фаъолияти соҳибқории хусусӣ ҳамчун омили таконбахши пурқувват дар ҷодаи рушди фаъолияти инноватсионӣ хизмат намуда, самаранокии истеҳсолотро таъмин мекунад. Вале таҳлили адабиётҳои иқтисодӣ собит менамояд, ки надоштани қобилияти пайдосозии сармоя дар минтақаҳои нодору қашшоқи ҷаҳон монеаи асосӣ дар ҷодаи ривочу равнақи сармоядорӣ мебошад. Махсусан, сармоя қувваест, ки маҳсулнокии меҳнатро боло бурда, боигарии халққоро фароҳам менамояд. Ин низоми хунгарди сармоядорӣ ва асоси рушд буда, шаҳрвандони кишварҳои нодору қашшоқ наметавонанд барои худ истеҳсол намоянд, новобаста аз он, ки бо кадом нерӯ ҳамаи талаботҳои иқтисоди сармоядориро иҷро меkunанд»[65].

Дар шароити рушди иқтисоди ноустувор бо дарназардошти маҳдудияти захираҳо ва ҳаҷми бозор ҷалб ва истифодаи дурусти сармояи мустақим ба бахшу соҳаҳои иқтисоди миллӣ аз ҷумлаи масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои гузариши босифат аз модели аграриву саноатӣ ба модели саноативу аграрӣ танҳо дар ҳолате имконпазир аст, ки ба омилҳои интенсификации рушд аҳамият дода шаванд.

Тавре ки зикр мегардад, яке аз самтҳои аввалин тавсеаи доираи таҳқиқот ва мураккабсозии воситаҳои таҳлил ба ҳисоб меравад. Бояд таъкид кард, ки гузариш аз назарияи иқтисодии механизми бозорӣ ба таҳлили тамоми маҷмӯи масъалаҳои иҷтимоии иқтисодӣ, инчунин хусусиятҳои маъданиву фарҳангӣ ва сиёсии кишварҳои рушдбанда оғоз ёфтааст.

Дуюмин самт ин ҷустуҷӯи чунин усулҳои методологиест, ки баҳисобгирии баробари таъсири омилҳои дохилӣ ва берунаи рушд имкон додаанд[73].

Таҳлили нуктаи назари олимони иқтисод[127] мучахҳазгардони давлатҳои рушдбанда дар назарияҳои “доираи маҳками камбағалӣ” ва назарияи “тақони бузург” ифода гардидааст.

Бинобар ин, захираҳои дохилии давлатҳои рушдбанда барои баромадан аз доираи сарпечи камбағалӣ бе кумаки беруна, яъне “тақони бузург” тавассути ҷалби сармояи беруна имконнопазир ҳисобида мешавад. Хусусан норасоии сармояи дохилӣ ва зарурати ҷалби он аз хориҷи кишвар ҳамчун яке аз роҳҳои баромадан аз доираи мазкури камбағалӣ арзёбӣ мегардад.

Ба андешаи мо дар шароити кунунии рушди иқтисоди миллӣ, ки бартарии воридот ба содироти молҳо ва норасоии андухти дохилӣ нисбат ба талаботи сармоягузорӣ рушди босуботи иқтисодӣ бе афзоиш ёфтани маҳсулнокии омилҳои истеҳсолӣ имконнопазир мебошад[180]. Аз ҷониби дигар рушди маҳсулноки ё худ арзиши изофа дар истеҳсолот ба сармоягузорӣ вобастагии калон дорад.

Масъалаи мазкур дар доираи рушди шарикии давлат ва бахши хусусӣ ва ба ин васила таъмини шароити созгор барои ҷалби сармояи мустақим ба истеҳсолот бояд ҳалли худро пайдо намояд.

Ба андешаи мо, назарияи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар таъмини хизматрасониҳои бозорӣ инфрасохтори рушди соҳибкориро фароҳам оварда, ҳавасмандии сармоягузoronро ба соҳаҳои иқтисоди миллӣ бамаҷоратиб зиёд мегардонад.

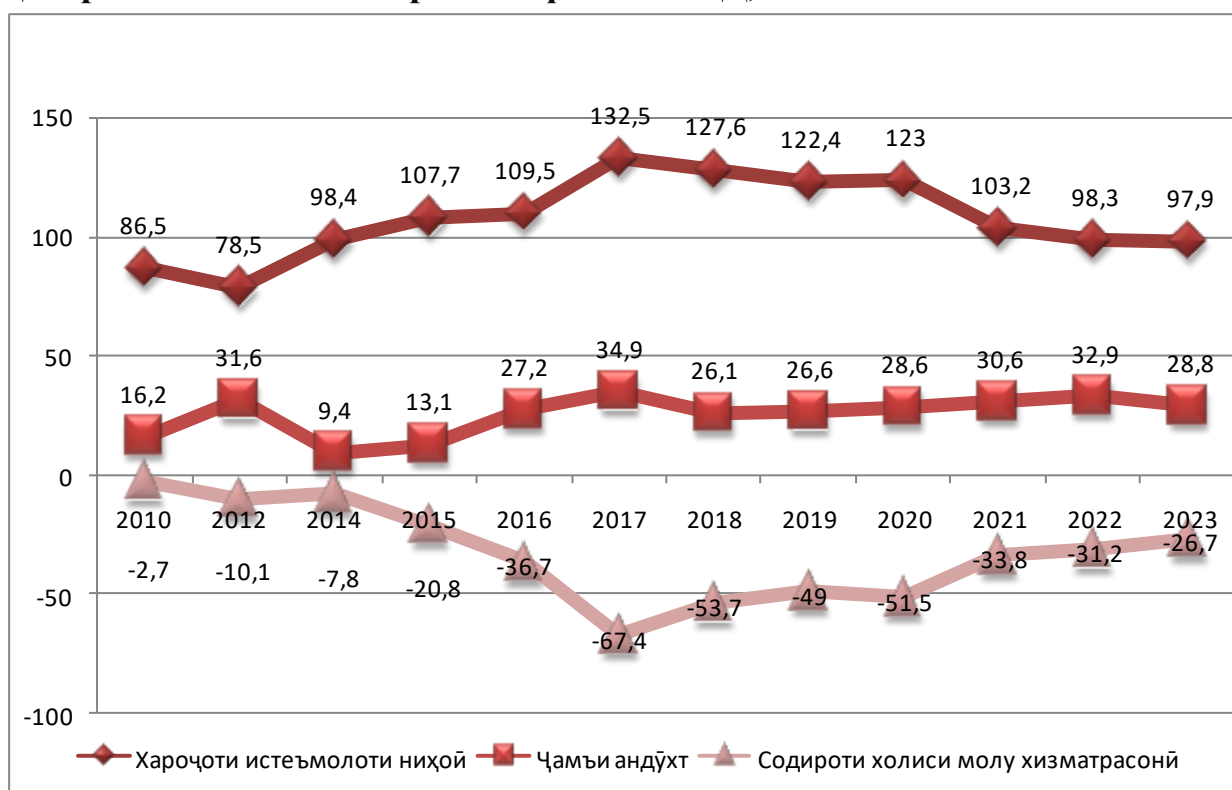
Зеро инфрасохтори рушди соҳибкорӣ аз ҷумлаи масъалаҳои муҳим ба ҳисоб рафта, дар баробари устувории вазъи сиёсӣ, пешгӯишавандагии заминаҳои меъёрию ҳуқуқӣ омили собиткунанда фазои мусоиди рушди соҳибкориву сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад.

Бо дарназардошти сатҳи пасти андухт, ки монетаи асосии рушди иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад, яке аз шартҳои асосии суръатбахшии рушди минбаъда мобилизатсиякунонии андухтҳои дохиливу беруна бо мақсади сармоягузорӣ ба иқтисодиёт мебошад[169].

Тибқи тадқиқотҳои олимони соҳаи иқтисод давлатҳои суствараққикарда зимни андушти сармоя бо се мушкилоти асосӣ дучор мегарданд[129].

Аввалан, ин норасоии андушт ба маъноии молиявӣ барои ташаккули фондҳои зурурии таъминкунандаи рушд. Зеро хоҳиши аҳолии барои андушт хело паст мебошад (диаграммаи 3.1).

Диаграммаи 3.1. - Сохтори истифодаи ММД, %.



Сарчашма: Ҳисоби муаллиф, тибқи: Тоҷикистон: 25 - соли Истиқлолияти давлатӣ маҷмӯаи оморӣ. Душанбе: АОПҚТ, 2016.-232; Омори солонии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе: АОПҚТ, 2021. – 203.[13,158,159].

Дуҷум, ҳаҷми андушт воқеан барои амалисозии сармоягузориҳои истеҳсоли нокифоя мебошад. Зеро андозаи хароҷотҳои истеъмолии ниҳой собит менамояд, ки тамоюл ба истеъмолот дар сатҳи баланд қарор дорад.

Мушкилоти сеюм бошад, бузургии содироти холиси молу хизматрасониҳо собит менамояд, ки норасоии асъори хориҷӣ арзи ҳастӣ дорад.

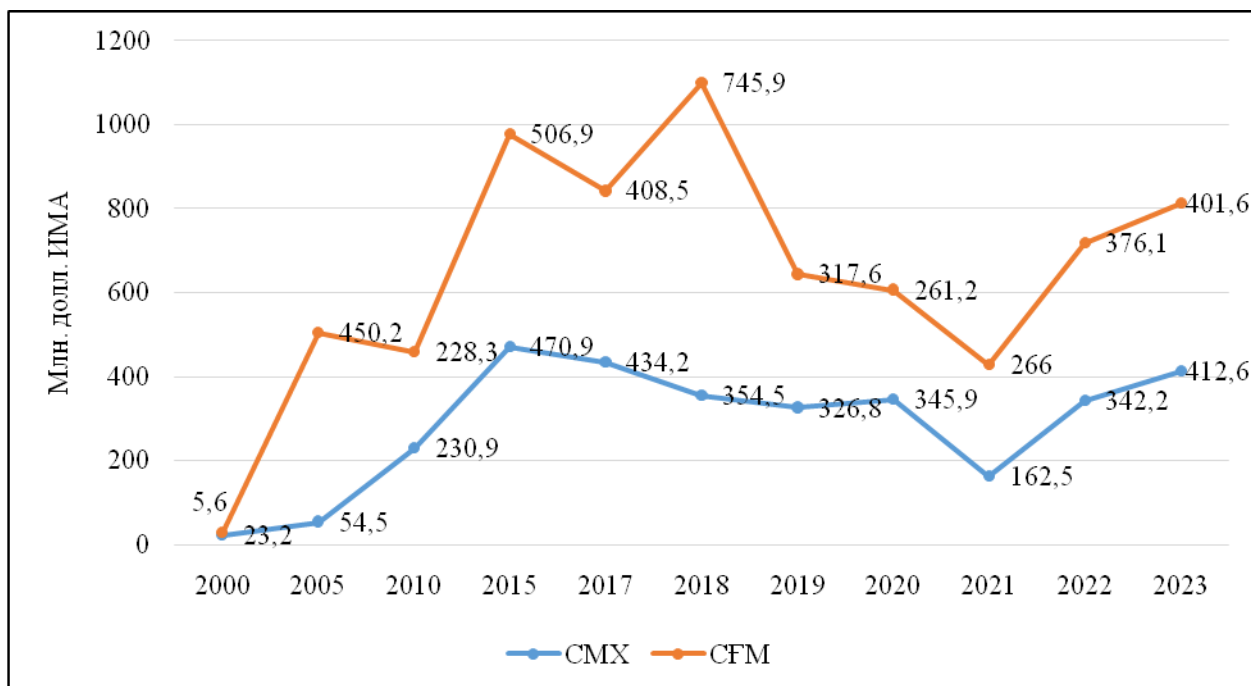
Дар маҷмӯъ, меъёри пасти андушт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омили асосии боздорандаи сармоягузориҳои дохилӣ мебошад.

Вобаста ба ҳолати мазкур дар давлатҳои рушдбанда тибқи назарияи Роузенстейн-Родан сармоягузориҳои хориҷӣ даромади иловагиро таъмин карда, меъёри андухтро афзун менамоянд.

Вале таҳлили муқоисавии нишондиҳандаҳои воридоти сармояи хориҷӣ ва тағйирёбии бузургҳои хароҷоти истеъмолий ва ҷамъи андӯхт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон собит менамояд, ки назарияи мазкур на дар ҳама давлати рушдбанда комилан мувофиқат мекунад.

Зеро новобаста аз нисбатан афзоиш ёфтани ҳаҷми сармояи хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамоно нишондиҳандаи андӯхт дар сатҳи паст қарор дошта, робитаи бисёр сусти нишондиҳандаҳои мазкурро собит менамояд. (диаграммаи 3.2)

Диаграммаи 3.2. Сармоягузориҳои мустақим (СМХ) ва ғайримустақими хориҷӣ (СҒМ) ба Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2000-2023



Сарчашма: Ҳисоби муаллиф, тибқи: [12,13]

Мушкилоти зиёд кардани маҷмӯи андӯхти дохилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва табодули онҳо ба сармоягузориҳои таъминкунандаи рушди иқтисоди миллӣ фароҳамсозии фазои мусоид ва андешидани чораҳои ҳавасмандкунандаро тақозо менамояд (ҷадвали 3.4).

Бо дарназардошти ҳолати зикршуда, ба андешаи мо, дар ҷодаи расидан ба нишондиҳандаҳои пешбинишудаи «Стратегияи миллии рушд дар соли 2030»[155] тибқи модели саноативу инноватсионӣ ва таъмини ҳиссаи сармоягузориҳои хусусӣ дар соли 2030 то ба 25 фоиз фароҳамсозии фазои мусоиди рушди соҳибкориву сармоягузорӣ, инфрасохтори зарурӣ, муҳимтар аз ҳама боварию эътимоди байниҳамдигарии давлат ва бахши хусусӣ зарур мебошад.

Ҷадвали 3.4. - Дурнамои параметрҳои рушди маҷмӯи андӯшти дохилӣ ва сармоягузориҳои хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номгӯии нишондиҳандаҳо	Воҳиди ченак	Модели саноатии рушд		Модели саноативу инноватсионии рушд	
		2025	2030	2025	2030
маҷмӯи андӯшти дохилӣ нисбат ба ММД	%	26	28	35	40
Ҳиссаи сармоягузориҳои хусусӣ дар ММД	%	15	18	20	25

Сарчашма: [155]

Умуман, дар ҳолати номутобиқати фазои фаъолият ва рушди соҳибкорӣ ба манфиатҳо ва дурнамои даромади интизоришаванда соҳибкорони калон ва қисман миёна фаъолияти худро ба кишварҳое, ки имконияту имтиёзҳои бештар фароҳам овардаанд, интиқол медиҳанд.

Аз ҷониби дигар, соҳибкории хурд бошад бо дарназардошти маҳдудияти имкониятҳо бо таври дилхоҳ ривож наёфта, иқтисоди пинҳонӣ рушд менамояд.

Дар маҷмӯъ, фазои соҳибкорӣ ба болоравӣ ё пастравии ҳамаи нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодии кишвар таъсиргузор мебошад.

3.3. Самтҳои афзалиятноки рушди фазои мусоиди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таҳлилҳои мо нишон медиҳанд, ки дар марҳалаи кунунии рушди иқтисоди миллий дар шароити тавозуни манфии савдои беруна, нокифоягии андӯшт нисбат ба талаботи сармоягузориҳои иқтисоди миллий норасоии буҷети

давлатӣ маъмулан тавассути амалиётҳо бо коғазҳои қиматнок ва ҷалби қарзи беруна таъмин карда мешаванд.

Ҳамзамон бо ин, дар маҳалҳо бо роҳи фурӯши амволи давлатӣ ва иншооти гуногун, инчунин андозбандии ғайрирасмӣ соҳибкорон барои таъмини нақшаву чорабиниҳои маҳаллӣ танқисии молиявӣ то андозае ҳал гардида истодааст. Вале бояд зикр намуд, ки ин сарчашмаҳо бебаҳо буда, аввалан иншооту амволи давлатӣ ба итмом мерасанд, сониян гаронии фишору муносибатҳои ғайрирасмӣ бо соҳибкорон метавонад, омили манфии дигар иқтисоди пинҳониро тақвият бахшад.

Чунин шеваи муносибат дар умум ба зарари буҷети давлатӣ мусоидат карда, ба ҷойи пайдо кардани сарчашмаҳои нави даромад тавассути роҳандозии ҳамкориву дастгири соҳибкорон ноилшавӣ ба рушди бемайлони соҳибкорӣ ба барҳамдиҳии сарчашмаҳои мавҷудаи андозбандӣ мусоидат менамояд.

Ба андешаи мо, дар ин ҷода захираҳои барқароршаванда, яъне истеҳсолот бояд ҳамаҷониба дастгирӣ карда шавад.

Тавре ки иқтисоддони шведӣ К. Вискелл Дар робита ба масъалаи рушд хулоса дорад, «андӯхти сармоя ва ё сармоягузорӣ ин функсияи таносуби меъёри воқеӣ ва табиӣи фоизӣ мебошад»[61].

Барҳақ аст, ки меъёри воқеии фоизӣ ин одатан арзиши пуле, ки қарз гирифта шудааст ё меъёри фоиз барои қарз буда, меъёри табиӣи фоизӣ ин нишондиҳандаи муҳими рушди соҳибкорӣ буда, фоидаи барзидест, ки дар натиҷаи истифодаи қарз ба даст оварда мешавад.

Дар қатори гуфтаҳои иқтисоддони шведӣ К.Вискелл зикр кардан зарур аст, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон андӯхти сармоя дар ҳолате ба даст меояд, ки меъёри табиӣи фоизӣ, ё худ маҳсулнокии интизории сармояи воқеӣ нисбат ба пардохти маблағи қарзӣ зиёд бошад. Рушди иқтисодӣ ба андӯхти сармояи воқеӣ алоқаманд буда, дар шароити фоизҳои баланди бонкӣ, ки ба ноилшавӣ ба барзиёдии меъёри воқеии табиӣи фоизӣ

муҳолифат мекунад, фазои номукаммали рушди соҳибкориву сармоягузорӣ арзи ҳастӣ менамояд.

Пул ё сармоя дар бозори дохилӣ арзиши гарон дорад ва ин омил барои бунёди заминаи сармоявии ширкатҳо монеа эҷод карда, омили боздорандаи рушд мегардад.

Ба андешаи мо бонкҳо бояд доираи васеи хизматрасониҳои босифатро бо нархҳои дастрас пешниҳод намоянд. Қисмати бештари воситаҳои пулии банку корхонаҳо ва аҳоли тавассути механизмҳои дурусти маблағгузорӣ бояд ба қарздиҳии истеҳсолот равона карда шавад.

Бояд зикр намуд, ки ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон норасои сармояи молиявӣ арзи ҳастӣ дошта, бинобар омилҳои зерин имкониятҳои бонкҳои саҳҳомӣ тижоратӣ то андозае маҳдуд гардидааст:

1. Менечменти нодурусти истифодаи пасандозҳои аҳоливу корхонаҳо ва дигар маблағу дороиҳои ҷалбшуда;

2. Дар шароити бӯҳрони молиявӣ асбӯрӣ бе арзёбии воқеии таваккалу хавфҳо иштироки бонкҳои низомсози кишвар дар лоиҳаҳои соҳтмони манзилҳои истиқоматӣ ва дар натиҷаи пастравии арзиши масоҳати манзилҳои истиқоматӣ ба бӯҳрони пардохтпазирӣ гирифта шудани бонкҳои зикршуда;

3. Бохти бовариву эътимоди мизочон ва талаби баргардонидани маблағҳои гузошташуда;

4. Риояи накардани махсусиятҳои муносибатҳои молиявӣ бонкдорӣ.

Дар ин ҳолат зарур аст, ки аввалан эътимоду боварии мизочон барқарор карда шавад. Сониян, барои ҷалби маблағҳои андӯхтаи шаҳрвандон ба муассисаҳои бонкӣ институтҳои ғайрибонкӣ молиявӣ фазои ҳавасмандӣ фароҳам оварда шавад.

Сеюм, сармояи мустақим ва портфелии хориҷӣ ва қарзи беруна ҳарчи бештар ба низоми бонкӣ роҳандозӣ карда шавад.

Аз ҷониби дигар, дар фароҳамсозии фазои мусоиди соҳибкорӣ тақмили низоми андозбанди нақши хоса бозида метавонад.

Дар шароити имрӯза аз имтиёзҳои андозии пешниҳодшаванда бештар бизнеси калон бархӯрдор гардида, соҳибкории хурду миёна бо таври максималӣ ҳамаи андозҳои мавҷударо пардохт менамоянд ё худ натиҷаҳои фаъолият ва шумораи кормандонро пурра нишон намедиханд. Чунин фазои муносибатҳо ба авҷи коррупсия дар мақомоти фискалӣ мусоидат карда, манфиатҳои иқтисоди миллӣ мадди назар мегарданд.

Бо андешаи бисёре аз мутахассисони дохиливу хориҷӣ паст кардани меъёрҳо ва фишору гаронии андоз омили рушди соҳибкорӣ ва ноилшавӣ ба рушди босуботу дарозмуддат мебошад.

Таҷрибаи ислоҳоти андозии маъмурияти Рейган дар ИМА дар соли 1981 собит намуд, ки паст кардани ҳиссаи андозҳо дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба миқдори 3,3 фоиз ба имконияти инкишофи устувори амрико барои ду даҳсола замина поя гузошт. Яъне дар давоми солҳои 1981-2000 суръати миёнаи рушди иқтисодиёти амрико ба 3,2 фоиз баробар гардидааст[61].

Аз ҷониби дигар, сохтору мақомоти дахлдор, пеш аз ҳама маъмурони мақомоти андоз муҳолифи дигаргунии меъёрӣ буда, хавфи иҷро нагардидани қисмати даромади буҷети давлатӣ дар паҳлуи дигар тарозу бештар бартарият пайдо карда истодааст. Аз ин ҷост, ки ислоҳоти иқтисодии кишвар ва нақшаву чорабиниҳо оид ба беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ бо таври дилхоҳ самара надода истодааст.

Аз нуктаи назарияи молия дар ҳолате, ки сармоягузориҳои ғайридавлатӣ тавассути воситаҳои худӣ амалӣ гардиданаш имконнопазир аст, пешниҳод мегардад, ки маблағҳои қарзӣ васеъ роҳандозӣ карда шавад.

Яъне давлат имкониятҳои бештари ҷалби маблағҳои қарзиро доро буда, фоиз ва арзиши ин маблағҳо нисбат ба қарзҳои корпоративӣ имконияту афзалиятҳо бештарро доро мебошад.

Ба ғайр аз ин, руй ба беҳбуди ниҳодани рушди бозори қарздиҳӣ ба рушди асосҳои бозори молиявӣ мусоидат мекунад, ки он ҳамчун омили табодули андӯхтҳои иқтисоди миллӣ ба сармоягузорӣ хизмат мекунад.

Маблаггузориҳои қарзии истеъмолати ҷорӣ тавассути тақмили низоми андозбандӣ ба он асос меёбад, ки паст кардани андозҳо ба пайдошавии арзиши иловашуда дар давраи миёнамуҳлат ва дарозмуддат замина мегузорад.

Дар шароти иқтисоди озоду кушод масъалаҳои таъмини рақобатпазирии иқтисоди миллӣ ҳамчун омил асосӣ зарурати фароҳамсозии шароити мусоиди фаъолияти субъектҳои он, хусусан субъектҳои фаъолияти соҳибкорию ба миён овардааст.

Ба андешаи мо, дар шароити кунунии иқтисодиёти Тоҷикистон дар доираи ислоҳоти амалии анҷомдодашуда, комилан муҳити мусоиди сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ то андозае муҳайё сохта шуда, дар афзоиши нишондиҳандаҳои муҳими иқтисодию иҷтимоии кишвар бахши хусусӣ нақши муҳимро бозӣ менамояд. Зеро, бахши хусусӣ яке аз қисматҳои ба ҳисоб меравад, ки дар таъмини ҳиссаи бештари маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, таъмини аҳоли ба ҷойҳои нави корӣ, самаранок истифода намудани захираҳои табиӣ маҳалӣ, инчунин, таъмини бозори дохилии кишвар ба маҳсулоти истеҳсолии ватанӣ ва ворид кардани инноватсияҳо дар фаъолияти хоҷагидорӣ саҳми арзада мебозад.

Тавре ки дар «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» зикр шудааст, ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми кишвар бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ маҳсуб меёбад. Барои ноилшавӣ ба ин ҳадафи оӣ ҳадафҳои зерини стратегияи рушд барои 15 соли оянда муайян шудаанд: 1. таъмини амнияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқ; 2. раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил ба кишвари транзитӣ; 3. таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат; 4. вусъатдиҳии шугли пурмаҳсул»[155].

Ба андешаи мо, дар баробари натиҷаҳои ноилшуда, барои ноилшавӣ ба ҳалафҳои рушди миёнамуҳлат ва дарозмуддати Ҷумҳурии Тоҷикистон боз

хам беҳтар кардани фазои соҳибкориву сармоягузорӣ ва истифодаи васеи нерӯӣ ва иқтидорҳои баҳши хусусӣ аз ҷумлаи масъалаҳои муҳим мебошад.

Таҳлилҳои мо, тибқи «Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» собит менамоянд, ки ҳалли як қатор мушкилоти фазои сармоягузорӣ то ҳол мубрам мебошанд (расми 3.8.).



Расми 3.8. - Мушкилотҳои фазои сармоягузорию соҳибкорӣ ва мубрами онҳо[5].

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳамчунин, бо таваҷҷӯҳ ба рушди имкониятҳои техникӣ ва технологӣ, сатҳи дастрасӣ ва суръати таъмин бо интернет, инчунин эътимоднокии

хизматрасониҳои устувор ва босифат, дар ин соҳа омили асосии муайянкунандаи фазои фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад.

Иқтисоди миллӣ, ҳамасола инкишоф ёфта, таъсири таҳаввулот ва таҳдиду хавфҳои беруна ба фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин шадидияти рақобатпазирӣ дастгирию мутобиксозии шароити соҳибкориро боз ҳам бештар талаб менамояд.

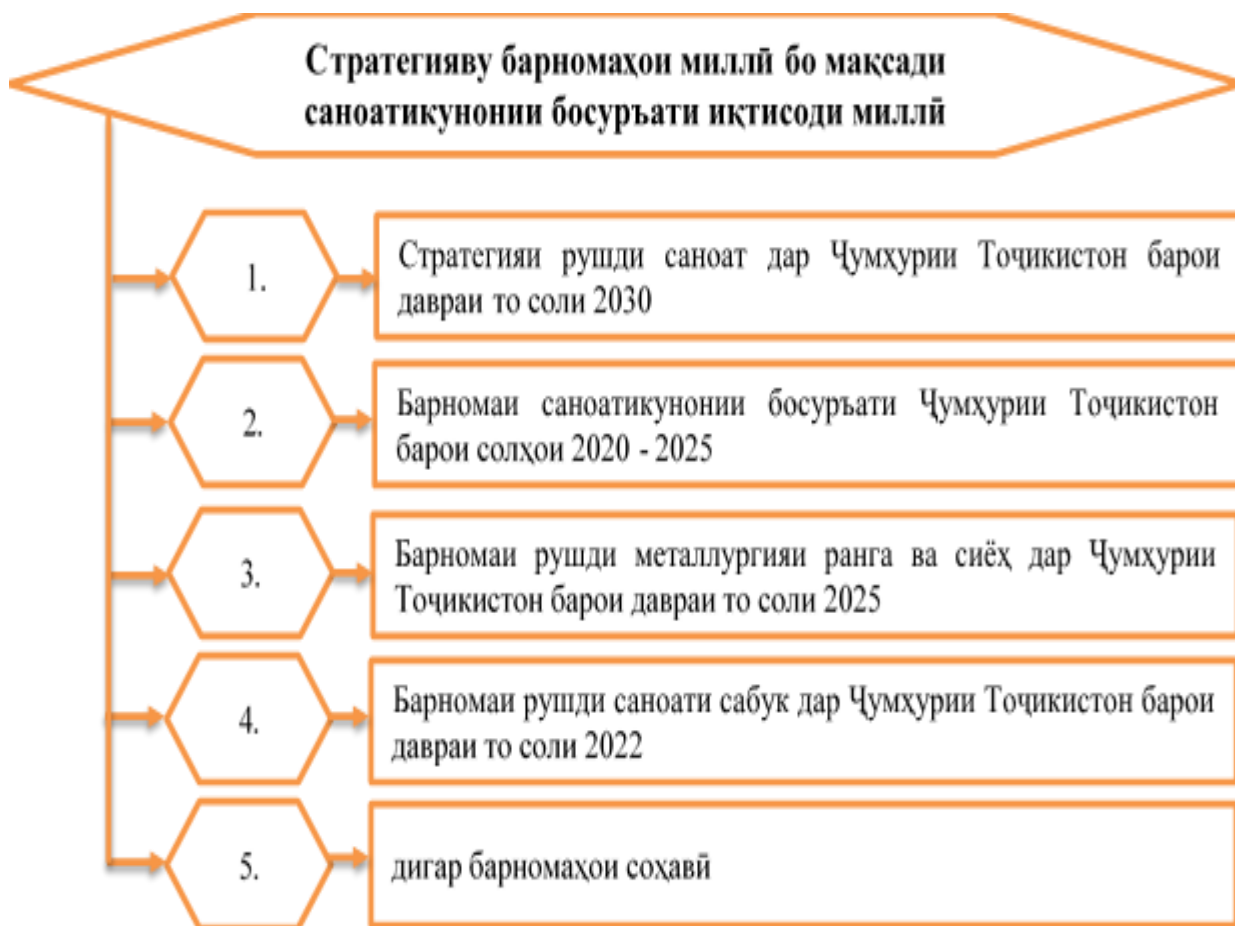
Дар ин самт, фазои мусоиди фаъолияти соҳибкорӣ бештар аз мукамалсозии асосҳои институтсионалӣ, заминаҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва таъминоти инфрасохтори мусоидаткунанда вобастагии калон дорад.

Аз ин нуқтаи назар, бо дарназардошти саҳми баҳши хусусӣ дар иқтисоди миллӣ, ноилшавӣ ба ҳадафҳои зикршудаи стратегияи миллӣ аз таҳия ва амалисозии самтҳои мушаххаси ташаккули фазои мусоиди соҳибкорӣ сармоягузорӣ ва ба ин васила рушди устувори баҳши хусусӣ зарур мебошад.

Ҳамзамон бо ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи миёнамуҳлат ҳадафи саноатикунони босуръати мамлакат ва дар ин замина гузариш аз модели аграрӣ саноатӣ ба модели саноатӣ аграрӣ роҳандозӣ намуда истодааст, ки дар ин чода фароҳамсозии фазои мусоиди соҳибкорӣ сармоягузорӣ шартӣ асосӣ ва ҳамчун масъалаи муҳимми стратегӣ ба ҳисоб меравад.

Аз тарафи Ҳукумати ҷумҳурӣ бо ҳадафи саноатикунони суръатноки иқтисоди миллӣ як зумра стратегия ва барномаҳои миллӣ таҳия ва қабул шудаанд, ки ҳамаи он имрӯзҳо мавриди амал қарор доранд. Вобаста ба ин, аз ҷониби Стратегияву барномаҳо пешниҳод карда мешавад. (расми 3.9.)

Аз ин лиҳоз, масъалаи фазои соҳибкорӣ дар баробари стратегияву барномаҳои миллӣ бояд дар стратегия ва барномаҳои рушди шаҳру ноҳияҳои мамлакат ҳамчун авлавияти самти стратегӣ бояд пешбинӣ карда шавад. Зеро беҳтарсозии шароит ва фазои мусоиди фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар маҳалли фаъолияти субъектҳо ташаббусҳои эҷодкоронаи соҳибкоронро вусъат баҳшида, навгониҳо ба иқтисоди миллӣ ҷорӣ мегардад.



Расми 3.9. - Стратегияву барномаҳои миллӣ бо мақсади саноатикунории босуръати иқтисоди миллӣ[5].

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Вобастагии иқтисоди миллӣ аз воридоти барзиёди молу маҳсулот ва зарурати роҳандозии сиёсати воридотивазкунандаро тавассути коркарди пурраи ашёи хом дар дохили мамлакат ба миён оварда, дар ҳолати фароҳамсозии шароти мусоид тавассути истифодаи имкониятҳои рақобатпазирии мамлакат заминаҳои иқтисодии он пурқувват ва гуногунсамтии муносибатҳои иқтисодӣ таъмин хоҳад шуд.

Дар баробари ин, мушкилоту масъалаҳои садди роҳи рушди соҳибкорӣ дар маҳалҳо ҳамчун мушкилоти умумииқтисодӣ таваҷҷуҳи хоссаро тақозо дошта, муносибатҳои дӯстона ва роҳандозии механизмҳои шарикии давлат ва бахши хусусӣ ба тавсеаи фаъолияти соҳибкорӣ мусоидати калон мерасонад.

Инчунин, самаранокии хароҷоти молиявӣ дар шаҳру ноҳияҳо доир ба амалисозии ӯҳдадорихи давлат ва хизматрасониҳои давлатӣ дар маҳалҳо дар ҳолати роҳандозии шарикиӣ бо бахши хусусӣ ва тақсими ваколату

ухдадориҳо, инчунин хавфҳо афзалан таъмин гардида, боиси афзуншавии ҳавасмандӣ ва ҷалби ҳарчи бештари сармоягузори дохилӣ ва беруна ба амалисозии лоиҳаҳои хурду бузурги иҷтимоию иқтисодӣ хоҳад шуд.

Бинобар ин, зимни таҳияи барномаҳои рушди вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои мамлакат бояд механизмҳои воқеии ҷалби сармоя, ғимоя ва дастгириҳои сармоягузори дохилию беруна мушаххас таҳия карда шавад.

Бо дарназардошти ташаккули фаъолнокии сармоягузорӣ дар шаҳру ноҳияҳо ҳамчун омили мусоидаткунандаи рушди нишондиҳандаҳои микро- ва мезо- ва макроиқтисодӣ фазои боварию эътимод бояд фароҳам сохта шавад. Яъне сифати фаъолияти институтҳои давлатии дахлдор бояд баланд бардошта шавад.

Аз ҷумла, омилҳои таъсиррасони иҷтимоӣ, ҷамъиятию сиёсӣ ва қонунгузорӣ ҳамчун ташаккулдиҳандаҳои фазои сармоягузорӣ аз ҷониби сохтору мақомоти дахлдори давлатӣ дар ҳамаи сатҳҳо бояд мунтазам арзёбӣ гардида, дар муқоиса бо кишварҳои ҳамсоя фазои рақобатпазири сармоягузорӣ муҳаё карда шавад, ки амалисозии самти стратегии мазкур ба манфиати иқтисоди миллӣ хизмат менамояд.

Вобаста ба ин, дар «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаҷми дурнамои воситаҳо барои солҳои 2016-2030» аз рӯи ҳамаи сарчашмаҳо дар умум маблағгузорӣ беш аз 118,1 млрд. доллари ИМА-ро ташкил медиҳад, ки ба бахши хусусӣ 54,7 млрд. доллари ИМА (46,3 Ҷоиз), маблағҳои бучетӣ 56,1 млрд. доллари ИМА (47,5 Ҷоиз) ва саҳми шарикони рушд 7,3 млрд. доллари ИМА (6,2 Ҷоиз) рост меояд[19].

Самти дигари стратегии рушди соҳибкорию сармоягузорӣ дар иқтисоди миллӣ ин таъмини дастрасии васеи соҳибкорону сармоягузoron ба иттилооти дахлдор, алаҳхусус ба заминаҳои меъёрию ҳуқуқии марбута ва пурқувват намудани муборизаю пешгирии омилҳои коррупсионӣ ба ҳисоб меравад.

Зеро, дар «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» зикр шудааст, ки масъалаҳои тақвияти рушди институтсионалӣ дар самти таъмини самаранок, шаффоф ва назорати

идоракунӣ ва молиявии зиддикоррупсионӣ дар асоси чорӣ намудани технологияи муосири иттилоотӣ дар ҳамаи сатҳи идоракунии давлатӣ, дар маҷмӯъ бунёди модели идоракунии технократӣ ва меритократӣ (шоистасолорӣ) дар кишвар дар мадди аввал гузошта шудаанд»[19].

Ҳамзамон бо ин, ба андешаи мо, таъмини талаботи рӯзафзуни бахши хусусӣ ба маблағгузориҳои қарзии арзону дастрас аз ҷумлаи самтҳои муҳимми стратегияи рушди соҳибкорӣ сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Дар робита ба ин, арзиши нисбатан баланди маблағҳои қарзӣ талабот ба қарзро кам карда, боиси пастшавии нишондиҳандаҳои маблағгузориҳои қарзӣ ба бахши хусусӣ мегардад. Зеро таҳлили маводи Бонки Умумичаҳонӣ нишон медиҳанд, ки қарздиҳии дохилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бахши хусусӣ ҳамагӣ 12,3 фоизи Маҷмӯи маҳсулоти дохилиро дар соли 2017 ташкил додааст. Ҳол он, ки 47 фоизи аҳоли дар муассисаҳои молиявӣ ҳисобҳои молиявӣ доранд[38].

Дар баробари ин, рушди бозори коғазҳои қиматнок имконият медиҳад, ки субъектҳои соҳибкорӣ истехсолӣ онро ҳамчун сарчашмаи ҷалби маблағҳои сармоягузорӣ васеъ истифода намојанд.

Дар заминаи ҳадафҳои «Стратегияи миллии рушд-2030» ба андешаи мо, бояд самаранокии иқтисодӣ имкониятҳои дохилии кишвар дар самти сафарбарсозии андӯхтҳои дохилӣ ва табодули онҳо ба маблағҳои қарзӣ сармоягузорӣ таъмин карда шавад.

Таҳлилҳои мо нишон медиҳанд, ки рушди иқтисоди рақамӣ, рақамикунони пардохтҳо ва хизматрасониҳои молиявӣ ба сарфаи вақти соҳибкорон, инчунин ба рушди муносибатҳои молиявӣ маблағгузорӣ ва амалисозии саривақти пардохтҳо мусоидат мекунад.

Тавре ки дар маводи Бонки Умумичаҳонӣ зикр гардидааст, амалисозии пардохтҳои рақамӣ, ба монанди пардохти музди меҳнат, интиқолҳои давлатӣ ва интиқоли маблағҳо дар дохили мамлакат ба истифодаи хизматрасониҳои дигари молиявӣ, ба мисли нигоҳдорӣ, андӯхт ва қарздиҳии маблағҳои пулӣ мусоидат менамояд.

Дар маҷмӯъ, метавон хулоса намуд, ки бартаарафсозии мушкилоту масъалаҳои рушди фаъолияти соҳибкорӣ фазои мусоиди соҳибкорию сармоягузорию фароҳам сохта, масъалаҳои мубрами рушди иқтисоди миллӣ тибқи қонуниятҳои иқтисоди бозорӣ ҳалли худро пайдо менамоянд.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар бандҳои алоҳида дарҷ гардида, дар он хулосаҳои муътамад ва тавсияҳои муаллиф, ки зимни таҳқиқоти мазкур рӯйи кор омадааст ба таври мушаххас пешниҳод карда мешавад.

А) Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Таҳқиқоти диссертатсионӣ мазкур имкон фароҳам овард, ки муаллиф дар робита ба рушди фазои мусоиди соҳибкорӣю сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлили нишондиҳандаҳои вазъи соҳибкорӣ, гурӯҳбандии омилҳои таъсиррасон ва муайян кардани чанбаҳои қавӣ ва заифи фазои соҳибкорӣ хулосаву пешниҳодҳои зеринро ибраз намоем:

1. Дар давраи ташаккулёбии иқтисоди бозорӣ амалисозии ислоҳот дар ин ҷода имкон дод, ки то андозае фазои ҳамдигарфаҳмию эътимоди байни бахшҳои иқтисоди миллӣ ба амал омада, муносибати сохтору мақомоти дахлдори давлатӣ ва бахши хусусӣ ба сатҳу сифати дигар бардошта шавад.

2. Бояд зикр намуд, ки дилхоҳ дастоварду муваффақият дар доираи вақти муайян дар робита ба ҳудуду миқёси фарогирии он метавонад арзиши нисбии худро нишон диҳад. Вале дар замони муосир дар баробари тараққиёти босуръати илму техника ва мунтазам тағйирёбии шароитҳои беруна фазои мусоиди соҳибкориву сармоягузории кишвари алоҳидаро дар қиёс бо давлатҳои ҳамҷавор ва шарикони асосии тиҷоратӣ метавон ба таври мутлақ арзёбӣ намуд.

3. Таҳлили мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раёбандиҳои созмонҳои ҷаҳонӣ, хусусан Бонки Ҷаҳонӣ оид ба пешбурди соҳибкорӣ нишон медиҳад, ки ислоҳотҳои солҳои қаблӣ марҳала ба марҳала фазои соҳибкориро дар кишвар беҳтар намуда истодаанд. Вале дар минтақаи Осиёи Марказӣ мавқеи Тоҷикистон ҳоло ҳам дар поён ҷойгир мебошад, ки ин ҳолат зарурати андешидани чораҳои иловагиро тақозо менамояд.

4. Хусусигардонии амволи давлатӣ дар шароити бӯҳронии солҳои 90-уми асри гузашта, бо раҳнамоии мушовирони созмону институтҳои байналмилалӣ бе ба инобатгирифтани махсусиятҳои иқтисоди миллӣ амалӣ

карда шуда, норасоихои воситаҳои гардон, надоштани таҷрибаву малакаи менечменти коргоҳу корхонаҳо ва омилҳои дигар сабаб гардиданд, ки қисмати муайяни коргоҳу корхонаҳо баъди хусусигардонӣ аз ҷаъолият монда, то андозае иқтидорҳои мавҷуда несту нобуд гарданд.

5. Аз ҷониби дигар, торафт зиёд гардидани уҳдадорихои иҷтимоии буҷети давлатӣ ҳамасола зиёд кардани ҳаҷми даромадҳои буҷети давлатиро талаб менамояд. Вале сохторҳои фискалӣ аз рӯйи принсипи афзоиш додани андозбандии субъектҳои расман ҷаъолият дошта, нақшаҳои гузошташударо таъмин намуда истодаанд. Дар робита ба ин, мутобиқ ба теорияи Лаффер ҷаъоии соҳибкорӣ мусоидаткунанда нагардида, боиси гузариши субъектҳо ба иқтисоди пинҳонӣ ё идомаи ҷаъолият дар кишварҳои шароити беҳтардошта шуда истодааст.

6. Дифференсиатсияи калони шароити инфрасохториҳои шаҳру ноҳияҳои мамлакат водор мекунад, ки бо истифода аз методологияи арзёбии саҳми баҳши хусусӣ дар рушди иқтисоди маҳалҳо баҳодиҳии натиҷаҳои ҷаъолияти роҳбарони аввали шаҳру ноҳияҳо ва сохтору мақомоти дахлдори минтақаӣ бояд роҳандозӣ карда шавад. Барои соҳибкор муносибати дӯстонаву хайрхоҳона ва дастгирии ташаббусҳои созанда муҳим мебошад.

Б) Таъсияҳо барои истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Заминаҳои инфрасохториву институтсионалии рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то андозае фароҳам оварда шудааст. Дар баробари ин, ноуствории муносибатҳои иқтисодиву молиявии ҷаъони муосир шаҳодат медиҳад, ки дар шароити иқтисоди кушоду рушдбанда ва торафт шиддат гирифтани рақобати байни кишварҳо дар тичорату сармоягузорӣ муҳити ҷолиби сармоягузорӣ фароҳам оварда шавад.

2. Методологияи арзёбии Бонки Ҷаъонӣ, ки асосан доираи муайяни масъалаҳоро фарогир буда, бисёр ҷанбаҳои ҷаъии соҳибкорӣ мадди назар гардидаанд. Аз ин лиҳоз, сохтору мақомоти дахлдорро зарур аст, ки дар баргузориҳои арзёбиҳои байналмилалӣ бевосита ва ҷаъолони иштирок намуда, дастовардҳои мавҷударо мушаххас нишон диҳанд.

3. Зарур аст, ки ба бахши хусусӣ то ҳадди ниҳой сабукиҳо пешниҳод карда, ба иқтисоди пинҳонӣ мучозотҳо вазнинтар карда шавад. Дар ин ҳолат иқтисодиёт ва ҷомеа ду манфиати бузургро соҳиб мегардад.

Аввалан, ҳавасмандии соҳибкор ба фаъолияти озоду расмӣ зиёд гардида, сарчашмаҳои даромади бучети давлатӣ торафт бо таври табиӣ афзоиш меёбад.

Дуюм, мизони одилонаи муносибат бо соҳибкор имкон медиҳад, ки касалии торафт фарогиршавандаи ҷомеа, яъне сатҳи коррупсия то андозае паст карда шавад.

4. Аз ҳама муҳим заминаҳои меъёрии ҳуқуқии мукамал фазои шаффофу устуворро барпо карда, ҳавасмандии соҳибкорон ба сармоягузориҳои калон ва роҳандозии истеҳсолоти муосир тадриҷан бештар мегарданд.

5. Бо дарназардошти зиёд кардани эътимоду боварии соҳибкорон ба ҳимояи манфиатҳои худ бояд такмилдиҳии механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ бо таври васеъ ба роҳ монда шавад.

6. Фарқияти калони шароити инфрасохтори шаҳру ноҳияҳои кишвар водор мекунад, ки бо истифода аз методикаи арзёбии саҳми бахши хусус дар рушди иқтисодӣ баҳодиҳии натиҷаҳои фаъолияти роҳбарони аввали шаҳру ноҳияҳо ва сохтору мақомоти дахлдор бояд роҳандозӣ карда шавад. Барои соҳибкор муносибати дӯстонаву хайрхоҳона ва дастгирии ташаббусҳои созанда муҳим мебошад.

Сатҳи рушди шароитҳои институтсионалӣ, хусусан сатҳи рушди фазои иҷтимоиву маъмурӣ, шароитҳои рақобатпазирӣ ва молиявӣ имкон медиҳанд, ки соҳибкорӣ босуръат тараққӣ намояд.

РҶҶХАТИ АДАБИЁТ

САНАДҶОИ МЕЪЁРИЮ ҲУҚУҚӢ:

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с. - 24.

Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ахбори Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2012., №9, мод. 848, с. 2013, №10, мод. 732, №12, мод. 1016; с.2014, №12, мод. 857; с.2015, №10, мод.859, мод. 893;с. 2016, №10, мод.802,№12,мод.1010; с.2017,№3-4,мод.217, мод.255,№12, мод.899; с. 2018, №2, мод.97, №5, мод.350; с.2019, №2-3, мод.134, №4-5, мод.250, №6, мод.388, №8-10, қ.1, мод.557,№12, мод. 799; с.2020, №6, мод. 430, №10, мод 791, №12, мод. 1015) Қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 ноябри соли 2021, № 549.

[3]. Барномаи дастгириҳои давлатии соҳибкорӣ барои солҳои 2012-2020, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

[4].Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2016-2020// Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2016. –Душанбе, 2016. – 112 с.

[5].Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 / қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «30» апрели соли 2021, № 168. –Душанбе, 2021. – 137 с.

[6].Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2021-2025. -қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 сентябри соли 2021, №358.

[7].Консепсияи рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015. - қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004 № 469. [Захираи электронӣ]. сарчашма: <http://www.adlia.tj/>

[8].Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таъдили Муассисаи давлатии «Фонди дастгирии соҳибкории назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба КВД бонки саноативу содироти Тоҷикистон “Саноатсодиротбанк”. –Душанбе, 25 июни соли 2020. - №390.

- [9]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», (АМОҶТ с. 2002, к.1, саҳ.293; с. 2005, №7, саҳ.400; с. 2007, №5, саҳ.364; с. 2008, №12, к.2, саҳ.997; с. 2010, №12, саҳ.817)
- [10]. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 2016. – 427 с.,
- [11]. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. Душанбе, 2019. – 518 с.,
- [12]. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. Душанбе, 2023. – 514 с.
- [13]. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. - Душанбе, 2024. – С. 428
- [14]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, ҚВД КТН “Шарқи озод” –и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн], шаҳри Душанбе, 2012. – 42 с,
- [15]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, ҚВД КТН “Шарқи озод” –и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн], Душанбе, 2018. – 46 с,
- [16]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, ҚВД КТН “Шарқи озод” –и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн], Душанбе, 2019. – 47 с,
- [17]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, ҚВД КТН “Шарқи озод” –и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн], Душанбе, 2021. – 52 с,
- [18]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, ҚВД КТН “Шарқи озод” –и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн], Душанбе, 2023. – 45 с.
- [19]. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030. Душанбе 2024.

Захираҳои электронӣ:

- [20]. Более ста стран мира – на сырьевой игле. [Электронный ресурс]. – URL: - <https://news.un.org/ru/story/2021/09/1409592>.
- [21]. Всемирный банк решил прекратить публикацию рейтинга Doing Business [Электронный ресурс]. – РБК: <https://www.rbc.ru/economics/16/09/2021/6143595f9a7947ad9aff68aa>.
- [22]. Глазьев, С.Ю. Теория экономического развития и эконометрика / С.Ю.Глазьев// [Электронный ресурс]. –Режим доступа. http://www.glazev.ru/econom_polit/270/.
- [23]. Дивиченко, О.И. Факторы формирования предпринимательского климата в регионе. – Журнал Общество: социология, психология, педагогика, 2017. [Электронный ресурс]. – Режим доступа. - <https://cyberleninka.ru/article/n/faktory-formirovaniya-predprinimatelskogo-klimata-v-regione>
- [24]. Дорони бонки ҷавони Тоҷикистон қариб 3 баробар зиёд шуд. – Манбаҳои электронӣ: - Рӯзи дастрасӣ: - Sputnik.tj. (аз 4 сентябри соли 2023).
- [25]. Концепция развития малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан до 2030 год[Электронный ресурс] // Постановления Правительства Республики Казахстан от 27 апреля 2022г. - №250.
- [26]. Масару Хонма. Вазъи фазои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Бонки Аврупоии Таҷдид ва Рушд [Захираҳои электронӣ] - <http://investmentcouncil.tj/ru/council/meetings/368/>
- [27]. Модельная программа улучшения инвестиционного климата в субъекте Российской Федерации / Сайт Министерства регионального развития РФ [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.minregion.ru/exp_sovet/631.html
- [28]. Нусипханулы, А. Адабы торговли в исламе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [www. muftiyat.kz](http://www.muftiyat.kz)

- [29]. Рейтинг стран мира по индексу экономической свободы. Гуманитарная энциклопедия: Исследования [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий, 2006–2020 (последняя редакция: 22.09.2020). URL:<https://gtmarket.ru/ratings/index-of-economic-freedom>
- [30]. Санина, Л.В. Рейтинги оценки предпринимательского климата: международный опыт /Электронный научный журнал. Известия Иркутской государственной экономической академии, 2014. - №5. – С. 52-64.
- [31]. Санина, Л.В. Рейтинги оценки предпринимательского климата: международный опыт / Электронный научный журнал. Известия Иркутской государственной экономической академии, 2014. -№5. – Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. - М.: Наука, 1993. – С. 87 - 95.
- [32]. Симонов, П.М. Экономико-математическое моделирование [Электронный ресурс]: учеб. пособие: в 2 ч. / П. М. Симонов; Перм. гос. нац. исслед. ун-т. – Электрон. дан. – Пермь, 2019. – Ч. 1. – 230 с.
- [33]. Улучшение инвестиционного климата в интересах всех слоев населения / Доклад о мировом развитии 2005 [Электронный ресурс]. - Вебсайт: www.worldbank.org
- [34]. Уплата налогов // PwC, Всемирного банка и Международной финансовой корпорации. Совместной ежегодной публикаций [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes>.
- [35]. Шаститко, А.Е. Предметно-методологические особенности новой институциональной экономической теории [Электронный ресурс] / А. Е. Шаститко // Вопросы экономики. – 2003. – № 1. – С. 85-94.
- [36]. Lauren M. Phillips, «Growth and the Investment Climate:Progress and Challenges for Asian Economies[Электронный ресурс]. –Режимдоступа: <https://scholar.google.co.uk/citations?user=jHfXsmUAAAAJ&hl=en>.

- [37]. Business Climate and the Second War Between the States [Электронный ресурс]. 2013. URL: <http://journal.c2er.org/2013/02/business-climate-revisited/> (дата обращения: 26.06.2017).
- [38]. Всемирный Банк. Ведение бизнеса 2020 [Электронный ресурс]. - <https://russian.doingbusiness.org/ru/reports/global-reports/doing-business-2020>.
- [39]. Рейтинг оценок Economist Intelligence Unit [Электронный ресурс]. - URL: http://www.emxom/pubUc/topical_report.aspx?campaignid=bizenviro 2014.
- [40]. Business Environment and Enterprise Performance Survey (BEEPS) [Электронный ресурс]. URL : <http://www.enterprisesurveys.org>.
- [41]. Index of Economic Freedom (Индекс экономической свободы) [Электронный ресурс]. - <https://gtmarket.ru/ratings/index-of-economic-freedom>.
- [42]. The Corruption Perceptions Index // Аз чониби Transparency International аз соли 1995 тахия карда мешавад [Электронный ресурс]. - URL: <http://www.transparency.org/research/bpi/>.
- [43]. European Bank of Reconstruction and Development: проект URL: [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.ebrd.com>.
- [44]. World Bank. Project “Ведение бизнеса 2020”. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://russian.doingbusiness.org>.
- [45]. European Bank of Reconstruction and Development: проект URL: [Электронный ресурс]. -Режимдоступа: <http://www.ebrd.com>.
- [46]. WorldBank. Project “Ведение бизнеса 2020” [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://russian.doingbusiness.org>.
- [47]. Doing Business 2007-2020 Annual Report [Электронный ресурс].
- [48]. В 2023 году объем внешней торговли Узбекистана превысил \$60 млрд [Электронный ресурс]. – Речаи эл.: <https://www.spot.uz/ru/2024/01/22/foreign-trade-2023/>

- [49]. В январе - декабре 2023 года внешнеторговый оборот Кыргызстана составил \$15,6 млрд.[Электронный ресурс]. – Речаи эл.: <https://www.Google.com/>
- [50]. Corporate tax rates around the World, 2022[Электронный ресурс].- <https://taxfoundation.org/data/all/global/corporate-taxrates-bycountry-2022/#Intro>.
- [51]. “Хазиначи меъросҳо” (The Heritage Foundation). – [Электронный ресурс]. – режим доступа: - URL : <http://www.heritage.org/index/>.
- [52]. «Ведение бизнеса 2020» – темпы реформ не снижаются [Электронный ресурс]. - речаи дастрасӣ: - <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/feature/2019/10/24/doing-business-2020-sustaining-the-pace-of-reforms>.
- [53].«Ведение бизнеса 2023» – темпы реформ не снижаются. – Манбаъи эл.: - речаи дастрасӣ: - <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/feature/2019/10/24/doing-business-2023-sustaining-the-pace-of-reforms>
- [54]. «Ведение бизнеса 2024» – темпы реформ не снижаются. – Манбаъи эл.: - речаи дастрасӣ: - <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/feature/2023/10/24/doing-business-2024-sustaining-the-pace-of-reforms>
- [55]. Рейтинг стран мира по индексу экономической свободы. Гуманитарная энциклопедия: Исследования [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий, 2006–2020 (последняя редакция: 22.09.2020). URL: <https://gtmarket.ru/ratings/index-of-economic-freedom>
- [56]. Рейтинг стран мира по индексу экономической свободы. - Электронный ресурс // <https://www.heritage.org/index/pages/country-pages/tajikistan#:~:text=Tajikistan's%20economic%20freedom%20score%20is,in%20the%20Asia%2DPacific%20region>.

[57].Tajikistan ranking in the Global Innovation Index 2024.-Электронный ресурс // <https://www.wipo.int/gii-ranking/en/tajikistan>

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

- [58]. А.Смит Исследование о природе и причинах богатства народов. - М.: Наука, 1993. – С. 87.
- [59]. Адам Смит (Adam Smith). «Богатство народов» (The Wealth of Nations). – 1776 г.
- [60]. Аминов, И. Предпринимательство [Текст] / Учебное пособие. – Душанбе: «Ирфон», 2007. – 256 с.
- [61]. Антикризисное управление [Текст]. Учебник / под ред. Короткова Э.М. – М.: Инфра-М., 2009. – 620 с.
- [62]. Асаул, А.Н. Организация предпринимательской деятельности [Текст]: учебник. СПб.: АНО ИПЭВ, 2009. – 249 с.
- [63]. Горфинкель, В.Я., Швандар В.А. Экономика предприятия [Текст]: учебник. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 341 с.
- [64]. Лапуста, М.Г. Предпринимательство: учебник [Текст] / М.Г. Лапуста. – М.: Инфра - М, 2008. – 608 с.
- [65]. Муқаддасзода, Ф.М. Развитие государственно-частного партнерства в сфере рыночных услуг /теоретические и прикладные аспекты [Текст]: монография // Под редакцией д.э.н., профессора, член-корреспондента Академии наук Республики Таджикистан Л.Х.Саидмуродова. –Душанбе: «Ирфон», 2018. –286 с.
- [66]. Наумов, В.Н. Организация предпринимательства [Текст]: учеб. пособие. СПб.: Питер, 2010. – 352 с.
- [67]. Раджабов, К.Р. Развитие частного сектора в сфере услуг Республики Таджикистан. Монография [Текст]: под. общ. ред. д.э.н., профессора Факерова Х.Н.- Душанбе: «Ирфон», 2019. – 179 с.
- [68]. Раджабов, Р.К., Раджабова Н.Р. Становление и развитие государственно-частное партнерства таможни и бизнеса в Республике Таджикистан [Текст] / Р.К.Раджабов, Н.Р.Раджабова // Коллективная

монография: Проблемы взаимодействия гражданского общества, государства и бизнеса: опыт России и Германии. –Ростов н/Д.: СКАГС, 2012. – С. 424 - 431.

[69]. Раджабов, Р.К., Факеров Х.Н., Нурмахмадов М., Саидова М.Х. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития [Текст] / Р.К Раджабов-Душанбе: Дониш, 2007. – 544 с.

[70]. Файзуллоев, М.К., Комилов С.Дж. Проблемы становления и развития инновационного предпринимательства в Республике Таджикистан [Текст]. Монография. - Душанбе: «Ирфон», 2017.–192с.

[71]. Факеров, Х.Н. Потребительский рынок: состояние и преспективы [Текст]. Монография.-Душанбе: “Ирфон”, 2019. – 219 с.

[72]. Хабибов, С.Х., Эшов Д.К. Малое предпринимательство (вопросы становления, кредитно – финансовой поддержки и развития). – Душанбе: «Ирфон», 2006. –185 с.

[73]. Хаёходжаев, Ф.М. Проблемы и перспективы привлечения иностранных инвестиций в открытую экономику Республики Таджикистан [Текст]. - Душанбе: «Ирфон», 2011. – 121

[74]. Шаропов, Ф.Р. Управление социально – экономическим развитием розничной торговли: Монография [Текст] / Ф.Р.Шаропов. Под ред. д.э.н., профессора С.Х.Хабибова – Душанбе: “Ирфон”, 2018. – 280с.

[75]. Шаропов, Ф.Р. Соҳибкориитиҷоратӣ ва стратегияи рушди он дар Тоҷикистон [Матн]. - Душанбе: Ирфон, 2007. – 115 с.

Мақолаҳо ва маърузаҳо:

[76]. Абалкин, Л.И. Финансовая стабилизация и экономический рост [Текст] / Л. Абалкин // Избранные труды в IV тт. Т. IV. -М., 2000. – С. 520 – 526.

[77]. Абалкин, Л.И. Роль государства в становлении и регулировании рыночной экономики [Текст] / Л.И. Абалкин // Вопросы экономики. - 1997. - № 6. – С. 7 - 13.

- [78]. Акмаева, Р.И., Елифанова Н.Ш., Петрова И.Ю. Механизм формирования инновационного климата в регионе [Текст]. Научно-технические ведомости Санкт-Петербургского государственного политехнического университета. Экономические науки. 2010. 6 (112). – С. 42.
- [79]. Аминов, И. Анализ развития коммерческого предпринимательства в Таджикистане [Текст] // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – Душанбе: ТГУК, 2011. - №1. – С. 125-136.
- [80]. Артхашастра или наука политики [Текст] / пер. с санскрита. - М.: Издательство АН СССР, 1959. – 163 с.
- [81]. Баева, О.Н., Хлебович Д.И. Обучение персонала в малом бизнесе: проблемы и возможные решения (мнение предпринимателей) [Текст] // Российское предпринимательство. 2014. № 12 (258). – С. 123-134.
- [82]. Базилевич, В.Д. и [др.]. История экономических учений: Теория «услуг» Ф. Бастиа [Текст] / под ред. В.Д.Базилевича. - К.: Знания, 2005. – 567с.
- [83]. Бартенев, С.А. История экономических учений [Текст]. - М.: Юристъ, 2001. – 132 с.
- [84]. Блинов, А.О. Предпринимательство на пороге третьего тысячелетия [Текст] / А.О. Блинов, И.Н. Шапкин М.: МАЭП, ИИК «Калита», 2000. – 297 с.
- [85]. Босхолов, С.С. Борьба с коррупцией: мифы и реальность, надежды и перспективы [Текст] / С. С. Босхолов // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. -2010. - № 2. – С. 51-64.
- [86]. Буханцева, С.Н. Формирование эффективной предпринимательской среды [Текст] //Фундаментальные исследования. – 2013. – № 4-2. – С. 474.
- [87]. Валиев Н.Ш. Муҳити соҳибқории хурд: мафҳум, таркиб ва омилҳои муассир // Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир: масоили мубрами рушди

иктисодиёти инноватсионӣ / конференсияи VIII-уми илмию амалии байналмилалӣ. ТГУК Душанбе – 2020. – С. 321

[88]. Глазьев, С.Ю. Мировой экономический кризис как процесс смены технологических укладов [Текст] / С.Ю.Глазьев// Вопросы экономики №3, 2009. –С.26-38.

[89]. Глобальный мониторинг предпринимательства. Россия 2012: нац. отчет / ред.-сост. О.Р. Верховская, М.В. Дорохина // Высшая школа менеджмента Санкт-Петербургского государственного университета. [Электронный ресурс] Режим доступа: [http:// www.gsom.spbu.ru](http://www.gsom.spbu.ru).

[90]. Горелов, Н.А. Предприниматель – ключевая фигура в творческом наследии Й. Шумпетера (к 130-летию со дня рождения) [Текст]. - Журнал «Российское предпринимательство». - № 09. - 2012 г. – С. 112 - 123.

[91]. Гребенник, В.В. Основы предпринимательства [Текст] / В.В. Гребенник, С. В. Шкодинский. – М.: Изд-во МИЭМП, 2005. – 298 с.

[92]. Гусов, А.З., Байтурсунов А.А. Сущность и основные факторы формирования предпринимательского климата [Текст]. -Путеводитель предпринимателя, 2018. – С. 87–99.

[93]. Давидссон, П. Исследуя предпринимательство [Текст]: учеб. пособие / пер. с англ. под науч. ред. А. Ю. Чепуренко, О. И. Образцовой. - Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. – 399 с.

[94]. Дашкевич, О. Бизнес – среда и предпринимательская активность [Текст] // Эковест. - 2006. - № 5. – С. 112 - 122.

[95]. Делмонд, Д.С. Государственно - частное партнёрство в инфраструктуре: практическое руководство для органов государственной власти [Текст]/ Д.Делмонд. -Астана: Апельсин, 2010. – 261с.

[96]. Джураева, З.А. и др. Роль предпринимательства в обеспечении устойчивого развития национальной экономики [Текст] // Устойчивое

- развитие инновационной экономики в Таджикистане и Польше: международная научно-практическая конференция. – Душанбе, 2016. – С. 41 - 52.
- [97]. Друкер, П.В. Бизнес и инновации [Текст]: пер. с англ. – М.: ИД “Вильямс”, 2007. – 124 с.
- [98]. Друкер, П.В. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы [Текст]/ Друкер П.В. – М., 1992. – 91 с.
- [99]. Друкер, П.В. Эффективное управление. Экономические задачи оптимальные решения [Текст]. Пер. с англ. / Друкер П.В.–М: «ФАИР-ПРЕСС», 1998. –285 с.
- [100]. Дустбоев, Ш., Шерафган Г.Ф. Привлечение иностранных инвестиций и обеспечение занятости в Республике Таджикистан [Текст] / Ш.Дустбоев, Г.Ф.Шерафган // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: Сино, 2016. -№2/9 (218). –С.54-56.
- [101]. Исупов С. И. Арзёбии самтҳои асосии хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон / С. И. Исупов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 2(41). – С. 161-168.
- [102]. Исломова, З.С. Совершенствование налоговой системы как фактор развития малого предпринимательства в Республики Таджикистан [Текст]/ З.С. Исломова, З.И. Юсупова // Материалы республиканской научно практической конференции «Бухгалтерский учет, анализ и аудит: современное состояние и перспективы развития». – Душанбе. - 2014. – С. 99-102.
- [103]. Кантильон, Р. Очерки о природе коммерции [Текст]. Написана в 1730 г, а опубликована в 1755 г. –128с.
- [104]. Катаев, А.Х. Региональная инфраструктура: содержание, планирование и эффективность развития [Текст] / А.Х.Катаев. –Душанбе: Ирфон, 1990. –208с.
- [105]. Каюмов, Н.К., Назаров Т.Н., Рахимов Р.К. К вопросу о темпах экономического роста в условиях переходной экономики Таджикистана

- [Текст] // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2002. -№2. – С. 23-38.
- [106]. Кирцнер, И. Восприятие, возможность и прибыль», 1979г.; Открытие, капитализм и справедливость в распределении [Текст], 1989 г. – 124 с.
- [107]. Князева, И.В., Бондаренко И.В. Системная характеристика рейтингов, содержащих оценку предпринимательского и инвестиционного климата: место России [Текст] / И. В. Князева, И. В. Бондаренко // Вопросы управления. - 2014. -№ 4 (10). – С. 101-114.
- [108]. Кодырова, З.Х., Сангинов Н.С. К вопросу об эффективности использования экономического потенциала потребительской кооперации Республики Таджикистан [Текст]. – Душанбе, ТГУК. – 2003. – 56 – 65.
- [109]. Козлов, А.В., Рытова Е.В. Методологические основы оценки предпринимательского климата регионов арктической зоны РФ [Текст]. - Журнал «экономические науки», -ноябрь 2014. – С. 112 - 124.
- [110]. Комилов, С.Дж., Каюмов Н.К., Нурмахмадов М.Н. Стратегия движения к рыночной экономике [Текст] / С.Д.Комилов, Н.К.Каюмов, М.Н.Нурмахмадов. -Душанбе, 1998. –141с.
- [111]. Комилов, С.Дж., Аликулов А.Р. Анализ предпосылок формирования регионального банковского кластера в условиях центрального Таджикистана [Текст] / Вестник Таджикского национального университета. –Душанбе, 2016. -№2/8 (215). – С. 210 – 221.
- [112]. Комилов, С.Дж., Забиров Н.Х. Предпринимательство: вопросы развития и государственного регулирования [Текст] / С.Дж. Комилов, Н.Х. Забиров. – Душанбе, 2004. – 124 с.
- [113]. Концепсии “принципи глиотина” авалин маротиба дар Шведсия соли 1980 тахия карда шудааст.
- [114]. Котлер, Ф. Основы маркетинга [Текст]. Краткий курс: Пер с англ./ Ф.Котлер -М: Издательский дом “Вильямс”, 2007. –656 с.
- [115]. Коуз, Р. Фирма, рынок и право [Текст] / Пер. с англ. -М.: Новое издательство, 2007. – 125 с.

- [116]. Кусакина, О.Н., Пальцев Н.И. Формирование благоприятной предпринимательской среды и социальная ответственность бизнеса [Текст] // Российское предпринимательство. – 2009. – Том 10. - №2. – С. 10-14.
- [117]. Лютер, М.К Христианскому дворянству немецкой нации [Текст] // Источники по истории Реформации. М., 1906. Вып. 1. С. 5.
- [118]. Маркс, К., Энгельс Ф. Соч. Т. 46. Ч. II. С. 430; Соч. Т. 22. – 308 с.
- [119]. Маршал, А. Принципы политической экономии [Текст] Т.1, с.415., Т.2, с.310., Т.3, с.351. -М.: «Прогресс», 1983. – 415 с.
- [120]. Макаревич А.Н. // Вестник НовГУ. – 2012. - № 69 с. 6 – url: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-predprinimatelskoy-sredy-malogo-biznesa-v-sfere-sotsialno-znachimyh-uslug>.
- [121]. Мирбобоев, Р., Хаёходжаев Ф.М. Внутренние и внешние инвестиции и проблемы экономической безопасности [Текст]/ Р.Мирбобоев, Ф.М.Хаёходжаев // Вестник Таджикского национального университета №7(55). -Душанбе, 2009.– С.17 - 26.
- [122]. Моррис, М.Х., Льюис С.П. Предпринимательство как важный фактор качества жизни общества [Текст]. - журнале Business Research, 1993. – 214 с.
- [123]. Найт, Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль [Текст]. - М.: Издательство «Дело», 2003. – 360 с.
- [124]. Николаева, Т.П., Коростышевская Е.М. Какая инфраструктура нужна малому бизнесу? [Текст] // Инновации. 2011. № 3. – С. 33 - 37.
- [125]. Норт, Д., Уоллис Д., Вайнгаст Б. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества [Текст]. М.: Изд. Института Гайдара.; Ter Wal A. L. J. and Boschma R. (2011). Co-evolution of firms, industries and networks in space // Regional Studies, vol. 45, issue 7, pp. 919-933.

- [126]. Норт, Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики [Текст]. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
- [127]. Нуреев, Р.М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики [Текст]: - М.: ИНФРА-М, 2001. –240с.
- [128]. Отправной точкой для обоснования необходимости финансирования развития послужили выводы американских экономистов К Курихара и С Кузнецца об особенностях накопления капитала а слаборазвитой экономике. С Кузнец в своей работе «Institutional Differences in Capital Formation and Financing» 1955 и сформулировал три основные проблемы, с которыми сталкивается слаборазвитая страна в процессе накопления капитала.
- [129]. Плешакова, М.В., Кудряшова И.В. Проблемы и перспективы развития предпринимательской среды в сфере малого бизнеса [Текст] // Известия ВолгГТУ. – 2011. – № 12. – С. 134 – 142.
- [130]. Попков, В.П., Евстафьева Е.В. Организация предпринимательской деятельности. Схемы и таблицы. СПб.: Питер, 2007. – 135 с.
- [131]. Портер, М. Международная конкуренция[Текст]: Пер. с англ. / Под ред. и с предисловием В.Д. Щеткина. – М.: Междунар. отношения, 1993. – 506 с.
- [132]. Раджабов, Р.К., Хабибуллоев Х.Х., Ашуров К.Р. Формирование системы обеспечения устойчивого развития предпринимательской деятельности в сфере транспортных услуг: проблемы и региональные аспекты [Текст] / Р.К Раджабов-Душанбе: Ирфон, 2011. – 204 с.
- [133]. Развернутый и доступный обзор моделей теории развития см: Нуреев Р.М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики. М., 2001. – 156 с.
- [134]. Рауфӣ, А. Таъмини тараққиёти инноватсионии иқтисодиёти Тоҷикистон [Текст] // Устойчивое развитие инновационной экономики в

Таджикистане и Польше: международная научно-практическая конференция. – Душанбе, 2016. – С. 36 - 45.

[135]. Рауфи, А. Феномен Японии [Текст] / А Рауфи. – Душанбе: «Шарки Озод», 2000. – 38 с.

[136]. Рауфи, А. Формирование и развитие рынка транспортных услуг в Таджикистане [Текст] / А.Рауфи // Вестник Таджикского национального университета: серия социально-экономических и общественных наук №2/9 (218). - Душанбе: Сино, 2016. – С. 72 - 77.

[137]. Рауфи, А. Экономические основы национального примирения [Текст] / А.Рауфи. - Душанбе. Шарки Озод, 2004. - 79 с.

[138]. Рахимов, Р.К. Некоторые вопросы инвестирования экономического роста [Текст] // Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2003. №1. - С. 24-40.

[139]. Рахимов, Р.К. Теоретические вопросы стратегии развития экономики Таджикистан в переходный период [Текст] / Р.К. Рахимов // Экономика Таджикистана: Стратегия развития». - Душанбе, 2001. - № 2. – С. 55-75.

[140]. Рахимов, Р.К. Экономическая эффективность производства и экономический рост [Текст] / Р.К. Рахимов. Экономика Таджикистана: Стратегия развития, № 4, 2004.С. 41-52.

[141]. Рахимов, Р.К., Довгялло Я.П., Шарипов Б.М. Совершенствование взаимодействия реального и денежного секторов экономики Республики Таджикистан [Текст] / Р.К. Рахимов, Я.П. Довгялло, Б.М.Шарипов // Вестник Таджикского национального университета №2/3 (165). – Душанбе: Сино, 2015. – С. 113 - 121.

[142]. Раҳимзода, М.З. Фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ [Матн] / М.З. Раҳимзода. – Душанбе, 2018. – 392с.

[143]. Ризоқулов, Т.Р., Қайюмов А.А. Фазои соҳибкорӣ ва иқтисодии дохилии сармоягузорӣ дар системаи омилҳои рушди босуботи минтақаҳо

(дар мисоли в. Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон). [Матн] // Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир. –Душанбе, КВД “Тоҷикдипсервис”, 2016. -№5(55). – С. 102-109.

[144]. Руцкий, В.Н., Пыжев И. С. Институциональные проблемы и перспективы развития инновационного предпринимательства в ресурсной экономике[Текст]. // Journalofinstitutionalstudies (Журнал институциональных исследований), 2015. -Том 7, -№ 4. –С.128-137.

[145]. Самадов, Б. О. Хусусияти таъминоти ҳуқуқии ғайриқонунии сармоягузорӣ дар рушди иқтисодиёти миллӣ / Б. О. Самадов, Л. Ш. Шикориева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №. 8. – С. 273-278.

[146]. Саидмуродов, Л.Х. Экономическая теория открытого хозяйства и проблемы современного Таджикистана [Текст]. –Душанбе: Ирфон, 2005. – С. 66-68.

[147]. Сей, Ж.Б. Трактат о политической экономии [Текст]. - М.: Экономика, 1986. – 251 с.

[148]. Совершенствование правовой среды предпринимательства и инвестиционной деятельности в странах Центральной Азии ©OECD 2021. – 63 с.

[149]. Солиев А.А. Инвестиционный климат в Китае и его особенности (опыт страны) //Материалы республиканской научно-практической конференции. Душанбе, ТГНУ, 2001, С.129-130.

[150]. Содиков, Р.Х. Развитие системы управления рисками в предпринимательских структурах [Текст] //Развитиефинансовой системы в Польше и Таджикистане: международная научно-практическая конфер. – Душанбе, 2014. – С. 37 - 42.

[151]. Сабуров, Ш.А. Асосҳои ташкилдории ғайриқонунии соҳибкорӣ [Матн] / Ш.А. Сабуров. - Душанбе, 2011. - 124с.

- [152]. Содиков, М.С. Таҷрибаи ҷаҳонии танзими давлатии соҳибқории хурду миёна [Матн] / М.С. Содиков, С.И. Абдуллоев // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2021. - №1(25). – С.81.
- [153]. Сото, Э.де. Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на западе и терпит поражение во всем остальном мире [Текст] / Э.де.Сото. - М.: Олимп - Бизнес, 2004. – 272 с.
- [154]. Сото, Э.де. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире [Текст] / Э.де.Сото. - М.: Catallaxy, 1995. – 192 с.
- [155]. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Қарори МНМОҶТ №636, аз 1.12.2016 с. – 186 с.
- [156]. Теоретические и прикладные аспекты развития современного предпринимательства: коллективная монография / под ред. д.э.н., проф. Эскиндаров М.А. –М.: Перо, 2014. – 241 с.
- [157]. Тоффлер, Э. Метаморфозы власти [Текст] / Э.Тоффлер. - М.: Издательство «АСТ», 2001. – 577 с.
- [158]. Тоҷикистон: 25 - соли Истиқлолияти давлатӣ / маҷмӯаи оморӣ. – Душанбе: АОПҶТ, 2016. – 656 с.
- [159]. Тоҷикистон: 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ / маҷмӯаи оморӣ. - Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021. – 702 с.
- [160]. Трудолюбов, М Капитализм - это не «культурное явление», - Э де Сото, президент Института ceotv демократии [Текст] // Журнал Ведомости 2007 г. № 174 П 948. – с. 142-151.
- [161]. Тюнен, И. Изолированное государство[Текст]. - М.: Экономическая жизнь, 1926. – 212 с.
- [162]. Файзуллоев, М.К. Государственно-частное партнерство в инновационной сфере: принципы формирования и зарубежный опыт[Текст] //Вестник Университета. - Душанбе, 2011. - №3. – С. 32–41.

- [163]. Факеров, Х.Н. Современное состояние и проблемы развития малого торгового предпринимательства в Республике Таджикистан [Текст] // Вестник университета. - Душанбе: РТСУ, 2011. - №2(32). – С.56-64.
- [164]. Факеров, Х.Н., Зубайдов С. Влияние интеграционных процессов на формирования рынка потребительских товаров [Текст] / Х.Н. Факеров, С. Зубайдов // Вестник Таджикского национального университета: серия социально-экономических и общественных наук №2/9 (218). - Душанбе: Сино, 2016. – С.123-130.
- [165]. Филюшин, Н.В. Малый бизнес как открытая социальная система: некоторые аспекты управления и самоорганизации [Текст] // Российское предпринимательство. 2011. № 2-2 (178). – С. 50–54.
- [166]. Хабибов, С. Экономика малого и среднего бизнеса [Текст] / Хабибов С. - Душанбе, ТГУК, 2000. – 30 с.
- [167]. Хабибов, С.Х. Проблемы и последствия перевода экономики Таджикистана на рыночные отношения [Текст] / С.Х. Хабибов // Известия Академии наук Республики Таджикистан, серия философия и правоведение №4.–Душанбе, 1991. –С.35 - 45.
- [168]. Хабибов, С.Х., Эшов Д.К. Малое предпринимательство (вопросы становления, кредитно – финансовой поддержки и развития). – Душанбе: «Ирфон», 2006. –185 с.
- [169]. Хаёходжаев, Ф.М. Проблемы и перспективы привлечения иностранных инвестиций в открытую экономику Республики Таджикистан [Текст]. - Душанбе: «Ирфон», 2011. – 121
- [170]. Хайек, Ф. Конкуренция как процедура открытия [Текст] // Мировая экономика и международные отношения. М. 1989. №12. – С.47-56.
- [171]. Хромов, И. Модель согласования интересов государства и малых предприятий в сфере налогообложения [Текст] // Предпринимательство. 2015. № 5. - С. 91–99.
- [172]. Цыпин, И.С. Предпринимательство как субъект рыночного хозяйства, его государственное регулирование в условиях рынка [Текст] /

- И.С. Цыпин// Российское предпринимательство. – 2007. – № 4. – С. 44 - 52.
- [173]. Шумпетер, Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, процента и цикла конъюнктуры) [Текст]. - М.: Прогресс, 1982. –234с.
- [174]. Шӯрои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 декабри 2007 с. таҳти №356.
- [175]. Э.де Сото. Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на западе и терпит поражение во остальном мире [Текст]. –М.:2003. – 168 с.
- [176]. Экономические субъекты постсоветской России (институциональный анализ) / Под ред. Нуреева Р.М. –М.: 2001. –125 с.
- [177]. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар ҷаласаи якуми шӯрои машваратӣ оид ба беҳтар кардани фазои соҳибкорӣ дар Тоҷикистон. -Душанбе, - 2008 с.
- [178]. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронии ҷамъбасти дар ҷаласаи Шӯрои миллии рушд. – Душанбе. 03.07.2018 с.
- [179]. Эскиндаров М.А. Теоретические и прикладные аспекты развития современного предпринимательства [Текст]: коллективная монография / под ред. д.э.н., проф. Эскиндарова М.А. –М.:Перо, 2014. – 241 с.
- [180]. См.Chenery H. Bruno M. Development Alternatives in an Open Economy: the Case of Israel// Economic Journal 1962 Vol. 72, March, Chenery H., Straut A., Foreign Assistance and Economic Development//American Economic Review 1966. Vol. 56. September; Chenery H. Eckstein P. Development Alternatives for Latin America, // Journal of Political Economy 1970. Vol 78, June/August.
- [181]. Casson, M. (2003). The Entrepreneur – An Economic Theory. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited.; Koolman, G. (1971). Say’s Conception of the Role of the Entrepreneur. Economica, 38(151): 269-286. Praag, M. (1999). Some Classic Views of Entrepreneurship. De

Economist, 147(3), 311-335.; Ricketts, M. (2006). Theories of Entrepreneurship: Historical Development and Critical Assessment. Y Casson, M., Yeung, B., Basu, A., & Wadeson, N. (Yp.). The Oxford Handbook of Entrepreneurship (стр. 33-59). Oxford University Press.; Stevenson, H., & Jarillo, C. (1990). A Paradigm of Entrepreneurship: Entrepreneurial Management. Strategic Management Journal, 11(Special Issue: Corporate Entrepreneurship): 17-27.

[182]. Cantillon, R. (1959). Essay on the Nature of Trade in General. London: Frank Cass and Company LTD. стр. 11-13, –стр. 55. - Parker, S. (2009).

[183]. Dollar D., Hallwart-Driemier M., Mengistae T. “Investment Climate and Firms Performance in the Development Economies”. World Bank, 2003.

[184]. Всемирный Банк, Доклад о мировом развитии 2005.

[185]. Fullan M. Leading in a Culture of Change. San Francisco, 2007. 448 p.

[186]. Smith P.F. Architecture in a Climate of Change. Oxford; Burlington (Mass.), 2008. 294 p.

[187]. Entrepreneurship-Barometer-2013. - URL : <http://www.ey.com/GL/en/Services/Strategic-Growth-Markets/The-EY-G20>

[188]. URL:http://www3.weforum.org/docs/GCR2013-14/GCR_Rankings-2013-14.pdf;http://www3.Weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf.

org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf.

Диссертация ва авторефератҳо:

[189]. Аминов, Ф.И. Развитие и государственное регулирование торгового предпринимательства: на примере розничной торговли Республики Таджикистан [Текст] // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук.- Душанбе, - 2011. – 23 с.

[190]. Амонова, Д.С. Реформирование социально трудовых отношений в условиях перехода к рыночной экономике (на примере Республики Таджикистан): [Текст]. Автореф. дисс... докт. экон. наук: 08.00.05 // ДилбарСубхановнаАмонова. -М., 2008. – 51 с.

- [191]. Валиев, Н.Ш. Ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкории хурд (дар мисоли савдои чаканаи Ҷумҳурии Тоҷикистон): дисс. ... номз. илми иқтисодӣ: 08.00.05 [Матн] / Н.Ш. Валиев. – Душанбе, 2021. – 186 с.
- [192]. Дадоматов, Д.Н. Ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкории саноатӣ: назария, методология ва амалия (дар асоси маводҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон): дисс. ... доктори илмҳои иқтисодӣ: 08.00.05 [Матн] / Д.Н. Дадоматов. – Душанбе, 2020. – 283 с.
- [193]. Джайлоев, З.М. Танзими давлатии соҳибкории истеҳсоли хурд дар шароити иқтисодии бозорӣ (аз рӯйи маводивилояти Хатлон): дисс. ... номз. Илми иқтисодӣ: 08.00.05 [Матн] / З.М. Джайлоев. - Душанбе, 2019. - 167 с.
- [194]. Кобилов, Д.М. Механизмы регулирования и государственной поддержки предпринимательства в Республике Таджикистан: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 [Текст] / Д.М. Кобилов. - Худжанд, 2011. - 166 с.
- [195]. Курбонов, Ё.С. Такмили идоракунии соҳибкории хурду миёна дар маҷмааи меҳмонхонаҳо (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон): дисс. ... номз. Илми иқтисодӣ: 08.00.05 [Матн] / Ё.С. Курбонов. – Душанбе, 2019. – 199с.
- [196]. Лопатин, А.В. Обоснование перспективных направлений развития предпринимательской среды [Текст]: дис... канд. экон. наук: 08.00.05 / А.В. Лопатин – Ставрополь, 2014. – 173 с.
- [197]. Соҳибназаров, Г.Х. Обеспечение эффективного развития предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан: дис... канд. эконом. наук: 08.00.01 [Текст] / Г.Х. Соҳибназаров. – Душанбе, 2019. – 152с.
- [198]. Толибов, Қ.Қ. Механизми ташкилию иқтисодии рушди соҳибкории тичоратӣ: назария, методология, амалия: дисс. ... док. илми иқтисодӣ: 08.00.05 [Матн] / Қ.Қ. Толибов. - Душанбе, 2021. – 314 с.
- [199]. Федоренко, О.В. Институциональный подход к развитию корпоративных отношений инновационной экономики [Текст] // Дисс... на соис... уч... ст...к.э.н. -Уфа – 2020. – 185 с.

[200]. Хамидуллин, Ф.Ф. Формирование институциональной среды развития системы малого предпринимательства [Текст]//Авторефератидисс. ... номзади илмҳои иқтисодӣ -Казань. 2007.– 39с.

[201]. Хусейнова, Д.К. Развитие финансового предпринимательства в условиях переходной экономики Республики Таджикистан: автореферат дисс. ... экон. наук: 08.00.05 [Текст]/ Д.К. Хусейнова. - Душанбе, 2004. - 24с.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ

ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

Интишорот дар маҷаллаҳои тақризшаванда:

[1-М].Давлатов Н.С. Самтҳои афзалиятноки рушди фазои мусоиди ҷаҳолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Н.С. Давлатов // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон. Душанбе, 2024, №3 (53) – С. 88 – 93 **ISSN 2308-054X**

[2-М].Муқаддасзода Ф.М., Давлатов Н.С. Баъзе ҷанбаҳои назариявӣю методологии ташаккули фазои мусоиди соҳибкорӣ // Ф.М. Муқаддасзода, Н.С. Давлатов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (маҷалаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. Душанбе – 2022. - №1/4 (104) - С. 131 – 137 (0,4 ҷ.ҷ) **ISSN 2663-5534**

[3-М].Давлатов Н.С. Хусусиятҳои ташаккули фазои мусоиди соҳибкорӣю сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н.С. Давлатов // Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. Душанбе. – 2022. №4/1 (51) – С. 160 – 167 (0,4 ҷ.ҷ) **ISSN 2707-8000**

[4-М].Давлатов Н.С. Баъзе масъалаҳои хусусигардонии амволи давлатӣ ва рушди баҳши хусусӣ аз ташаккули фазои мусоиди соҳибкорӣю сармоягузорӣ / Н.С. Давлатов // Паёми Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯзи Маркази тадқиқоти стратегӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Бахши илмҳои иқтисодӣ.: Душанбе 2020, №2 (70) – С. 147-153. (0,4 ҷ.ҷ) **ISSN 2075 – 9584**

[5-М]. Давлатов Н.С. Рушди фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун омили паст намудани сатҳи муҳочирати меҳнатӣ / Н.С. Давлатов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Душанбе, 2019, №2 (27) – С. 57 – 61 (0,3 ҷ.ҷ) **ISSN 2308-054X**

[6-М]. Давлатов Н.С. Нақш ва мавқеи соҳибкорӣ дар низоми иқтисоди бозорӣ / Н.С. Давлатов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Душанбе, 2019, №3 (28) – С. 154–160 (0,4 ҷ.ҷ) **ISSN 2308-054X**

Дар дигар нашрияҳо:

[7-М]. Давлатов Н.С. Муаммоҳои ҷараёни хусусигардонии амволи давлатӣ ва рушди соҳибкорӣ / Н.С. Давлатов // Бозори истеъмолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаҳри Душанбе // Конференсияи илмию амалии ҷумҳуриявӣ. “ДДТТ” (13-14 ноябри соли 2020). - Душанбе, 2020. – С. 111 – 117.

[8-М]. Давлатов Н.С. Фаъолияти соҳибкории муассисаҳои савдо ва афзалиятҳои инкишофи он дар хоҷагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Таджикистан и современный мир: актуальные проблемы развития инновационной экономики // Международная научно – практическая конференция. – ТГУК (6-7 декабри соли 2019). Душанбе, 2019. – С. 163 – 166.

[9-М]. Икромов М.Н., Давлатов Н.С., Ҳайдарова М.Т. Достижения внешней политики Таджикистана в годы независимости / Таджикистан и современный мир: актуальные проблемы развития инновационной экономики // Материалы VII международной научно – практической конференция. – ТГУК (6-7 декабри соли 2019). Душанбе, 2019. – С. 106 – 109.

[10-М]. Давлатов Н.С. Ташаккул ва рушди соҳибкорӣ яке аз омили паст намудани сатҳи муҳочирати меҳнатӣ / Н.С. Давлатов / Развитие рынка финансовых услугв Таджикистане и Польше // Международной научно – практической конференция. – ТГУК (6-7 декабри соли 2019). Душанбе, – 2019. – С. 106 – 109.

[11-М].Нурмаҳмадов З.М., Муртазо А.А., Давлатов Н.С.Таъсири пандемияи ковид 19 ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Нурмаҳмадов З.М., Муртазо А.А., Давлатов Н.С. / Муамоҳои рушди иқтисоди миллӣ дар шароити ҷаҳони пасокоронавирусӣ // Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ. – ДССХ. Душанбе, - 2021. – С. 18-20.

Замима

	Y	P	S	I	I1	I2	Z	Z1
2006	9335.2	4574.3	3678.1	4662.9	2634.9	2028	1214.5	785.3
2007	12804.4	5902.8	5301	5570.8	3082.4	2488.4	2828.7	2281.2
2008	17706.9	7879.6	7560.8	6105.9	3489.7	2616.2	4341.4	3326.4
2009	20628.5	8932.1	9406.6	6500.9	3856.9	2644.0	3899.4	2680.1
2010	24707.1	11019.4	10920.5	8247.5	4647	3600.5	4669.4	2992
2011	30071.1	13922.9	12419.4	7861.8	3593.4	4268.4	4988.3	2498.1
2012	36163.1	16418.1	15260.8	9503.8	3859.2	5644.6	4540.2	2521.7
2013	40525.5	17628.6	17750.2	9952	3577	6375	5796.8	3370.8
2014	45606.6	20842.2	18379.5	10535	4502	6033	7492.7	4388.7
2015	50977.8	26406.5	19218.6	12196	3153	9043	9749.9	6303.9
2016	54790.3	29093.6	20053.2	15090	1532	13519	11179.7	6779.8
2017	64434.3	33570.3	24549.5	20029	1852	18177	11371.6	6357.8
2018	71059.2	38514.1	25581.3	23894	2079	21816	13361	6892.2
2019	79109.8	42561.1	28875.1	27613	2347	25266	12517.8	6256.4
2020	82543.1	39207.9	35823.7	30890	3473	27419	11755.6	6041.3

Y- ММД бо нархҳои чорӣ

P – Истеҳсоли молҳо

S – Хизматрасонӣ

I – Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ

I1 – баҳши давлатӣ

I2 – баҳши хусусӣ

Z – Сармоягузориҳои капиталӣ

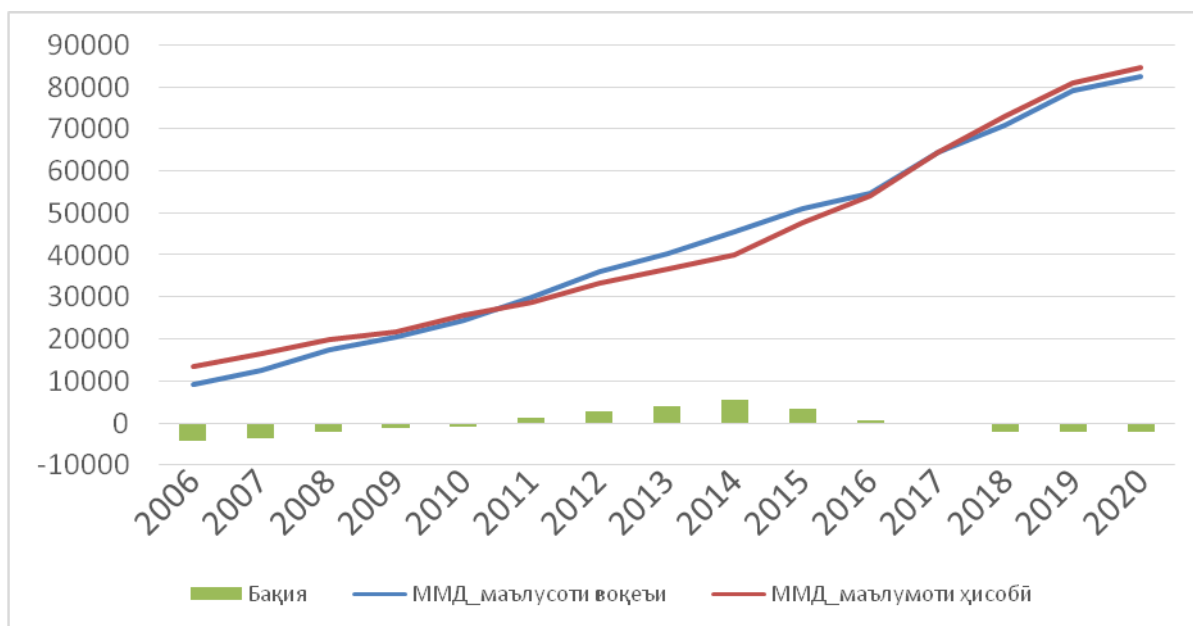
Z1 – сармоягузориҳои ғайридавлатӣ

Тибқи таҳлили назариявӣ маълумгашт, ки ММД вобаста аст аз истеҳсоли молҳо, хизматрасонӣ, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва сармоягузориҳои капиталӣ. Барои ошкор намудани таъсири истеҳсоли молҳо, хизматрасонӣ, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва сармоягузориҳои капиталӣ ба ММД бояд модел вобаста аз омилҳои номбаршуда таҳия карда шавад. Бинобар ин барои таҳияи модели ММД зарурияти истифодабарии муодилаи регрессионӣ пеш омад. Аз сабаби он, ки муодилаи регрессионӣ муодилаи бисёрромила аст, аз ин рӯ, пеш аз таҳияи муодилаи регрессионӣ мавҷудияти проблемаи мултиколлинеарӣ байни тағирёбандаҳои новобаста санҷида шуд. Натиҷа нишон дод, ки маълумоти пешниҳодшуда аз проблемаи

мультиколлинеарӣ холи нест. Бинобар ин, бо истифода аз регрессияи компонентҳои асосӣ муодилаи регрессионии зерин таҳия карда шуд:

$$Y = 4450.7 + 0.75 * P + 0.52 * S + 0.48 * I - 0.03 * I_1 + 0.51 * I_2 + 0.22 * Z + 0.1 * Z_1$$

Бо истифода аз муодилаи регрессионии таҳияшуда, тамоюли ММД намуни зеринро мегирад (Расми *).



Расми *. Тамоюли ММД (маълумоти оморӣ ва маълумоти ҳисобшуда аз рӯи муодила)

Муодилаи таҳияшуда нишон медиҳад, ки ҳангоми зиёдшудани P ба 1 воҳиди ченак ММД ба 0.75 воҳиди ченак зиёд мешавад. Ҳаминтавр, ҳангоми зиёдшавии S , I , I_1 , I_2 , Z , Z_1 ба 1 воҳиди ченак ММД мувофиқан ба 0.44, 0.41, -0.022, 0.43, 0.19 ва 0.09 воҳиди ченак зиёд мешавад. Бояд қайд кард, фарзияи тағйир ёфтани як фактори таъсиррасон, яъне тағйирёбанадаи новобаста ва тағйир наёфтани дигар факторҳои таъсиррасон истифода бурда мешавад.

Барои дурнамои ММД то соли 2030, тибқи муодилаи таҳияшуда, тағйирёбандаҳои новобастаи ин муодила бояд то соли 2030 дурнамо дода шаванд. Бинобар ин, барои дурнамои тағйирёбандаҳои новобаста аз модели авторегрессивӣ истифода бурдан мумкин аст (Ҷадвали *).

Ҷадвали *. Муодилаҳои регрессионии тағирёбандаҳои новобаста (P, S, I, Z) бо истифода аз модели авторегрессивӣ

Намуди муодила	R ²	DW
$P = 2490.40924951 + 0.999162790144 * P(-1)$	0.96	1.7
$S = 779.508161175 + 1.09697209259 * S(-1)$	0.97	1.64
$I = -124.542426828 + 1.16672782835 * I(-1)$	0.98	1.6
$Z = 1342.0120706 + 0.915804480708 * Z(-1)$	0.92	1.6

Аз натиҷаи моделҳои пешниҳодшуда, яъне муодилаҳои регрессионӣ ҳаминро бояд қайдкард, ки коэффитсиентҳои баҳододашуда ва ҳуди муодила боэътимоданд, зеро эҳтимолият, R², омили Дурбин-Уотсон ва омили F аҳамияти коэффитсиентҳои баҳододашуда ва ҳуди муодиларо тасдиқ мекунанд.

Дурнамои ММД то соли 2030, тибқи муодилаҳои тахияшудаи дар ҷадвали * овардашуда қиматҳои зеринро мегирад.

	Y	P	S	I	I1	I2	Z	Z1
2023	127991.703	46574.481	49861.3	48654.74	5470.311	43187.58	12725.85	6539.922
2024	142407.808	49025.898	55475.97	56655.53	6369.85	50289.35	12996.41	6678.961
2025	158676.333	51475.262	61635.1	65992.47	7419.613	58577.13	13244.18	6806.293
2026	177086.3293	53922.576	68391.49	76888.67	8644.686	68248.96	13471.09	6922.905
2027	197972.8444	56367.841	75803.06	89604.53	10074.35	79535.99	13678.9	7029.699
2028	221724.4061	58811.058	83933.35	104443.9	11742.76	92707.95	13869.21	7127.501
2029	248791.7364	61252.23	92852.05	121761.5	13689.8	108079.6	14043.49	7217.068
2030	279697.896	63691.358	102635.6	141971.2	15961.99	1260184	14203.11	7299.094